

OTDK-dolgozat

2025

Varga Patrik Zsolt
Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar

**A PÉCSI SZÁLLÁSADÁS VÁLTOZÁSAI
A KÉT VILÁGHÁBORÚHÁBORÚ KÖZÖTT (1918–1941)**

**THE CHANGES OF THE ACCOMMODATION SECTOR OF PÉCS
BETWEEN THE TWO WORLD WARS (1918–1941)**

Témavezető: Prof. Dr. Kaposi Zoltán DSc.

Kézirat lezárásának dátuma: 2024. november 14.

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés.....	1
2. Szakirodalmi áttekintés, források, kutatási kérdések	3
3. A pécsi gazdaság aranykora és a fejlődés megtörése (1867–1921).....	7
4. A pécsi szállásadás változásai az 1920-as években.....	18
Korona Szálló, az egykori Magyar Korona.....	22
Magyar Király	23
Hétfejedelem	25
Aranyhajó, avagy Hajó Szálló.....	26
Vadászkürt	28
Nemzeti Szálloda.....	29
A Vadembertől a Leánykollégiumig.....	30
Pannonia Grand Hotel	33
Nádor Szálló	35
Az 1920-as évek második felének új szállodái: a Vasúti Szálloda.....	38
Hotel Excelsior.....	41
Baranya Szálló.....	41
5. A világgazdasági válság hatásai. A mecseki turizmus fejlesztése	44
6. Pécs szállóinak változásai a válság után. A Mecsek Üdülőszálló	54
A Mecsek Üdülőszálló (Hotel Kikelet) létrehozása	57
A Menedékház továbbfejlesztése	65
Egyéb változások a pécsi szállásadás terén az 1930-as évek második felében.....	68
7. A pécsi szállásadás dél-dunántúli összehasonlításban.....	73
8. Összegzés, eredmények, javaslatok.....	77
Felhasznált irodalom és források jegyzéke	81

Táblázatjegyzék

1. Táblázat: A legjelentősebb pécsi szálláshelyek és jellemzőik 1928-ban.....	43
2. Táblázat: A Mecsek Üdülőkiszállók egyes kivitelezői és építkezési munkálatai.....	62
3. Táblázat: Pécs, Nagykanizsa, Kaposvár, Szekszárd népessége főben, és változásban kifejezve az előző évhez viszonyítva (1910–1941)	73
4. Táblázat: A dél-dunántúli nagyobb városok foglalkoztatási szerkezete 1930-ban.....	74

Ábrajegyzék

1. Ábra: A Nendtvich Andor Ház növekvő vendégforgalma 1931–1935 (vendégéjszaka).....	53
2. Ábra: Pécs kereső lakosságának (37.194 fő) foglalkoztatása 1941-ben	55
3. Ábra: A dömörkapui Menedékház összes árbevételeinek alakulása 1931–1939 (pengő)....	67

Képjegyzék

1. Kép: Pécs szálláshelyei 1921–1929 között	22
2. Kép: A Korona Szállók egykori épülete 1965-ben és 2022-ben	23
3. Kép: A Vadászfürt Szállók 1915-ben.....	29
4. Kép: A Vadember Szállók épülete 1930-ban	32
5. Kép: A Pannónia Szállók épülete az 1930-as években és földszinti alaprajza.....	34
6. Kép: A Nádor Szállók 1930-ban.....	37
7. Kép: A Vasúti Szállók 1926-os homlokzati tervei	40
8. Kép: Mecsek Üdülőkiszállók 1935-ös földszinti alaprajza	60
9. Kép: A Mecsek Üdülőkiszállók 1936-ban.....	64
10. Kép: A dömörkapui Menedékház 1935-ben.....	66
11. Kép: A Mecsek Gyöngye panzió	68

A DOLGOZAT A KULTURÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS MINISZTERIUM ÚNKP–23–2 KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJÁNAK A NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI ÉS INNOVÁCIÓS ALAPBÓL FINANSZÍROZOTT SZAKMAI TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT.

1. Bevezetés

Jelen OTDK-dolgozatom harmadik a sorban. Korábbi kari és országos TDK munkáim nagyban meghatározták azt, hogy egy újabb dolgozat megírására vállalkozzam. A 35. OTDK Gazdaságtörténet tagozatában elért 2. helyezésemet egy pécsi polgár, Jánosi Engel Adolf vállalkozástörténetéről írtam. A dolgozat során feltárult személyiség, attitűd és életút hatására folytattam a tudományos kutatómunkát, és részt vettem a 36. OTDK-n is. A Komáromban megrendezett konferenciára tanulmányaimhoz illeszkedve, Pécs iránti szeretetem és a város történelmére éhes kíváncsiságom kielégítésére a pécsi szállásadás 19. századi történetét vizsgáltam meg. A Turizmus – Trendek I. tagozatban szintén második helyezést elérő dolgozatomban élesen elváltak egymástól a dualizmus előtti, hagyományos vendégfogadók és a kiegyezés utáni modern szállodaipar. Ugyanakkor kíváncsi voltam arra, hogy a Nagy Háború gazdasági és társadalmi következményei hogyan alakítják az addig dinamikusan fejlődő turizmus ágazatát, azon belül is a szállások történetét. Az eltelt két év alatt tovább mélyítettem tudásomat szülővárosom vendégforgalmát illetően, a szűkebb értelemben vett szállásadás területén. Ennek megfelelően jelen dolgozatom a két világháború közötti szálláshelyek változásait vizsgálja meg, egy turizmustörténeti munka formájában.

A turizmustörténet a gazdaságtörténet egy népszerűbb ága, amely a turizmus hatásait vizsgálja multidiszciplináris környezetben. Többek között foglalkozik a keresleti és a kínálati oldallal, ezek egymásra, illetve a környezetre való ráhatásával is. Dolgozatomból megismerhető Pécs korabeli gazdasági környezete, amelyben a város szállástörténetét mutatom be. A település vendégforgalmának ismertetése kapcsán képet kaphatunk a kínált turisztikai szolgáltatásokról, az azokat igénybe vevő idegenekről, a gazdasági szereplők egymás közötti és szélesebb körben lévő kapcsolatairól, valamint a turizmus közvetlen- és közvetett hatásairól is. Ugyanakkor, körvonalazódik egyfajta korabeli vállalkozói attitűd, amely mutathatja a turizmus indukálta beruházások keletkezését.

Kutatásom részeredményeit már több hazai konferencián is ismertettem. A dolgozatban előforduló hagyományos vendégfogadókról, a Nádor Szállóról és a dömörkapui Menedékházról készült, magyar nyelvű tanulmányaim a VIKEK Köztes Európa című folyóirat 14. és 15. évfolyamának számaiban, míg a mecseki turizmus fejlesztéséről szóló, angol nyelvű írományom a Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok 9. évfolyamának 4. számába nyertek befogadói státuszt, amelyek várhatóan 2024 végére jelennek meg. A 20. század fordulójáról, vagyis a dolgozatom korszakhatárainál korábbi időszakról társszerzős publikációm jelent meg

a Turizmus Bulletin 23. évfolyam 4. számában. Témavezetőm javaslatára kronológiai rendben haladok a pécsi szállásadás történetének feltárásában, ezért született a mostani, a két háború közti időszakról szóló OTDK-dolgozat. A felsorolt tanulmányok eredményeit felhasználtam mostani dolgozatomban is, amelyeket a szövegben és a bibliográfiában megfelelően jelöltem.

Pécs esete azért is egyedi a magyarországi városok sorából, mert a háborús folyamatok következtében fellépő visszaesést a 33 hónapos szerb megszállás és annak minden borzalma elmélyítette. A szinte katasztrofális állapotokkal ellentétben a város nem tört meg, és a konszolidációs időszak után fellendülés vette kezdetét. A fejlődés nem lett volna megvalósítható a város polgármesterének és közgyűlésének helyes döntései nélkül, amelyek érdemben befolyásolták az idegenforgalom lehetőségeit. A két világháború közötti időszak nemcsak egy konjunktúraciklus, hiszen az 1929-ben kirobbanó világgazdasági válság újabb visszaesést fog okozni a város életében. A település által jól megválasztott, hosszú távú befektetések, a pozsonyi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Pécsre költözése, a fejlődő közlekedési- és közművi infrastruktúra mind-mind hozzájárult a vendégforgalom növekedéséhez. A válság éveiben Pécs az elsők között ismerte fel az országban, hogy a tudatos turizmus fejlesztésnek pozitív hatásai vannak. A Pécsi Idegenforgalmi Iroda meghatározta a város turisztikai portfólióját, amelynek elemeit fejleszteni kezdte. A történelmi- és örökség turisztikai vonzerőt képviselő belváros mellett hatalmas hangsúlyt kapott a Mecsek-hegység is. Kezdetét vette a látnivalók népszerűsítése a korszakban fellelhető összes eszköz segítségével. A lokális desztináció menedzsment és termékfejlesztés ugyanakkor nemcsak Pécs városának volt fontos. A Mecsek Egyesület 1891 óta fáradozott a hegyvidék fejlesztésén, s emellett, hogy kiépítette az aktív turizmus infrastruktúráját, marketing tevékenysége révén országszerte ismertté tette a térséget. A későbbiekben már csak Mecsek-kultusznak emlegetett miliő alapvetően fogja meghatározni a városfejlődés irányát. Az útépitések és közlekedési beruházások a Mecseket mind szorosabban fűzték Pécs városához, és az 1930-as években felépített szálláshelyek a hosszú távú fejlődés kezdetét jelentették.

Dolgozatom relevanciáját jelenti az a tény, hogy ebben a témakörben még nem készült átfogó, összegző mű. A hiánypótláson kívül a két világháború közötti, pécsi szállásadás rendszerének kutatásával célozom, hogy eredményeimmel javaslatokat és lehetőségeket fogalmazzak meg a kor számára is. A fellendülés és visszaesés alatti lehetőségek, a korszakból kiemelkedő városvezetők és az országos trendek mind-mind befolyásolták a pécsi szállásadás rendszerét a két háború közötti periódusban. A dolgozat végére kiderül a pécs-mecseki desztináció országos jelentősége, amely hatalmas fejlődési potenciállal bírt. A turizmus adta városfejlődési ívet, ugyanakkor a második világháborús események eltérítették.

2. Szakirodalmi áttekintés, források, kutatási kérdések

A két világháború közötti korszakról számos olyan szakmai alkotás jelent meg, amely a pécsi gazdaság valamilyen oldalát mutatja be. Mivel a Pécs városmonográfia sorozata jelenleg még nem teljes, összegző gazdaságtörténeti műként Kaposi Zoltán 2006-os könyvét vettem alapul, amely az agráriumon keresztül érinti az ipart és annak ágazatait, a kereskedelmet, a közlekedést, a pénzügyi rendszert és pár bekezdés erejéig a vendéglátást is. Szintén az említett szerző 2002-es átfogó, hazánk gazdaságtörténetét bemutató könyve segítségével rendszerbe tudtam ágyazni a pécsi változásokat. [Kaposi 2002; Kaposi 2006] Miután megismerkedtem a gazdaság fő folyamataival, számtalan publikáció segített kibontani az egyes gazdasági szektorok működését. A pénzügyek területén elengedhetetlennek bizonyultak Gál Zoltán és Siptár László írásai, akik az általános hitelélet felélénkülése mellett kitértek a korszak bankfüggőségére, illetve bemutatták a legnagyobb helyi szereplő, a Pécsi Takarékpénztár történetét. [Siptár 1996a; Siptár 1996b; Gál 2002; Gál 2005; Gál 2008] A pécsi gyáriparról alapvetően T. Mérey Klára irományai szolgáltattak útmutatóul, amelyeket az egyes gyárak hosszú fennállásukra készített üzemtörténeti kötetek tettek teljessé. [T. Mérey 1985] Megismertem a Pécsi Sörgyár munkásságát Harcos Ottó [Harcos 1973], az Első Pécsi Bőrgyár Rt. modernizációját Gulyás József és Tóth Géza [Gulyás–Tóth 1962], a Sopiana Gépgyár nehézségeit Kopasz Gábor [Kopasz 1965], a Zsolnay-gyár működési problémáit Rúzsás Lajos [Rúzsás 1954], illetve a térség legnagyobb foglalkoztatójának történetét, az Első Dunagőzhajózási Társaságot a vállalat saját kiadású kötetéből [DGT 1894]. A pécsi szénbányászat pontos leírását szolgálta Babics András műve is. [Babics 1952] Ne felejtjük el megemlíteni a pécsi kesztyűgyár történetét, Déri János munkásságát. [Déri 1977] Sarlós Istvánt és Bezerédy Győzöt olvasva képet kaptam a két háború közötti mezőgazdaságról és a vásárok fontosságáról. [Bezerédy 1996; Sarlós 2007] A közlekedés nagyarányú fejlesztéséről alapvetően Majdán János, Márfi Attila és Tinku-Szathmáry Balázs írásaiból bővítettem ismereteimet. [Majdán 2005; Márfi 2009; Tinku-Szathmáry 2021] A pécsi építészetéről Pilkhoffer Mónika kutatásai biztosítottak átfogó képet, amelyek révén a városszerveződés, és térbeli megváltozások is reprezentálva voltak. [Pilkhoffer 2014; Pilkhoffer 2021] Az első világháború után Pécsset igen későn vehette kezdetét a gazdasági konszolidáció kora. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság csapatai 1918–1921 között megszállva tartották Pécsset, ezért kulcsfontosságú volt megismerni a település e 33 hónapos időszakának gazdasági és társadalmi sajátosságait, amelyben Kopasz Gábor, Hornyák Árpád és Kaposi Zoltán elemzései voltak segítségemre. [Kopasz 1988; Hornyák 2010; Kaposi 2011] A gazdasági stabilitás nem valósulhatott volna meg a pozsonyi Magyar Királyi Erzsébet

Tudományegyetem Pécsre költözése nélkül. Számtalan olyan szakirodalommal találkoztam (például Pohánka Éva és Lengvári István), amely az univerzitás történetét, illetve gazdasági és társadalmi hatásait mutatta be. [Pohánka 2011; Pohánka–Lengvári 2011] A pécsi egyetemnek 1921-től kezdődően ki kellett építenie a város akkor még korántsem mondható teljes oktatási infrastruktúráját. Az akkori, mintegy 30 éven keresztül újraválasztott polgármester, szinte emberfeletti munkabírásról híres Nendtvich Andor életéről Nagy Imre Gábor írásai voltak meghatározóak. [Nagy 2021] Pécs országos idegenforgalmi helyzete miatt fontos volt kitekinteni az országos viszonyokra, így például a főváros szállásaira, melyeknek történetét Bártfai Endre művéből ismerhettem meg. [Bártfai 2009] Budapest ma is meghatározó turisztikai jelentősége mellett fontos volt megvizsgálni Magyarország másik nagy turisztikai régióját is, a két háború között nagy fellendülésen átment balatoni térséget. [Paksy 2016]

Az 1920-as évek második felében bekövetkező stabilitás kiépülésében a város közmű- és közlekedés fejlesztési munkái nagy szerepet játszottak. Az amerikai Speyer-bankház által folyósított kölcsönök felhasználását Ináncsy-Pap Elemér tanulmánya mutatta be: a fellendülés egészen 1929-ig tartott. [Ináncsy-Pap 1938] A fekete csütörtök néven elhíresült 1929. október 24-ei amerikai tőzsdekrach hatásait Pécs sem kerülhette el. A város kínálta ínségmunkák keretében megvalósuló, alapvetően hosszútávú, rendszerszintű beruházások és a világgazdasági válság hatásairól Vargha Dezső tanulmányaiból tájékozódtam, míg Kaposi Zoltán egyik tanulmányából a város gazdasági változásait tanulmányozhattam a válság éveire vonatkozóan. [Vargha 1988a; Vargha 1988b; Kaposi 2023c]

Ekkoriban ismerte fel a város vezetése, hogy a turizmus tudatos fejlesztésével átlehet hidalni, és ki lehet törni a gazdasági visszaesésből. Az 1930-as években Pécs a magyarországi városok közül elsőként állította fel idegenforgalmi irodáját. A turizmustörténeti ismereteim megszerzésében Gonda Tibor tanulmányai segítettek. [Gonda 2005a; Gonda 2005b; Gonda–Kaposi 2019; Gonda–Kaposi 2022] Pécs vonzerejét két fő területben látták a korabeli szakemberek: egyfelől hangsúlyozták a történelmi- és örökség turisztikai jelentőséget, másfelől pedig a Mecsek aktív turisztikai szerepét emelték ki. A Mecsek-kultusz kiépítésében aktívan vállalt szerepet a Mecsek Egyesület, Pécs első civil egyesülete, melynek sok éven keresztül volt elnöke a korábban említett polgármester is. Az Egyesület munkásságáról B. Horváth Csilla kutatása szolgáltatott információt, amelyet a polgári szervezet minden évben megjelenő évkönyvei tettek egységes egésszé. [Kaltneker 1931–1938; Kiss 1933; Szabó–Nádor 1939; Páldi 1940; B. Horváth 1992; B. Horváth 2002] A gazdaság- és turizmustörténet megismerése mellett számos publikáció segítette dolgozatom elkészültét, mint például Hoóz István [Hoóz 1995], Katus László [Katus 1995] és Móró Mária Pécs népességéről szóló művei [Móró 1995],

avagy a széles társadalmi változásokról Gyáni Gábor műve segített objektív információt szerezni. [Gyáni 2004]

Habár a pécsi szállásadás történetéről kevés munka született, Kovács Lajos 19–20. század fordulójáról megjelent alkotása szolgált bázisul. [Kovács 2000] A két világháború között felépített szállodákról mindösszesen egy alkotás jelent meg: a Nádor Szálló történetét mutatta be Trebbin Ágost egy kötet formájában. [Trebbin 2006] Vörös Márton regénye a város főterének történetének pontosításához járult hozzá. [Vörös 1963] Mindezek mellett sok kortárs, és korabeli tanulmánnyal is találkoztam, amelyek hozzátektek a korszak pontos megítéléséhez. A dolgozat végén keletkezett komparatív összehasonlítás megalkotásához nagy segítségemre voltak az egyes városok már megjelent monográfiái, és számos statisztikai forrás is, amelyekből Pécs dél-dunántúli jelentőségét lehetett megállapítani. [Peregi 1975; Szilágyi 1989; T. Mérey 2001; Kaposi 2014b]

Dolgozatom forrásbázisát nemcsak a szakirodalom és a különféle tanulmányok szolgáltatták. A pécsi vendégforgalmon belüli szállásadás valóságos képét nem tudtam volna megrajzolni a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltárában végzett kutatásom nélkül. A dolgozatban előforduló, magánberuházásokhoz köthető szálláshelyek építési, átalakítási, toldalékolási stb. ügymeneteit Pécs város tanácsának közigazgatási irataiból – IV. 1406. b., gazdasági- és építési irataiból – IV. 1406. e., valamint a város műszaki ügyosztályának tételeiből – IV. 1406. h. ismertem meg. Pécs város polgármesterének, műszaki ügyosztályának IV. 1407. h. állaga a település által építtetett szállodákat tartalmazza. A korábban említett Mecsek Egyesület működése, a szervezet építkezései és pénzügyi kimutatásai a X. 66. jelzetek által váltak ismeretűvé, míg Pécs Idegenforgalmi Irodájának iratait a IV. 1421. alatt olvastam. Szerencsére, sok ügyirat maradt fenn a korszak nagy építéseiből. Ezekből a kérvényekből, engedélyeztetésekből, tervrajzokból és jegyzőkönyvi anyagokból plasztikus kép tárult fel a város szállásadását illetően. A levéltári források nemcsak egy-egy szálloda történetének megírásához bizonyultak elengedhetetlennek, hanem a megszerzett gazdasági ismereteimmel ötvözve megelevenedett előttem a város vendéglátói ágazatának szűkebb értelemben vett szállástörténete is. A pécsi árvaszéki anyagok (hagyatéki leltárak) a szállodák, épületek nagyságára utaló információkkal gazdagítottak – IV. 1409. b.

Természetesen a levéltári források információit a helyi sajtó hasábjai tették egységes egészszé. A Dunántúl megannyi korabeli cikke, a Pécsi Napló tudósításai, és még számtalan sok helyi lap élénken tárták fel a korabeli szállodák mindennapos működését. Ezekből a cikkekből nemcsak egy-egy szálló megnyitását vagy pusztán létét olvashattam ki, hanem a folyamatosan közölt változtatásokkal, a mind megújuló vezetéssel a bérlőket, a tulajdonosokat, és az

épületekben megtartott események következtében egy-egy vendéglátói egység helyi jelentőségét is érzékelhettem. A dolgozatban előforduló országos újságok pedig valamelyest tükrözték a település jelentőségét a magyar viszonylatokban.

Sokat segített a statisztikai háttér is. A tízévenként végrehajtott népszámlálások adatai, a foglalkozásstatisztikai és ágazati adatai révén a pécsi fejlődés esete sokkal megfoghatóbbá, értelmezhetőbbé vált. A mintegy 20 év statisztikai információi szépen érzékeltették a pécsi fejlődés sajátosságait.

Természetesen a leírtak mellett még sok más forrást is felhasználtam. A képgyűjtemények révén láthatóvá váltak azok az épületek is, amelyek sajnos ma már nem találhatók meg Pécsen. Ugyanakkor a ma is meglévő szállodák korabeli illusztrációi, fényképei és képeslapjai egy-egy szálló jelentőségét támasztják alá. Nagyon kevés olyan szálloda üzemel ma is Pécs városában, amelyek története visszanyúlik ezekre az időszakokra, ellenben ma is hasznosítanak olyan épületeket, amelyek falai között valamikor élénk társadalmi élet, nyüzsgő mindennapok zajlottak.

Kutatásomat három fő szakmai kérdés mentén folytattam:

1. Hogyan és miképpen üzemelt a pécsi szállásadás a két világháború közötti korszakban?
2. Melyek voltak azok a lépések, amelyek alapvetően befolyásolták a vendégforgalom, és így a pécsi szállásadás történetének alakulását?
3. Mely szervezetek, intézmények és vállalkozások munkássága vitte előre az ágazatot, s ennek milyen eredményei lettek?

Forrásaim sokfélesége okán többféle módszert alkalmaztam. Az irodalomelemzés során megismertem Magyarország gazdaságát, amelybe könnyen helyeztem el a pécsi sajátosságokat. Az idegenforgalomra vonatkozó kevés iromány a város gazdasági ágazatát mutatta be. A levéltári források a szállásokra vonatkozó történelem alapjai, amelyekből ágazati sajátosságok, innovatív elképzelések és még sok más információ származott. A statisztikai forrásokkal Pécs gazdasági, és idegenforgalmi jelentősége tükröződött regionális viszonylatban. A sajtóanyagok segítettek tényszerűsíteni egy-egy szállás történetét, működését. A dolgozat végi összehasonlításomban pedig igyekeztem a dél-dunántúli régió legjelentősebb városaival összevetni a pécsi történetet.

3. A pécsi gazdaság aranykora és a fejlődés megtörése (1867–1921)

Az 1867. évi kiegyezés után Magyarország hatalmas gazdasági- és társadalmi fejlődésen ment keresztül, amely egészen 1914-ig tartott. Hazánkban ekkor épült ki a piacgazdaság, amelyet elő segített, hogy a magyar országgyűlés maga alakíthatta gazdaságpolitikáját bizonyos keretek között. A mintegy fél évszázados gazdasági fellendülés korában fejlődött a pénz- és hitelélet, bővült a kereskedelem és az ipar és jelentős életszínvonal emelkedés zajlott le. E folyamatok először rendre a fővárosban játszódtak le, majd terjedtek az ország egyéb településeire is.

A konjunktúra Pécsét sem kerülte el, amely a lokális viszonyokhoz alkalmazkodva alakította a város gazdaságát. [Kaposi 2002] A város fejlődése 1780-indult meg, amikor a mecsekaljai település szabad királyi várossá vált. A mediterrán klímájú város számtalan gyümölcsfával büszkélkedhetett és sok lakos birtokolt saját szőlőt. Pécs a meglévő szárazföldi kereskedelmi utak hatására már a reformkorban kereskedelmi- és piacközponttá vált, míg az 1820–30-as években egy nagy potenciállal bíró, lassú iparosodás vette kezdetét. Ezen tényezők megléte mentén a 19. század végére hatalmas változáson ment keresztül a város. [Babics 1931; Antalfy 1982: 73–94; Bácskai–Nagy 1984: 45–47]

Pécs népessége folyamatos növekedett; míg 1843-ban a lakosság 16.042 főt tett ki, 1870-ben már 23.683 főt írtak össze. [Katus 1995; Móró 1995] Ugyanakkor, az 1910-es évben mintegy 50.000 főre nőtt a település lakossága, vagyis az eltelt mintegy 70 év alatt a város népessége megháromszorozódott. A gyarapodást jól mutatja, hogy Pécs 1850-ben Magyarország 27. legnagyobb városa volt, 1910-ben pedig már a 13. helyen állt. [Katus 1995: 40–41] A népességrobbanás hátterében alapvetően a bevándorlás állt, mivel a természetes népességszaporulat alig pár évben volt csak nettó pozitív értékű. A migráció fő okai Pécs iparosodása és a mecseki bányászatnak felvirágozása, valamint a város jó gazdasági mutatói lehettek – jó munkahely, jó reálbérek, társadalmi jólét, várható élettartam növekedés stb. A betelepültek jobbára Baranya, Tolna, Somogy és Zala vármegyéből származtak, de akadtak, akik a Duna túlsó partjáról, sőt a monarchia nyugati tartományaiból is érkeztek. 1890-ben a városlakók összetétele 44,78%-a tüke (= Pécsen született, szőlővel bíró polgár), míg a fennmaradó 55,22%-uk máshová valósi volt. [Ágh 1894: 21] A város életében a nemzetiségek jelentősége mindig meghatározó volt. [Katus 1995: 79–84] A dualizmus végére a pécsiek mintegy ¾-e beszélt magyarul s zömében római katolikus vallásúak voltak. [Ágh 1894: 21–23] A korábbi, zárkózottabb társadalmi felfogás a kiegyezés után megváltozott, és így egyre többen telepedtek le Pécsen. A többi egyházi hívővel szemben hirtelen növekedett meg az izraeliták száma. [Népszámlálás 1871; 1882; 1893; 1902; 1912; Thirring 1911]

A piacgazdaság korában honosodott meg a modern pénzügyi infrastruktúra. Bár a nagy kereskedelmi bankok viszonylag későn, a század végén kezdték meg működésüket, a Pécsi Takarékpénztár már 1845-től fellendítette a helyi pénzügyi környezetet. A pénztár fontos szereplővé vált az 1910-es évekre: pécsi ipari és pénzügyi vállalkozások társtulajdonosa és a város karitatív szereplője volt. [Ágh 1894: 227–232; Kaposi 2006: 109–110] A Takarékpénztár minden pécsi polgár pénzügyi intézetévé vált. [Siptár 1996a] Az 1870–80-as évekig a városban a magánbankházak működése dominált, melyek tulajdonosaik sok esetben nagykereskedő zsidó vállalkozók voltak. Hazánk egy lassan iparosodó agrárország volt a 19. század derekán, így sok esetben a gabonakereskedelem állt a bankházak megalapításának háttérében. A bankházak tipikusan rövidlejáratú, alacsony kockázattal bíró szolgáltatásokat kínáltak. Hanyatlásuk a 20. századtól figyelhető meg, mivel a századfordulóra megerősödött vállalkozói réteg pénzügyi keresletét nem tudták kiszolgálni. Helyüket a kereskedelmi bankok foglalták el, amelyek már a korszaknak megfelelő, adekvát pénzügyi rendszert jelentettek. [Gál 2005] A mai értelemben vett bankok őse, először 1905-ben kezdte meg működését Pécsen. A Magyar Általános Hitelbank pécsi fiókja a korábbiakkal szakítva hosszúlejáratú hiteleket nyújtott, amelyek valódi gazdasági fellendülést okoztak a városban. 1910-ben alakult meg az első helyi kereskedelmi bank, a Pécsi Kereskedelmi és Iparbank. [Kaposi 2006: 108–113] A hagyományos bankházak és a modern bankok kettőssége egészen a háborúig fennállt. [Gál 2002]

Pécs a délkelet-dunántúli térség legnagyobb piacközpontjává vált. A népesség növekedése keresletbővüléssel járt, amihez a kínált áruk mennyisége és az azokat árusító kereskedők száma is felzárkóztak. A kereskedelemmel foglalkozók száma 1870-ben 730 fő volt, amely 1910-re 1.538 főre emelkedett. [Népszámlálás 1871; 1914] A forgalmazásban a hagyományos, piacozó értékesítés mellett elterjedt a nagykereskedelem is. A hagyományos árusítás helyszíneit vizsgálva elmondható, hogy a vásárokat, piacokat szinte a városban tartották: a város főterén a nagypiac, a mai Jókai téren a kis piac, a mai Kórház téren a sertéspiac, a mai Búza téren a marha és gabonapiac volt. [Pilkhoffer 2021; Schmelcz 2021] Ezzel szemben, nagy tételben történt a gabona és többek között a pécsi bor kereskedelme is. Utóbbi, a filoxéra vész elterjedéséig meghatározója volt a városnak, amely az ország 2. és 3. legnagyobb borkereskedő településévé tette Pécsen. [Kaposi 2006: 205] Átalakult az ellátórendszer és elterjedtek a gyarmati termékek is. Egyre több bolt nyílt meg, de kereskedőházak és divatárucsarnokok is várták a vásárlóikat. [Dankó 1965; Kaposi 2022] Nagy szerep jutott az országos vásároknak, amelyeken hazánk megismerhette Pécs, és a vármegye termékeit is. Ezeken a kiállításokon nemcsak bemutatták egy-egy kiállító termékpalettáját, hanem helybéli megvásárlásra is volt lehetőség. A dualizmus alatt a legjelentősebbek az 1888-

ban és az 1907-ben tartott országos vásárok voltak. [Bezerédy 1996] A kereskedelem szempontjából meg kell említeni a Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara 1881-es megalapítását, amivel a pécsi térség (Baranya, Somogy és Tolna vármegye) függetlenedni tudott Sopron ipari és kereskedelmi fennhatósága alól. [Kaposi 2022: 189–191]

A pécsi közlekedés és szállítás hátrányos helyzetben volt. A Mecsek lábánál lévő település kimaradt a gőzhajózás nyújtotta előnyökből, és viszonylag későn épült ki vasúthálózata is. Ugyanakkor a városba több szárazföldi útvonal futott be: nyugaton a Szigetvár–Nagykanizsa–Bécs, keleten a Budát összekötő, míg délen a Balkán országait bekötő eszéki út volt megtalálható. Továbbá fontos kereskedelmi útvonal volt a Pécs–Mohács viszonylat is; a térség só behozatalán kívül 1853-tól itt hagyta el az Első Dunagőzhajózási Társaság (továbbiakban: DGT) első szénszállítmányai is a várost. [Kaposi 2017: 9] Pécs belső közlekedését tekintve bérkocsis hálózat üzemelt. Összességében elmondhatjuk, hogy a közúti közlekedés a vasút kiegészítő ágává vált. A 19. század második felétől kezdve folyamatosan kapcsolódott be Pécs az országos vasúthálózatba, és így hazánk piacainak elérésébe is. Az első sínpart 1857-ben adta át a DGT, amely az Űszögpusztá–Mohács útvonalon a szén gyors szállítását tette lehetővé. 1868-ban megépült a Pécs–Barcs vasút is, amelyet az 1882-ben megvalósított fővárosi kapcsolat követett. Az egyre népesedő pécsi lakosság mozgását kezdetben az omnibuszok segítették, viszont az igazi áttörést az 1913-ban átadott villamos jelentette. [Majdán 2005; Tinku-Szathmáry 2021] Habár a magyarországi nagyobb városok között legutoljára Pécsen épült ki a villamos közlekedés, sikerét mutatja, hogy 1914-ben már 1.745.750 utast szállítottak. [Nagy 2021: 210–211]

A pécsi lakosság foglalkoztatása nagyjából leképezte a magyarországi városok változásait. A mezőgazdaság visszaszorult a dualizmus idején. Ugyanakkor, Pécs híres volt gyümölcs és szőlő termesztéséről a korban. 1895-ben 93.555 gyümölcsfát írtak össze a városban. [Gazdacímtár 1897: 74–75] A korábban említett szőlészeti-borászati jelentőségen kívül a szőlő státusz szimbóluma is volt a település polgárainak. A lakosság zöme rendelkezett kisebb-nagyobb szőlővel, amelyek a Mecsektől délre, a Szigeti városrészben összpontosultak. A szőlőbirtok jogosítványokkal járt, illetve azok a kisiparosok, akik nem jutottak elégséges munkához évközben, borkészítéssel egészítették ki saját jövedelmüket s ezáltal biztosították családjuk eltartását. A borkultusznak az 1887 után megjelenő filoxéravész vetett véget, amelyet a korban különféle borhamisítási perek tovább súlyosbítottak. Valószínűsíthetjük, hogy a budafoki kereskedelem érdekét sértette a pécsi borkereskedelem. Ezek után hiába próbálták meg a megsemmisült szőlőket rekultiváltatni, a város borkereskedelme érdemben többé nem befolyásolta az országos folyamatokat. [Ágh 1894: 197–199; Kaposi 2017; Kaposi 2022]

Az 1867-től tartó időszakban épült ki Pécs modern gyáripára. A reformkorban megkezdődött iparosodási folyamatok felgyorsultak és a 20. századra számos világszínvonalú gyár kezdte meg működését a városban. Új ipari ágazatok fejlődtek ki vagy alakultak át, amelyek legtöbbje alkalmazta a korszak innovációit. A mecseki szénbányászat megteremtője az Első Dunagőzhajózási Társaság volt. A társaságot az 1830-as években alapították, melynek elsődleges célja a dunai gőzhajózás megteremtése volt. 1852-re 71 gőzhajó közlekedett az európai folyón, amelynek szénszükségletére a DGT 1853-ban megkezdte a mecseki szén kitermelését. A saját flotta kielégítése után megmaradt szén értékesítése robbanásszerű fejlődést okozott. A bányászat ezután a térség hosszútávú, meghatározó foglalkozásává vált. A vállalat már az 1860-as évektől kezdve modern, aknaművelésű bányákat alapított, amelyek technikai szintje könnyen felvette a versenyt Anglia bányáival, a szénbányászat fellegvárával. [DGT 1894: 3–11; Babics: 1952]

Pécs ipara nemcsak a bányászatban volt kiemelkedő a korban. A kerámiaipar területén kimagaslót alkotott a Zsolnay Vilmos alapította gyár. Zsolnay a porcelánfajansz népszerűsége után a pyrogránit, majd az eozin eljárások bemutatásával folyamatosan nyerte el a világ megbecsülését és több nemzetközi kiállításon is előkelő helyen szerepelt. Ezek közül kiemelkedik az 1878-as párizsi világkiállítás, amelyen a gyár magastűzű égetett zománccal díszített porcelánfajansz dísz tárgyait mutatták be. [Rúzsás 1954; Pécs Lexikon 2010: II. 432–433]

A bőriparban Hamerli János kesztyűgyáros a dualizmus kori felvirágzást minőségi termékeinek köszönhette. A magas minőséget a Hamerliék által előállított és feldolgozott alapanyagok révén érték el. A jó minőségű nyersbőröket jellemzően déli országokból szereztek be. Az 1880-as évekre a magas gépesítettségű Hamerli-gyárban nyugat-európai présgépet, kivágókalibert, és mintegy 50 kesztyűvarró gépet találunk. A termelékenység nagy mértékben növekedett, amelyre szükség is volt az osztrák–magyar hadsereg megrendelése miatt. A kesztyűk jelentőségét mutatja, hogy a jelenkori „pécsi kesztyű” kifejezés, mely a dualizmus korában született meg, még mindig a gyár minőségét szavatolja. [Pécs Lexikon 2010: I. 286–288; Kaposi 2022: 132–135] A fellendülés másik jelentős bőripari szereplője a Höfler család volt. A tímársággal foglalkozó família eredete a 18. századra nyúlik vissza. Mivel a bőrgyártás környezetkárosítással bírt, az idő közben elhunyt édesapa fiai Pécs déli területein megalapították a Höfler-testvérek bőrgyárát 1889–1890-ben. A gyár ekkortól kezdve folyamatosan fejlődött, amely az alkalmazottak létszámának gyarapodásában és a kínált termékek számának növekedésében is megmutatkozott. A gyár egészen a világháborúig

folyamatosan növelte munkásállományát, amellyel az egyik legnagyobb gyárak sorába lépett elő. [Gulyás–Tóth 1962; Pécs Lexikon 2010: I. 320–321; Kaposi 2022: 135–138]

A dualizmus alatt szinte mindegyik ipari alkategóriának akadt egy-egy nevesebb képviselője. A városban ebben az időszakban terjedt el a gőzgépesítés, aminek következtében a gőzmalmok fokozatosan szorították ki az egyéb energiára építő társaikat. [Ágh 1894: 252] A sörgyártás a 19. század második felétől indult virágzásnak, amikor egyre több vendéglátóhely nyitotta meg kapuit Pécsen. A felfutáshoz a filoxéra pusztítás következtében megváltozott fogyasztói szokás is nagyban hozzájárult. Kettő neves sörgyárat érdemes kiemelni a korszakból. A Hirschfeld Leopold által alapított 1848-as sörgyár a ma is működő, a Rókus dombon megtalálható Pécsi Sörgyár őse. A gyár történetéhez olyan fejlesztések kapcsolódnak, mint a hűtőberendező eszköz kifejlesztése, amivel lényegesen meglehetősen növelni a sörök eltarthatóságát. A Hirschfeld-sörgyár versenytársa a mai Majorossy utcában található egykori Scholtz-féle gyár volt. A Scholtz Antal alapította sörgyár modernizáció útján folyamatosan fejlesztette kapacitásait, és az 1880-as években már 5.000 hl sör főzésére voltak képesek. Littke Lőrinc a pezsgőgyártásról vált híressé. A palackban erjesztett champagne révén Littke 1891-ben kiérdemelte a szabadalmazott királyi és császári udvari szállítói címet. A dualizmus korabeli ipari vállalkozók neve véges sok, de nem mehetünk el szó nélkül az Engel Adolf és Fiai Gőzfűrészt és Parkettagyára mellett, amely a Monarchia egészén belül értékesítette termékeit. Illetve megemlíthetjük még Angster József nevét is, akinek világhírű orgonái könnyen versenyre keltek Európán kívüli társaikkal. [Harcos 1973; Kaposi 2022: 139–160; Varga 2022a]

Az 1910-es évekre a pécsi vendéglátás, azon belül a szállásadás képe is igen sajátos volt. Egyfelől, megtalálhatóak voltak a kiegyezés előtt alapított hagyományos vendégfogadók, mint például a Magyar Korona, a Mátyás Király, a Hétvezér vagy éppen az Aranyhajó. Másfelől viszont megjelentek a mai modern értelemben vett szállodák elődjai is, amelyek a legmodernebb szolgáltatásokat (folyó hideg-meleg víz, központi fűtés, elektromos felvonó, szobaszervíz stb.) kínálták a pécsi vendégforgalom számára. Kiemelkedőek voltak a Vadászkürt, a Nádor Szálló, a Vadember, vagy éppen a Pannonia Grand Hotel. A szállodaalapítások habár háttérbe szorították a tradicionális vendégfogadókat, azokat mégsem lehetetlenítették el működésüktől, amely az idegenforgalmi piac elégséges nagyságára utalt. [Kovács 2000; Trebbin 2006; Varga–Kaposi 2023]

A dualizmus korabeli időszakot egy általános jólét jellemezte, amelyben gyökeres változások zajlottak le mind gazdasági, mind társadalmi téren. A korszakban Pécs népessége szignifikánsan megnövekedett, átalakult az ipar, a mezőgazdaság és a kereskedelem, fejlődtek a város közművei és szinte minden gazdasági szektor bővült. Ebben az időszakban fejeződött

be a polgárosodás folyamata. A vállalkozói réteg megerősödött, amely következtében számtalan beruházás formálta Pécs látképét is. A hagyományos, vidéki város képét nagyban átformálta a városiasodás és az iparosodás.

Az első világháborús események megtörték a magyar gazdaság gyors fejlődési ütemét. Alapvetően elmondható, hogy a hatalmas visszaesés következtében romlott az életszínvonal és különféle társadalmi átalakulások mentek végbe. A gazdaság működését többek között nehezítette a háborúban elhunyt mintegy 1 millió magyar férfi, az elmaradó születésszámok, de a közel 2 millió sebesült is. A békeidők liberális piacgazdasága a háborút kiszolgáló hadigazdasággá alakult át. Az alapvetően magántulajdonú vállalkozásokat nagyban szabályozta az állam, ugyanakkor megfigyelhető, hogy amely cégek hadászatra fogható ágazatba tartoztak, azokat a visszaesés alig érintette. A tipikusan nehézipari, gépipari, fegyvergyártással foglalkozó ágazatok üzemei egyre több munkavállalót foglalkoztattak, nőtt a termelékenységük, az éjszakai műszak bevezetésével pedig tulajdonképpen megállás nélkül teljesítették a központi termelési kvótákat. A megnövekedett termelés mögött többek között az állami megrendelések álltak. [Berend–Szuhay 1978; Kaposi 2002: 262–268]

Ez a tendencia Pécsen is megfigyelhető volt. A pécsi ipar szereplői, mint a szénbányászatban a DGT, a gépiparban a Hamerli József Gépgyár és Vasöntöde, a bőriparban a Höfler Bőrgyár Rt., valamint a pécsi dohánygyár közvetlenül is bekapcsolódott a frontgazdaságba. A szállítási rendszer fenntartása, az energiaellátás- és fűtőanyag biztosítása hatalmas többlettermelésre készítette a helyi szénbányászatot. Ugyanakkor, a megnövekedett kereslethez nem párosult a szükséges munkaerő száma, ami a szénkibocsátás csökkenésével járt. [Babics 1952: 74–77] A Hamerli Gépgyár hadiüzemmé vált, így a korábbi mezőgazdasági gépeket fegyverek (lőporgránátok, kézigránátok, aknavetők) gyártása váltotta fel. Az állami tulajdonú dohánygyár 1912–1917 közötti termelése mintegy háromszorosára bővült, amelyben nagy szerepe volt az új gépek beszerzésének és a foglalkoztatottak létszámának növelésének is. Bár a dohányiparra egész Magyarországon hasonló tendencia volt jellemző, mégis cigarettahiány alakult ki a háború alatt. A Höfler-féle bőrgyár a háború kezdetén nehezen találta a helyét, de a nyersanyag beszerzést segítő rendeletek hatására a vállalat erőre kapott, és folyamatosan termelt az időszakban. Amíg az említett iparok jellemzően a hadi konjunktúra révén tovább működtek, addig más gazdasági ágazatok mutatói visszaestek. Az idegenforgalom és vendéglátás szektora a békeidők végével hatalmas vendégforgalmat veszített el. [T. Mérey 1985: 74–94; Kaposi 2020]

Az egyre jobban elhúzódó harcok következtében súlyos munkaerőhiány alakult ki, ami a kibocsátás csökkenését eredményezte. A csökkenés következtében a családi-munkaerő

szerkezet felborult és a korábban pótlólagos jövedelmek elmaradtak. [Kaposi 2014a: 28] Drámaian visszaesett a fogyasztás és több helyen háborús nyomorral kellett számolni. A nemzetközi kereskedelem felbomlott, és állandó nyersanyaghiány lépett fel. Az állam egyre jobban szabályozta a gazdaságot; több helyen korlátozásokat vezetett be és fejadagot határozott meg. Pécs városának közéletével az 1914–15-ös években még nem voltak problémák, de 1918-ra az alapvető élelmiszerekből már hiány mutatkozott. [Tegzes 1999; Kaposi 2006] Ennek ellenére éhínség nem sújtotta a várost, amelyben nagy szerepe volt Nendtvich Andor polgármesternek és a városi közgyűlésnek. Az 1905-ben megválasztott pécsi városfő a háború és az azt követő szerb megszállás alatt rengeteget tett a településért. Nendtvich jó kapcsolatait kihasználva több esetben tudott Pécs számára segélyeket kérni, mint a cukorkvóta felemelése, gabona segély kiutalása stb. A város mintegy viszonteladóként működött a termelők és a lakosság között, amellyel a megnövekedett élelmiszer árakat lehetett mérsékelni. Az éhezés elkerüléséhez hozzájárultak a város által felállított közszolgáltatások is, mint a sertéshizlaló, a mézsárszék, vagy a kertgazdaságok és a konyhakertészetek megléte. [Nagy 2021: 237–247]

A magyar kormány a háborút hadikötvények kibocsátásával finanszírozta, ami a megtakarítások drasztikus csökkenéséhez vezetett. A hirtelen megnövekedett állami megrendelések hatalmas inflációt generáltak, amelyet bankópréssel próbáltak meg orvosolni. A forgalomban lévő készpénzmennyiség négy év alatt mintegy 15-szörös mennyiségűre duzzadt, miközben a pénz vásárlóértéke az ötödére esett vissza. A termékek ára meredeken emelkedett, amitől a bérek elmaradtak, így a reáljövedelmek csökkentek. [Kaposi 2020]

Az 1918-ban véget ért háborúból Pécs nettó vesztesként került ki. A város gazdasága széthullott, az önkormányzat kasszája kiürült, a lakosság több ezer polgárral csökkent, a fogyasztás- és a megtakarítás megcsappant, közellátási problémák léptek fel és sokan csak segélyekből tudtak megélni. Ugyanakkor, akadtak olyan nagykereskedők és hadiszállítók, akik nagy tőkekoncentrációt hajtottak végre ebben a korszakban – elég csak megemlíteni Szigethy Ede nevét, aki a hadiélmezés korszakát jól kihasználva gazdagodott meg sertéshizlaldái révén. [Trebbin 2006: 31–32] A katasztrofális állapotok rendezésére, a gazdaság stabilizálására viszont csak 1921-től kerülhetett sor, mert 1918 novemberétől Pécs 33 hónapig tartó szerb katonai megszállás alá került.

A majdnem hároméves időszakban Pécs egész Dél-Baranyával együtt a Szerb–Horvát–Szlovén (továbbiakban: SHS) Királysághoz tartozott. Ezen a területen a megszállók valóságos terrorban tartották a népet, miközben Pécsét integrálni próbálták az SHS Királyságba. A szerbek a települést módszeresen kirabolták, kapacitásait leépítették, erőforrásait saját maguk számára használták fel. Pécs vasúti rendszerét lekötötték saját katonai állományuk, illetve a

vároستól beszołgáltatott javak mozgatására, ezáltal a kereskedelem megbénult és a társadalom szabadsága korlátozva lett. A városban tartózkodó katonaság eltartására sokszor irreális mennyiségű agrár terméket követeltek meg, melynek beszołgáltatása lehetetlen volt. [Kaposi 2011] A DGT bányái folyamatosan termeltek, ez esetben a Balkán számára. A gyáři par többi képviselője abbahagyta a hadigazdaság kiszołgálását és visszaállhatott saját termékeik gyártására, de azokat nem adhatták el a korábban ismeretes kereskedelmi piacokon. Pécs-et szisztematikusan elvágta a korábbi északi és nyugati kereskedelmi területeitől, ugyanakkor meghagyták a déli államokkal való forgalmazás lehetőségét; így a déli kereskedelmi kapcsolatok bizonyos mértékben megerősödtek. A közéletelés ennek ellenére siralmas állapotokat mutatott. [Kaposi 2006: 145–149] Az SHS csapatok a bevonuláskor kiürítették a bankok tartalékait, ezáltal likviditási problémát idéztek elő. Továbbá irreálisan magas adókat vetettek ki a magánszféra tagjaira. Ugyanakkor akadtak olyan gazdasági szereplők, akik a szerbek megérkezése előtt megkezdték vagyoniuk kimentését; mint a Pécsi Takarékpénztár, amely Eszék megszállásakor Kaposvárra szállította értékeit. [Siptár 1996a] 1921-ig az ipar kibocsátása tovább csökkent, amely súlyosbította a már korábban kialakult munkanélküliséget. A növekvő munkanélküliek számával párhuzamosan nőttek a munkássztrájkok számai is, amely szintén alacsonyan tartotta a termelést. Mivel nem volt elegendő készpénz a város zavartalan működéséhez, szükségpénzt nyomtattak. A pénzügyi rendszer stabilitását tovább rontotta, hogy Pécs-et négy féle pénz is hivatalos valutaként szołgált. Mindezek tükrében nem meglepő, hogy az infláció tovább romlott, aminek következtében folyamatos eladósodás lépett fel. [Pécsi Napló 1919. 05. 15; Raýman 2008: 19–31] Pécs-et a teljes gazdasági összeomlástól a szerbek 1921. 09. 21-ei kényszerű kivonulása mentette meg. [Kopasz 1988; Hornyák 2010: 7–21]

A gazdasági konszolidációra csak ezután kerülhetett sor. Miután a város felszabadult, az ideiglenes önkormányzat összeomlása után, a korábban Sásdra menekült polgármester visszatért, és nagyjából 60,5 millió korona (továbbiakban: K) nagyságú kárt számolt össze. [Huszár–Révész–Vonyó 1996] A megszállás utáni Pécs gazdasági és társadalmi állapota merőben más képet mutatott a dualizmus végéhez képest. A város lakosságváltozását tekintve 1910-ben 49.822 fő adta a jelenlevő népességet, addig 1921-ben már csak 47.556 fő volt a lélekszám. A lakosság 47%-a tartotta el a fennmaradó 53%-ot. [Népszámlálás 1912; 1923] A csökkenés hatterében elsődlegesen a besorozott férfiak száma, illetve Pécs felszabadulása utáni elvándoroltak száma állt. [Kovács 1928] Az 1920-as évekre a város közegészségügyi rendszere leromlott, amelyet alátámaszt a település mintegy 28 ezrelékes, hazánk mutatószámához képest is magas mortalitási rátája. [Hoóz 1995] Mindezek ellenére a válságos idők elmúlásával Pécs valóságos népesség-robbanás-on fog keresztül menni a későbbiekben. [Gyáni 2004: 204]

Az 1920-as évek népszámlálási adatait megvizsgálva elmondható, hogy Magyarország korábbi iparosodásának mértéke megtorpant az agráriumban dolgozók javára. Feltételezhető, hogy az átmenet a háború közélelmezésre gyakorolt hatása miatt lehetett. Pécs 1920-as foglalkoztatási megoszlásában megfigyelhető, hogy a lakosság, mintegy 65,6%-a (32.000 fő) foglalkozott az ipar, a bányászat, a kereskedelem és a közlekedés valamelyik formájával. Az őstermelésben nagyjából 2.700-an, közszolgálatban 4.300-an, míg a katonaságban alig 115-en dolgoztak. A többi pécsi lakost napszámosként, nyugdíjasként, házi cselédként és egyéb foglalkozást űzőként tartották számon. [Népszámlálás 1925: 19–20] A bányászok Pécs bányatelepen, az ipart űzők a Budai külvárosban, míg a kereskedők és pénzügyekkel foglalkozók jobbára a Belvárosban tömörültek. [Népszámlálás 1925: 137] A jelenlevő népesség a háborús események következtében elkezdett homogenizálódni, de az antiszemita hangulatban csökkent az izraelita vallásúak száma. A város nemzetiségi megosztottsága is csökkent, mert egyre többen vallották magukat magyarnak. Az első világháború határmegállapításai következtében kialakult Kis-Magyarország zömében egy magyar többséggel bíró társadalom lett, amelyben lecsökkent a nemzetiségek száma. [Gyáni 2004: 212–220]

Térjünk rá az agrárium helyzetére. A két világháború közötti korszakban folytatódott a mezőgazdaságban dolgozók számának csökkenése. Magyarország az első világháborút lezáró béke után elvesztette területeinek mintegy 70%-át. Az elcsatolt földekre jellemző volt, hogy ameddig a feldolgozóipar és a nehézipar Kis-Magyarországon koncentrálódott, addig ezeknek a jelentősebb nyersanyag forrásai kikerültek az országból. A Monarchia felbomlásával megszűnt a vámunió, és a világpiacon hamar bebizonyosodott, hogy a magyar mezőgazdasági termékek általános minőségükkel – drága előállítás, agrárium alacsony gépesítettsége – nem állták meg a helyüket a versenytársakkal szemben. [Kaposi 2002: 271–278] Az országos trendekhez illeszkedve, Pécsen is visszaszorult a mezőgazdaság. A földbirtokszerkezet nem sokat változott, továbbra is a kisbirtokok domináltak. A pécsi bor nagyrészt eltűnt a piacokról. [Kaposi 2006: 153–157] A város mezőgazdaságának szántóföldi- és erdőgazdálkodási (tüzelőanyag, építőanyag) részei, rétjei és legelői egy jól működő rendszert alkottak, azokban jelentős változás nem történt.

Ugyanakkor meghatározó maradt az ipar. A szénbányászat szinte megállás nélkül folytatódott, ugyanis 1926-ig szénszállítmányokat kellett küldeni az SHS Királyságnak jóvátétel gyanánt. A DGT 1921-ben az egyetlen olyan pécsi ipari vállalkozás volt, amelyik több mint 1.000 főt foglalkoztatott. [Népszámlálás 1925: 140] A piac telítettsége, az állami megrendelések visszaesése és más piaci szereplők olcsó terméke miatt a vállalkozás kibocsátása csökkent az 1920-as évek elején. [Babics 1952; Kaposi 2006: 157–159] A DGT

versenyképességének javítását célozta a 20-as években megindított újrászervezés és ennek optimalizálása, amely később jócskán javította a termelékenységet. [Juhász 2002: 242–243]

Az 1920-as évek első felére a vállalkozások egyre nagyobb mértékben voltak a pénzügyi szektorra utalva és bankfüggőség alakult ki. [Gál 2005] Ez azt is jelentette, hogy a bankoknak és a takarékszövetkezeteknek egyre nagyobb befolyásuk volt a helyi gazdaságra. A pénzügyi szereplők szolgáltatásaik révén jelentős tőkefelhalmozást értek el, amelyet más szektorokba (ipar, kereskedelem stb.) fektettek be. Több olyan gazdasági társaság formálódott, amelynek háttérében valamelyik bank állt. A társasági működés létkérdéssé vált a magánvállalkozások számára, hiszen csak így volt lehetőség tőkebevonásra. Egyéni vállalkozásból társasági működésre váltott többek között a Hamerli József Gépgyár és Vasöntöde. [Kaposi 2023a] A pécsi börgyár már 1912-ben részvénytársasággá vált, az akkori működési problémák kiküszöbölése miatt. A cég 1919-től kezdve az Első Pécsi Börgyár Rt. néven folytatta működését. [Gulyás–Tóth 1962] A Zsolnay-gyár hatalmas piacvesztéssel nézett szembe a háború alatt. Zsolnay Miklós 1922-es halála után a gyár vezetésében teljes átalakulás ment végbe. Miklós lánytestvérei révén két család leszármazottai szálltak be az 1919-től közkeresti társaságként üzemelő gyár vezetésébe. [Pécs Lexikon 2010: II. 432–433] A pécsi gyáripar első pár évét kitűnően összefoglalja Kaposi Zoltán tanulmányának idézete: *„A nehéz időkben történő vállalati koncentráció és szervezeti átalakulás sajátos kortünete volt a pécsi gazdaságnak. (...) Az 1920-as évek első felének gyáripari átalakulása még nem a dinamikus előrelépésről, hanem az életben maradásról szólt.”*. [Kaposi 2014a: 31–32] A hagyományos ipari szereplők mellett meg kell említeni a helyi kisipart is, ugyanis 1920-ban mintegy 2.705 vállalkozásról tudunk. A magas munkanélküliség mellett pótlólagos jövedelem hitében sok család megélhetése függött ettől az ágazattól.

Magyarország egészére jellemző, hogy a bankkonszolidációs időszakban a korábbi, úgynevezett egyfiókos szereplőkkel szemben fiókhálózati bankok terjedtek el, amelyek egyre inkább a fővárosban található egy-egy nagyobb bankhoz tartoztak. A hagyományos bankok több esetben csatlakoztak meglévő struktúrákhoz, és a centralizálódó egységek következtében az egyfiókos forma visszaszorult. [Gál 2008] Pécsen az első világháború okozta tőkeszükségességet a bankok több esetben finanszírozták, így jelentős többletbevételre tettek szert. A város kiemelkedő intézete maradt a Pécsi Takarékpénztár, amely a centralizálódás következményeként számtalan kisebb intézményt olvasztott magába. [Siptár 1996a; Gál 2002; Kaposi 2006: 176–178]

A határváltozások eredményeképpen Magyarország 70%-os területvesztése mintegy 60%-os vaspálya csökkenéssel járt együtt. A korábbi 18.933 km-ből csak 8.705 km maradt.

[Kaposi 2006: 173] Kis-Magyarország vasúthálózatában Budapest centralizációja megnőtt. A főváros a nagyobb vidéki városokból könnyen el érhető volt, ám a hiányzó perifériás pályák révén a városok csak Budapest érintésével tudtak összekapcsolódni. [Kaposi 2002: 271–275] Pécs vasúti rendszere is súlyos állapotban volt a Nagy Háború után. A város korábbi déli kapcsolatai megszűntek és a Balkán felé történő kereskedelem minimálisra zsugorodott. Ameddig a békeszerződés előtt a Pécs–Baja–Szabadka–Szeged egy jó útvonalnak bizonyult, most a két város között mintegy 100 km-rel nőtt meg a távolság. Fájó pont volt a magyar kikötő, Fiume elvesztése Pécs számára, hiszen ezzel a város elvesztette a tengeri kereskedelmi kapcsolatát, ugyanakkor elérhető maradt vasúton Budapest. [Majdán 2005] Fontos volt, hogy az 1913-ban létrehozott Magyar Államvasutak Üzletigazgatósága megkezdte a működését: 1920-tól a Balatontól délre eső vasútvonalak irányítása Pécsre került, amely révén megnőtt a település regionális szerepe. A közlekedés egyre több lakosnak biztosított megélhetést, amiben a MÁV járműjavítóján kívül a város kezelésébe került villamostársaságnak is nagy szerepe volt. [Kaposi 2014a: 34–35]

4. A pécsi szállásadás változásai az 1920-as években

Az 1920-as évek pécsi szállásadás-rendszere nem sokban tért el a békeidők állapotától, s továbbra is élt a korábbi kettősség. Az egyik a hagyományos vendégfogadók rendszere volt, amely az 1867 előtti időszakra mutatott. A tradicionális fogadók vendégköre elsősorban a Pécsre felkeresők és átutazók voltak: kereskedők, vásárlók és katonai szolgálattevők, akik jellemzően rövid időt töltöttek el itt, mielőtt tovább indultak volna saját feladatukra. Ezek az „idegenek”, vagyis nem pécsiek alapszükségleteiket elégítették ki, amely kimerült az étkezésben, a pihenésben, minimális szórakozásban és a lovak ellátásában. [Bezerédy 1983] A felvázolt keresleti oldalhoz illeszkedett a kínált szolgáltatások köre is. A hagyományos vendégfogadók tipikusan egy-egy piac szomszédságában, a Pécsre érkező kereskedelmi utak mellett épültek fel. A fogadók gyakran házszerűek, általában földszintesek (ritkán emeletesek) voltak, melyeket visszafogott díszítettség jellemzett. Alacsony kapacitással rendelkeztek, és a tulajdonos gyakran ott lakott az épületben. A fogadós több alkalmazott munkáját látta el, s így elsősorban tőle függött a szolgáltatások minősége is. Az épületek kialakításaik szinte megegyeztek; széles kapu után egy védett belső udvaron voltak az istállók és kocsiszínek a kutakkal és a latrinákkal, majd a bejáraton belépve a közös vendégterek következtek, mint a kocsma, a konyha stb. Amennyiben volt emelet, a vendégszobák a felső részen voltak kialakítva a maguk egyszerű puritánságával. A szobák zárhatóak és tiszták voltak, kezdetleges bútorzattal rendelkeztek, gyertyavilágítás és fűtés pedig felár megfizetése után volt elérhető. [Kovács 2000: 41–43; Varga 2022b]

Ezzel szemben, a városban megtalálható vendéglátói egységek voltak a mai modern szállodák elődei is. Ezek a szálláshelyek javarészt a kiegyezést követően létesültek. A dualizmus fellendülése alatt végbement gazdasági- és társadalmi változások következtében átalakultak a fogyasztói szokások, a polgárosodás hatására kialakult polgári réteg elvárásai megváltoztak, és megkövetelték a magas minőségű vendéglátói szolgáltatásokat. A polgári létet a kávéházak, a kaszinók, a bálók és estélyek színhelyei, az éttermek és a vendéglők szolgálták ki. [Kovács 2000] Megerősödött a tőkés iparos- és nagykereskedői réteg is, amely profitszerzési céllal állt egy-egy szálloda építésének háttérében. [Lengyel 1989] A szállodaipar piacosításával a tulajdonosok bevett gyakorlata volt a felépített egységek bérbeadása, amellyel hosszútávú, biztos jövedelemre tehettek szert. Feltehetően, az adómentesség rendszere csak tovább növelte az ilyen és ehhez hasonló befektetések vonzóságát. A szállodák mindennapos működéséért a bérlők feleltek, akik a szállodai alkalmazottak igazgatásán kívül aktívan törekedtek minél több

szállóvendég megnyerésére. A többemeletes építészeti remekek rendre neves pécsi építészek munkái, amelyek ékkövei is voltak a városnak.

A modern szállodák rendre Pécs belvárosában találhatóak, ugyanis a történelmi belváros egyre hangsúlyosabbá vált az 1910-es évekre az itt végbement fejlesztések, építkezések miatt. Fejlődött a város belső közlekedési rendszere is, ami megengedte, hogy a vendégek könnyen eljuthattak a szállásokhoz a főpályaudvartól s így már nem volt szükség az utak közvetlen közelségéhez. A szállodák lépést tartottak a megváltozott fogyasztói szokásokkal, és azt a legmaximálisabban szolgálták ki. A kínált szolgáltatások között találjuk a központi fűtést, a folyó hideg- és melegvizet, a felvonó meglétét, az elektromos világítást, a tiszta és ízletesen berendezett vendégszobákat, a szobaszervíz rendszerét. A többemeletes épületek esetében a korábbi udvart kertek váltották fel, a földszinten helyet kaptak a vendéglők, a kávéházak, a báltermek és a szórakozási helyiségek, míg az emeleteken voltak a vendégszobák a legnagyobb pompában. [Varga–Kaposi 2023]

Fontos hangsúlyozni, hogy a szállodák nem szorították ki a fogadókat a vendégforgalom piacról, a szálláshelyek egymás mellett tudtak üzemelni. Azok a vendégfogadók, amelyek képesek voltak lépést tartani a nagy szállodákkal és próbáltak alkalmazkodni a fogyasztókhoz, több esetben olyan átalakításokat, bővítéseket eszközöltek, amelyekkel valamelyest megtudták nyerni vendégeiket és így szavatolták fennmaradásukat. A polgárságon kívül természetesen továbbra is szükségük volt lakhatásra a kereskedőknek, akik nem tudták vagy nem szerették volna megfizetni a feltehetően drágább szállodai szobákat, illetve egyre inkább szaporodtak a szabadidős utazók is, akik nem feltétlenül választották Pécs magasabb rendű szállásait.

Az első világháborús események hatására a pécsi szállásadás némileg beszűkült, de alapvetően a dualizmus végi állapotok maradtak fenn. Ha megvizsgáljuk a népszámlálás foglalkoztatási adatait, azt láthatjuk, hogy míg 1910-ben, mintegy 662 kereső dolgozott Szállodás-, vendéglős- és kávésipar területén, addig az 1920-as felmérés már csak 491 főt említ. A visszaesés akkor is szembetűnő, ha a népességváltozás számához viszonyítjuk adatainkat. Ameddig 1910-ben a pécsi népesség mintegy 1,33%-át adták a vendéglátósok, addig 1920-ban már csak 1,03%-uk dolgozott az ágazatban. A város vendégforgalma olyannyira visszaesett, hogy a vendéglősök mintegy negyed része felhagyott hivatásuk folytatásával. Érdekesség, hogy a pécsi vendéglátósok száma eltörpül a 44.288 fő mellett országos viszonylatban; annak pusztán 1,10%-át teszik ki. [Népszámlálás 1926: 10–23] A statisztika szerint 491 főből 339 fő volt az, aki szállodásként, vendéglősként vagy kocsmárosként tevékenykedett; közülük természetesen a kocsmárosok és vendéglősök száma adta a többséget. [Népszámlálás 1926: 94] 1920-ban a vállalatok nagysága alapján alig három olyan vállalkozásról tudunk, 107 segédszeméllyel,

amely a szállásadás alcsoportba tartozik. Feltehetőleg, ezek Pécs ekkor három legnagyobb szállodáját jelentették, a Nádor Szállót, a Pannonia Szállodát és a Vadember Szállodát. [Népszámlálás 1926: 283]

Persze ezek a szállodák eltörpülnek a főváros nagyszállói mellett, amelyek terjedése a reformkorban megindult, s a kiegyezést követően felgyorsult. Budapest szállodatörténete jóval korábban indult fejlődésnek, mint Pécs. Ezért sem meglepő, hogy a Pécsen alkalmazott vívmányokat a fővárosban évtizedekkel előbb megtaláljuk. A kiegyezés éve, Pest, Buda, Óbuda és Margitsziget egyesülése és Budapest fővárossá fejlesztése, majd az 1896-os milleniumi ünnepségek fellendítették a főváros szállodaéletét. Az első világháborúig tartó időszakban olyan szállodák nyitották meg kapuikat, amelyek hosszútávon határozták meg a település szálláshelyeit és rendre alkalmazták a legmodernebb innovációkat (elektromos felvonó, központi fűtés stb.), melyekkel maximálisan kielégítették a vendégek megváltozott igényeit. 1868-ban a Pannónia-szálló, 1870-ben a Széchenyi Szálloda, majd 1871-ben építették fel a Grand Hotel Hungáriát. Utóbbi a Duna-parton 302 szobával fogadta vendégeit. [Bártfai 2009: 299] Alig két év múlva megszületett a Margitszigeti Nagyszálló. A szálloda gyógyturisztikai jelentőségén kívül a sziget pesti oldalának egy olyan komplexuma volt, amelyet folyamatosan fejlesztettek, s mind szélesítették a kínált szolgáltatások körét. Az 1896-os ünnepség vendégforgalmi jelentőségére készülve számos olyan szálloda nyitotta meg kapuit, amelyek mind a mai napig fogadnak vendégeket. Olyan épületekről beszélünk, mint a Nemzeti Szálloda, a Metropol Szálló, a Royal Nagyszálloda, az Astoria, vagy a ma már nem látható Bristol, Carlton és Dunapalota. A világháború érzékenyen érintette Budapest szállodaiparát, akárcsak az 1919. évi román megszállás és a főváros kirablása. Az elmaradó utazások következtében több szálló abbahagyta működését. A nagy szállodaépítések kora megszűnt, s a mintegy 20 éves időszakban a megmaradtak kihasználására törekedtek a tulajdonosok. [Bártfai 2009: 292–311]

Budapest mellett a Balaton már ekkor az ország másik népszerű desztinációja volt. A legnagyobb közép-európai tó idegenforgalmi fejlesztésének terve a 19–20. századfordulón született meg. A 20. század elején a térség meghatározó szállásai az arisztokrácia villái voltak, amelyeket gyakran bérbe adtak tulajdonosaik. Ekkor a térség célközönsége a gazdagok rétege volt. [Wilhelm 2021] Az első világháború hatására a területfejlesztés más irányokat öltött, s a tó a háborús katonák rekreációs helyszínévé vált. Érdemi változást majd csak az 1920-as évek fognak hozni, amikor kormánybiztosokat neveztek ki a Balaton fejlesztése ügyében. A tó biztosainak feladatai között vízszabályozási- és partrendezési tevékenységeket, energia ellátási- és közlekedésfejlesztési munkákat, fürdő-, üdülő- és gyógyturisztikai fejlesztéseket, valamint a terület élelmiszerellátásának és ipari fejlettségének biztosítását találjuk. A Balaton

újboldi beindításának célközönségét a magyar középosztály jelentette, amely az ország nemzetközi megítélése, valamint az utazási lehetőségek beszűkülése miatt kézenfekvő volt. Az 1920-as években megkezdődött a Balaton körbejárását megvalósító autópály- és vasút megépítése, 1928-ban pedig megkezdte működését a motoros komp Tihany és Szántód között. A Balatonkultusz fejlődését részvénytársaságok és kormányzati támogatások biztosították. Az 1920-as évek szálláshelyei igen változatos képet mutattak, illeszkedve egy-egy település sajátosságaihoz. [Paksy 2016] Balatonalmádi mintegy 300 villájával szemben több nagykapacitású szálloda üzemelt Balatonfüreden (Grand Hotel, Stefánia-udvar stb.), turistaházat építettek a Badacsonyan és a fővárosi tisztviselők üdülőszállója fogadta vendégeit Balatonkenesén. Több szálloda üzemelt Siófokon is. [Bártfai 2009: 334–337]

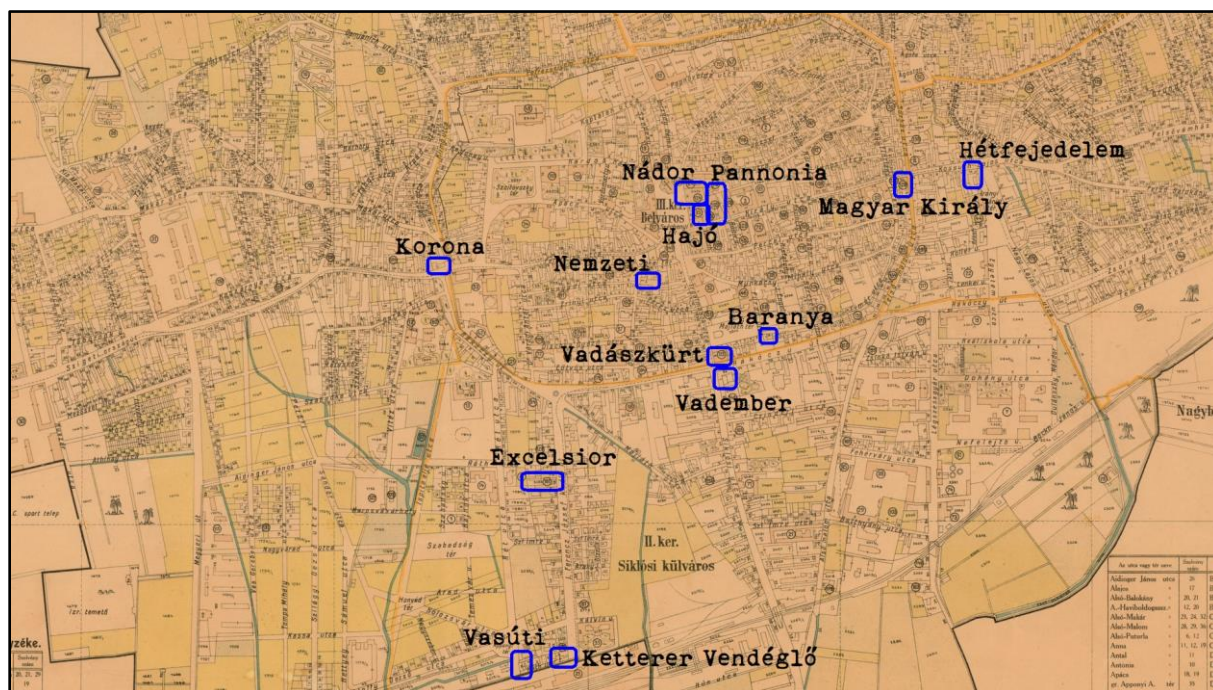
Az ország két jelentősebb desztinációjának áttekintése után térünk rá a pécsi szállásadásra. Az 1920-as években a pécsi szálláshelyek némileg megváltoztak a korábbiakkal ellentétben. A lehetőségeket kihasználva a húszas évek második felében több új szállodát is építettek, de a gazdasági fellendülés időszakából való régi szállók is tovább üzemeltek, egyet leszámítva. A Mátyás Király vendégfogadó nem élte túl az első világháborút, és annak következményeit. A 19. század népszerű fogadója az Irgalmasok utcája 26. szám alatt helyezkedett el, közvetlenül a déli kereskedelmi út mellett. [Kovács 2000: 62–66; Pécs Lexikon 2010: I. 492] A pécsi Matyit elbontásra ítélték, de 1919-ben még szóba került a terület újrahaznosítása; az Apollo Mozgóképfilm Rt. kívánta felépíteni a város első filmszínházát. [Pécsi Napló 1919. 04. 30.] Maga a telek 190.000 K-ba került a részvénytársaságnak, amely végül is nem ott építtette fel a város első moziját, hanem a mai Perczel Miklós u. 22. szám alatt. A teljes területet ledózerolták és az egykori vendégfogadó helyén bérlakásokat építettek. Mind a mai napig lakóház áll az Irgalmasok utcájának végén, amely kereszteződés a 19–20. századfordulóra valóságos vendéglátóközponttá vált, hiszen három szálláshely, és kettő kávéház várta a betérőket a hét minden napján. [Dunántúl 1919. 06. 03; Dunántúl 1929. 11. 01.]

Pécs legjelentősebb szálláshelyei a 20-as években a következők voltak: Korona, Magyar Király, Hétvezér, Hajó, Nádor, Pannonia, Vadászkürt, Vadember, Baranya, Excelsior, Vasúti és még pár évig üzemelt a Nemzeti is. Természetesen a felsoroltakon kívül léteztek még jelentőségükben és kapacitásaikban kisebb szálláshelyek is, elég csak a Fehér Farkas vendégfogadóra gondolni, amely a Budai Külváros mai Búza terén állt [Pécs Lexikon 2010: I. 220], vagy a Ketterer-féle vendéglő- és szállóra a Ráth Ipartelep 1. – I. Ferenc J. Király út 54. száma alatt, a mai főpályaudvar mellett. [Pécsi Napló 1909. 11. 07.]

A szálláshelyek elhelyezkedéseikről az 1926. évi pécsi belvárosi térkép nyújt információt számunkra. A szállók lokációjából következik, hogy a 20-as évekre Pécs belvárosa mellett a

közlekedési csomópontok emelkedtek ki. Egyre jelentősebb területté vált a főpályaudvar és környéke – nem véltelen, hogy a belváros és a vasútállomás közötti rész szálláskínálata bővült –, de a távolsági buszpályaudvar forgalmára épült fel a Baranya Szálló.

1. Kép: Pécs szálláshelyei 1921–1929 között

Forrás: MNL BaVL XV. 9. 158, saját szerkesztés

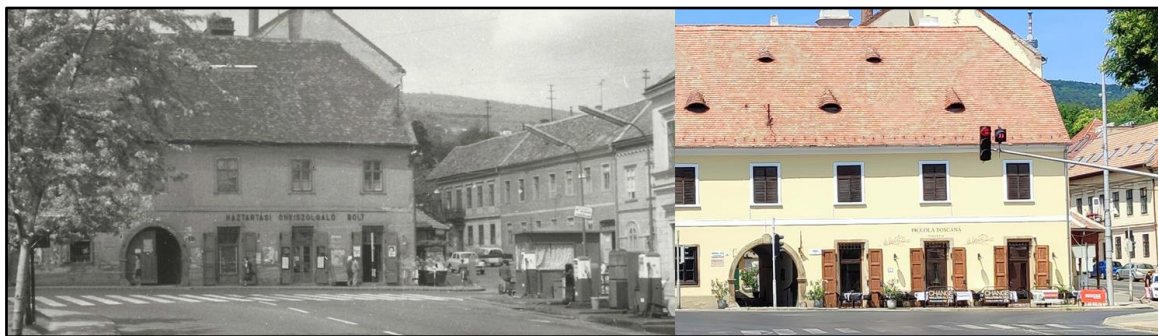
Korona Szálló, az egykori Magyar Korona

Az egyik legrégebbi fogadó a Magyar Korona, későbbi nevén Korona Szálló volt. Az 1750-es években beszálló fogadóként épült szálláshely a mai Kórház téren, az akkori Szigeti országút 2. szám alatt található. A fogadó tipikus példája a hagyományos vendégfogadóknak. Az egyemeletes épület visszafogott barokk stílusban épült fel, falait téglából építették és tetejét cseréppel fedték. A szálláshely kőkeretes kapuján áthaladva a védett belső udvarban az állatok és kocsik helyei, míg az épület földszintjén a közös vendégterek találhatók. A meleg konyhát és csapolt sört kínáló vendéglő felső emeletén kaptak helyet a mindössze 5 kapacitással rendelkező vendégszobák, melyek közül két tágasabb és egy kisebb szoba létezett. [Kovács 2000: 41–44; Pécs Lexikon 2010: I. 476]

A Korona Szálló habár a békeidőkben népszerű fogadónak számított az 1920-as években nevével elvétve találkozhatunk csak a helyi sajtóban. 1922-ben a szálló helyiségeiben tartotta ülését a Baumann Emil vezette párt; feltehetően a város választásaira készültek. [Dunántúl 1922. 05. 17.] Szintén ez év augusztusában Pécsen járt német cserkészek szálltak meg a

Koronában. [Pécsi Lapok 1922. 08. 19.] Egy nagyobb ugrás után további érdekesség, hogy 1927-ben a város tettei népünnepélyt tartott; az ünnepségre a rózsahegy-i cigányvajdát díszkísérete a szálló előtt fogadta. [Dunántúl 1927. 08. 31.] Nagyobb fontossággal bírt az 1927-ben létesített benzinkút a Kórház tér sarkán, a szállóval átellenben, amely még 1965-ben is fontos üzemanyag forrás volt. [Dunántúl 1927. 08. 19.]

2. Kép: A Korona Szálló egykori épülete 1965-ben és 2022-ben

Forrás: MaNDA [1965] és saját fényképem

A Korona Szállót az 1920-as években többen is igazgatták. 1922-től Csányi József és Gatai János vezették a szállót, majd 1923-tól Béke Kálmán váltotta őket. [Dunántúl 1922. 07. 23; Pécsi Est 1923. 07. 04.] 1928-ban már Krausz Gézát találjuk a fogadó élén, akit 1929-ben ismét Dürnbacher Ferenc követett – utóbbi 1912-től már vezette a Koronát. [Pécsi Napló 1928. 02. 26; Dunántúl 1929. 12. 29.] Erre utal Dürnbacher Úr 1912-es építési ügye is, amiben konyháját bővítette a város jóváhagyását követően. [MNL BaVL IV. 1406. e. „C” 9456/1913]

Magyar Király

A háborút túlélve fogadhatta vendégeit, a Pécs Budai külvárosában található Magyar Király vendégfogadó. A keleti kereskedelmi útvonalon létesült, a város legnagyobb forgalmát lebonyolító marha- és gabonapiac mellett. Az itt megfordult vendégforgalom nagysága miatt több fogadó is épült, közülük a legnagyobb volt. A Király feltehetően az 1650-es évektől létezhetett a Király utca 46. számon – a mai Felsőmalom utca végén –, amely későbbi elhelyezkedése is. [Kovács 2000: 66–68; Pécs Lexikon 2010: I. 476] Bár a fogadó megjelenésében nem volt túl hivalkodó, a hagyományos házszerű építményekkel szemben kifejezetten szép külsővel bírt. A vendégfogadó hosszútávú fennmaradásához hozzájárult, hogy Pécs legelső kávéházát itt alapították meg. [Újkor 2018. 06. 15.] A földszinten volt továbbá egy magyar- és egy francia konyha, illetve egy vendéglő is. Udvara több istállónak és kocsisíznek is helyszínül szolgált. A felső emeleten 12 vendégszobát, összesen 14 ágygal alakítottak ki.

A szálló a város többi vendégfogadójához képest hasonló kínálattal bírt, mégis igyekezett fejleszteni szolgáltatásain, amelyhez bérlőik és tulajdonosaik tevékenységei is hozzájárultak. A polgárosodás megkövetelte szórakozások és estélyek a M. K.-t is népszerűvé tették, és számtalan zenés-táncos eseményt rendeztek helyiségeiben. [Pécsi Napló 1907. 07. 26.] 1919-ben az akkori tulajdonos Krausz Dávid kerthelyiséget avatott fel. [Dunántúl 1919. 06. 12.] A tulajdonos szociális törekvéseit mutatja, hogy 1920-ban ingyen ebédet ajánlott fel az arra rászorultaknak. [Dunántúl 1920. 11. 21.] A vendégfogadó az 1920-as években friss villásreggelivel, színház utáni vacsorával, csapolt pécsi szalonsörrel és hegyi borokkal hirdette magát; előjegyzett és előre fizetett vendégek elfogadását külön kiemelte a vendéglős. [Munkás 1921. 01. 01.] Krausz Dávid és felesége egészen 1924-ig vezette a Magyar Királyt, amit ez év áprilisától Büttner József vett át. [Pécsi Est 1924. 04. 13.]

Büttner Pécs ismert vendéglátói szakembere volt a korban. A vidékről Pécsre került vendéglős több helyi vendéglátói egységet is igazgatott, melyek közül az 1919-ben átvett Vadember szálloda emelkedik ki elsősorban. Pécs harmadik legnagyobb szállodáját 4 éven keresztül sikeresen üzemeltette, amely jó megélhetést biztosított számára. Egészen 1923-ig található a szálloda élén a tulajdonos, ugyanis ezévben Pécs városa megvásárolta az épületet az Erzsébet Tudományegyetem lánykollégiuma számára. Az egykor jómódú vendéglős anyagi helyzete ezután romlásnak indult, amelyet a Magyar Király sem volt képes orvosolni. Természetesen, a szállodás folyamatosan próbálkozott a szállót népszerűsíteni, de tevékenységei nem arattak osztatlan sikert. Egy 1925-ös hirdetésből kiderül, hogy többfogásos terítéssel, élőzenével és figyelmes, illetve pontos kiszolgálással fogadta vendégeit a tulaj. [Pécsi Est 1925. 03. 22.] Az utóbbi hirdetésből valamelyest képet kaphatunk a gazdasági folyamatokról is, hiszen B. József levesből, 2 feltétes főzelékéből és tésztából, valamint 2 féle kenyérből álló étkezése 18.000 K-ba került; 1926-ra valóban indokolttá vált az ország valutájának lecserélése. [Gál 2008] Büttner 1927-re teljesen eladósodott, ami kihathatott lelki egészségére is. Ez a kettő párosítás végül 1927 januárjában a vendéglős öngyilkosságáig vezetett. [Dunántúl 1927. 02. 01.]

Sajnos Büttner József halála a Magyar Király halálát is jelentette egyben. Az új tulajdonosok Vajda Ferenc és Karl Lajos lettek. [MNL BaVL IV. 1406. h. „F” 9230/1927] A tulajok a belváros egyik jól frekvenciált ingatlanát a sajtóban úgy hirdették, mint amit modern lakásokká és üzlethelyiségekké, avagy modern szállodává és éttermekké kívánnak átépíteni. [Pécsi Napló 1927. 02. 27.] Feltehetően a Pécsen egyre inkább jelentkező lakhatási nehézségek miatt, a Magyar Király bérlakásokká való átalakítása mellett döntöttek, melyet 1927. április 27-én kérvényeztek a várostól. Pécs természetesen elfogadta a beadványt, így megkezdődhetett az

egykor népszerű szálló átalakítása Hoffmann László helyi építész tervei alapján. [Dunántúl 1927. 05. 28.] Az átalakítás után bérlakásokat hoztak létre.

Hétfejedelem

A Hétfejedelem a hagyományos vendégfogadók következő tagja, melynek történelme 1748-ra nyúlik vissza, amikor már Pécs kedvelt vendéglőjeként tartották számon. Az egykori Kossuth Lajos utca végén, a mai Búza tér 2. szám alatt található szálló a Magyar Királyhoz hasonlóan a téren rendezett piacok forgalmára épült. Emeletes fogadó révén íves kapuja védte az épület udvarát, földszintjén a közös vendégterek, míg emeletén a vendégszobák lettek kialakítva. Az téglapépületet cseréppel borították, amely hosszútávú fennmaradását biztosította. A 19. században címere egy sörös kancsót tartó kéz volt. [B. Horváth 1987: 288]

Fennállása alatt tulajdonosai igyekeztek modernizálni az épületet, és olyan helyiségekkel bővíteni a limitált teret, amire a korabeli fogyasztóknak szükségük volt. A szálló jelentőségét növeli, hogy a Hét Választófejedelem bérkocsis állomás volt, ahonnan Szabolcsbánya-telepre, a főpályaudvar előtti vasútállomásra lehetett eljutni lovaskocsi segítségével. [MNL BaVL IV. 1406. b. 367/1898] Több tulajdonosváltás után 1911-ben Dörner Ede egy évig igazgatta a szálláshelyet. 1912-ben Földváry István lett az új tulajdonos, aki a teljes fogadót felújíttatta, helyiségeinek egyikében pedig megnyitotta a Polgári Kávéházat. [Dunántúl 1912. 09. 01; Pécs Lexikon 2010: I. 300] A beruházás feltehetően nem térült meg, így a szállót tovább adták. 1916-ban Hevessi Ferencné még a szálloda bérlőjeként szerepel a helyi sajtó hasábjain, de utána már nem találunk említést a Hétfejedelem szállodai mivoltára. [Pécsi Napló 1916. 06. 16.] 1921–22-ben vendéglője még üzemelt, aminek tulajdonosai Ladányi József és Neje voltak. [Munkás 1922. 01. 01.] A valamikori Hétfejedelem területét ekkorra átalakíthatták, ugyanis a vendéglő mellett egy Hétfejedelem Áruház hirdetéseivel találkozni a pécsi újságírásban. A vendéglőt nem sokkal az újévi köszöntés után Grosz Mihály vásárolta meg a Pannonia Sörfőző Rt. részére. [Pécsi Est 1922. 02. 05.] Ez a vétel feltehetőleg piacvásárlásként értelmezhető; ezt támasztja alá a tény is, hogy ez év májusában Grosz minta éttermet és sörcsarnokot nyitott meg az egykori Fejedelem helyén Magyar Ház névvel. [Dunántúl 1922. 04. 16; Dunántúl 1922. 05. 06.]

Ameddig a Hétfejedelem 19. században még igen népszerű szálláshelyként élt a lakosság emlékezetében, a 20. századra jócskán megkopott hírneve. Alacsony kapacitásai révén már csak másodrendű szállodaként említik. [Borsy 2010: 76] Bár Pécs városa a 20-as években egy újabb szálláshellyel foglalkozott meg, az épület alsó szintjén mind a mai napig vendéglátóegységek üzemelnek.

Aranyhajó, avagy Hajó Szálló

Az Aranyhajó fogadó története hasonló módon a 19. század elejére tehető, s 1802-ben már Szopek József fogadójaként tartják nyilván a Király utca 3. szám alatti épületet. [Pécs Lexikon 2010: I. 52] Borsy Judit tanulmányában a következőket olvashatjuk róla: „*A Király u. 3. sz. alatt 200 év óta működik szálló „Arany Hajófogadó” (1802), „Arany Hajóhoz vendégfogadó” (1859), „Aranyhajó fogadó” (1865), „Aranyhajó szálloda” (1885), Szálloda „Az arany hajóhoz” (1896) néven. A fogadósok, vendéglősök váltogatták egymást (...), de az elnevezés nem változott.*”. [Borsy 2010: 137] A Hajó nem a külvárosban volt, hanem Pécs főterének szomszédjában a történelmi belvárosban helyezkedett el. A város egyetlen belvárosi szálláshelyéről beszélhetünk egészen 1846-ig. A vendégfogadót a mai Széchenyi téren tartott Nagy piac forgalmára építették. A vásár a legjelentősebb lehetett a korban, hiszen méretéből eredően a legnagyobb választék itt volt, illetve a Pécsre vezető szárazföldi kereskedelmi útvonalak is itt találkoztak össze. A Hajó a város patinásabb szálláshelyei közé tartozott, amely vendégforgalmán is meglátszott. A piacozókon és katonákon kívül előszeretettel vették igénybe az Aranyhajó szolgáltatásait tisztek, üzletemberek és vagyonosabb polgárok is. [Pécsi Figyelő 1901. 08. 03.]

A Hajó Szálló küllemében sem hasonlított a külvárosi szálláshelyekhez, hiszen a sűrűn beépült, szűk belvárosi utcák nem tették lehetővé ezt. A maga nemében egyedülálló kétemeletesre tervezett épület már a mai szállodákra hasonlított, bár díszítettsége továbbra sem a pompát képviselte; téglafalait a visszafogott barokk stílus jegyei ékesítették. Az alsó szinten a közös vendégterek és különféle üzletek, míg az emeleten a vendégszobák voltak. Ugyanakkor, az udvarban még megtalálhatóak voltak az istállók is. A szálló saját kerttel rendelkezett, amelyet az éppen aktuális igények szerint hasznosítottak a tulajdonosok. [Pécs Lexikon 2010: I. 52] A szálláshely 19 szobás kapacitásával 26 főt volt képes fogadni egyszerre a 19. század végén, melyet némileg kibővítettek az idők folyamán. A szolgáltatások továbbra is a fogyasztók alapvető szükségleteit elégítették ki, ám a Hajó esetében egy olyan szálláshelyről beszélhetünk, amelyet folyamatosan modernizáltak és bővítettek, valamint növelték kínálatát azért, hogy lépést tartsanak a modern szállodákkal szemben. [Kovács 2000: 51–53] Ilyen törekvés volt az 1905. 08. 20-án megnyitott földszintes éttermi bővítés, amelyet az akkori tulajdonos özv. Klein Jakabné kérvényezett. [MNL BaVL IV. 1406. e. „C” 9997/1905] A szálloda fejlesztését célzó beruházás volt a későbbi bérlő, Szigethy Ede toldalékolása is: 1907-ben udvari emeletes mosókonyhával és pincérszobával bővült az ingatlan. [MNL BaVL IV. 1406. e. „C” 15036/1907] 1923-ban egy fedett, nyári, udvari színpaddal lett gazdagabb az

épület kerthelyisége. [MNL BaVL IV. 1406. e. „C” 1275/1923] 1928-ban Skállát Dénes József az akkori bérlő vasbeton páhollyal egészítette ki a korábbi színpadot. [Dunántúl 1928. 03. 13.] Ezzel a beruházással egy nagyon kellemes rendezvény helyszín valósult meg. [Pécsi Napló 1919. 06. 29; MNL BaVL IV. 1406 h. „F” 7797/1928] Az épületet 1925-ben teljesen renoválták, amelynek következtében 24 szobára bővítették kapacitását. 1925. 08. 01-én a Pécs-Baranyai Központi Takarékpénztár folyamodott a városhoz a szükséges engedélyek beszerzéséért. [Dunántúl 1925. 08. 04; MNL BaVL IV. 1406. e. „C” 12967/1925] Az Aranyhajó az 1925-ös felújítás után nagyon sok kulturális rendezvény helyszínévé vált a második világháborúig bezárólag, amelyek között találunk fotó- és képműkiállításokat, színpadi fellépéseket, de technikai vívmányok bemutatóját is.

A Király utca Hajóját 1919-től Szigethy Ede kormányozta. Szigethy az első világháború konjunktúráját kihasználva lépett a tőkés vállalkozók körébe, aminek következtében több vendéglőt is megvásárolt. Sajnos a rövid időn belül érkező gazdagság gyorsan tova illant, és másfajta megoldást kellett találnia. [Dunántúl 1917. 05. 06.] A korábban említett, tőkebevonás céljából történő társaságokba való szerveződés megfigyelhető volt a vendéglátás területén is. 1922-ben 10 millió korona alaptőkével alapították meg a Dunántúli Szállodai és Élelmiszerüzemi Rt.-ot (továbbiakban: DSZÉ Rt.) a Dunántúli Bank Rt. révén. A gazdasági szereplő a vendéglátói és idegenforgalmi egységeket tömörítette egy társaságba Pécsett. A DSZÉ Rt. üzemeltette többek között a Pannonia Grand Hotelt, a Nádor Szállót és esetünkben az Aranyhajó Szállodát is. [Magyar Compass 1922: 1405; Pécsi Lapok 1922. 04. 23; Pécsi Est 1922. 04. 25; Trebbin 2006] A kezdetben Pécs-Baranyai Központi Takarékpénztár, majd 1932-től a DSZÉ Rt.-nek is érdekében állt bérleményként üzemeltetni az Aranyhajót, melyet az 1920-as években Szigethy után Löwy Ignác [Munkás 1921. 10. 16.], Czirják Ignác Antal [Dunántúl 1925. 08. 04.], vendéglőit Gráf János vezette. [Pécsi Napló 1927. 12. 23.] A sort Skállát Dénes József és Gráf József zárják.

A szerb megszállás után az újjászerveződő rendfenntartás céljából az államrendőrség bizonyos osztályai az Aranyhajóban kerültek elhelyezésre. A szállóban korábban a lakáshivatal székel, amely jelentős tartozást halmozott fel a tulajdonosnak az 1922–23-as években. Később a hivatal helyére az államrendőrség kerületi kapitánysága, a számvevősséggel és a kerületi őrszemélyzet parancsnokságával együtt rendezkedett be. Ez tehermentesítette a város két legnagyobb szállodáinak kapacitását, melyeket ideiglenesen foglaltak a rend őrei. [Pécsi Lapok 1922. 04. 28; Pécsi Lapok 1923. 03. 09.] 1925-ben már az állami rendészet kiköltözéséről olvashatunk. [Pécsi Lapok 1925. 01. 23.]

A továbbiakban azokat a szálláshelyeket mutatom be, amelyek az 1920-as évek meghatározó szállodái voltak. Ezek a valóban mai értelemben vett szállók javarészt 1867 után keletkeztek. A polgárosodás, a vallási szabadság, az általános jólét és a társadalmi rétegek közelebb kerülésével a 19–20. századfordulón a vendéglátásban is tetten érhető volt egy szemléletváltás; a szállásadás üzletággá vált. A szállodák gyakran vendéglátói komplexumok voltak – akárcsak mai leszármazottaik – és a különböző üzletrészekért egy-egy bérlő volt a felelős. A több lábon való állás azt is jelentette, ha a szállásadás nem tudta kitermelni a megfelelő működéshez szükséges bevételt, akkor az étterem, a söntés, a rendezvény-helyszín vagy más helyiségek szálltak be a költségvetésbe.

Vadászkürt

A modernkori szállodák egyik jelentősebb egysége a Vadászkürt Szálloda volt a Majláth tér 7. szám alatt – mai Kossuth tér. Az ugyancsak megegyező nevű elődje valamikor az 1880-as években épülhetett a köztér rendezésekor. A helyszín megválasztása tökéletes lehetett, hiszen a 19. század végén a mai Rákóczi út – Irgalmasok útja – Bajcsy-Zsilinszky utca alkotta kereszteződés a város kiemelkedő vendéglátói csomópontja volt. A 19–20. századfordulón üzemelt még a Mátyás Király fogadó, a Vadember Szálloda, a Bedő – későbbi Hungária – Kávéház és az Európa Kávéház is. Erre figyelhetett fel Hirschfeld Sámuel is, aki 1903-ban megvásárolta a régi szállót, azt pompásan felújíttatta, majd megnyitotta a feltámadott Vadászkürtöt. Ne felejtsük el, hogy 1914-ig a város folyamatosan növekedett, mind gazdasági, mind népességi értelemben. S nem utolsósorban, Hirschfeld (a Pécsi Sörgyár tulajdonosa) tevékenysége a gyár állandó értékesítő-mérő helyek vásárlásával azonosítható. [Harcos 1973] Az 1903. 09. 01-én újonnan megnyílt szálló követte a kor aktuális fogyasztói igényeit. 10 kényelmes vendégszobával, villanyvilágítással, kitűnő magyar konyhával, hegyi borokkal és naponta friss csapolt sörrel hirdették a szállodát a helyi sajtóban. [Pécsi Napló 1903. 08. 07.] A Réhling János bérelte szálláshelyet Schlauch Imre, a korszak egyik legnevesebb pécsi építésznének tervei nyomán építették újjá. Az épület exteriőrjén a korábbi visszafogottságnak nyoma sem volt, a korszak építészeti stílus jegyeit viselte. A város egyik elegáns, a belvárosi látképhez méltó épület volt a maga korában.

A Vadászkürttel valóban egy másfajta szemlélet vette kezdetét, amit az is mutat, hogy a szállóban nem alakítottak ki istállókat és kocsiszíneket. A modernitásért természetesen sokat tettek a vendéglátóhelyek bérlői is. A Kürt első igazgatója Réhling János volt 1897–1906 között. Utána, ismeretlen okok miatt Schneider András vette át a vendéglátói egység vezetését [Pécsi Közlöny 1906. 02. 15.], aki két év után Sörös Mihálynak adta át a stafétát. Sörös kiváló

választás lehetett, hiszen 28 éves vendéglátói szaktudással bírt. [MNL BaVL IV. 1422. b. 3065/1922] Ezt támasztja alá az a tény is, hogy 10 éven keresztül, 1918-ig bérelte a Vadászkürtöt, ami alatt egy tulajdonosváltást átvészelt; Hoffmann Mihály feltehetően megvolt elégedve a működéssel. [Reakció 1912. 10. 27.] Sörös után Nagy János állt a szálló élén. Nagy 1932-es iparendélyért való kérelméből kiderül, hogy 1917–1926 júniusáig vendéglős és szállodás foglalkozást folytatott. [MNL BaVL IV. 1422. b. 2023/1946] A 8–9 éves bérleti szerződés után Horváth János folytatta a szálloda és a vendéglő bérlését.

3. Kép: A Vadászkürt Szálló 1915-ben

Forrás: MaNDA [1915]

Nemzeti Szálloda

A Nemzeti Szálloda történelme a 19. század végén kezdődik. Weindorfer János 1902-ben nyitotta meg a Nemzeti Szálloda és Kávéházat az akkori Deák utca 3., mai Jókai utca 3. szám alatt. A 20. századi fogyasztói szokásokhoz igyekezett a szálloda alkalmazkodni, amely megnyilvánult a hosszú nyitvatartásban, kávéház és bálterem létesítésében, illetve éjjelleg tartó étkezési lehetőségben. [Kovács 2000: 44–46; Pécs Lexikon 2010: II. 21] Habár a telek korábban is Weindorfer tulajdonában állt, mégsem szállodaként hasznosította azt. A tulaj 1902. 02. 18-án folyamodott Pécs városához egy emeletes lakóház építésének engedélyezéséért, amelyet elfogadtak. A beadvány homlokzati rajza és alaprajza az eredeti tervrajz része, melyből következtethetünk a szálló nagyságára. [MNL BaVL IV. 1406. e. „C” 6352/1903]

A felépült emeletes szálloda földszintjén alakították ki a kávéházat – hozzá tartozó kávéfőző konyhával –, a kávéházi termet, a söntést, az éttermet és azt a konyhát is, amely az étkező vendégek igényeit elégítette ki. Az emeletre a vendégszobák kerültek, összesen 8 darab, illetve lehatároltak egy emeleti fedett terasz elnevezésű helyiséget is, amelyet minden szoba elérhetett. [Kovács 2000: 44] A szállodai komplexum 1904-ben egy táncteremmel és tekepályával egészült ki, amellyel igazán népszerű helyszínévé vált a pécsi közéletnek. Mivel a szálló az utcafronton épült fel, a „mellékhelyiségeket” az udvaron alakították ki. A villany- és gázvilágítással felszerelt bálterem 20 méter hosszú és 13 méter széles volt. [MNL BaVL IV. 1406. e. „C” 11907/1904; Munkás 1905. 02. 19.] A Nemzeti egy kitűnő példája annak, amikor a vállalkozók felismerték és éltek a korszak adta lehetőségekkel, és azokhoz igazították gazdasági tevékenységeiket. A megnyitástól kezdve egészen 1912-ig Weindorfer maradt a szálloda élén, majd 1912. 04. 01-től Winter Adolf próbált szerencsét. [Pécsi Napló 1912. 04. 07.] Az új bérlő kapcsolatai révén abban bízott, hogy a korábbi táncterem átalakításával mozitermet hoz létre és filmvetítéssel fogja felvirágoztatni a helyszínt. [MNL BaVL IV. 1406. e. „C” 11069/1911] Habár a Nemzeti Bioskop ötlet egyedülálló volt a maga idejében, feltehetően az Apollo mellett nem volt lehetősége felvenni a versenyt. [Reakció 1913. 06. 22.] 1916-ban a Groág testvérek vették át a Nemzetit, és azt Polgári Szálloda és Kávéház néven üzemeltették tovább. [Dunántúl 1916. 08. 24.] Maga a szálloda 1921-ig üzemelhetett. Spiller Mór építési kérvényéből kiderül, hogy a 20-as évek elején az egykori szállodát és helyiségeit más módon kívánták hasznosítani; az udvari terem bővítésével és átalakításával megtartották a vendéglátói vonalat, míg az utcafronti épületben felhagytak a szállásadással. [MNL BaVL IV. 1406. e. „C” 4900/1922] Az épület utóélete annyiban érdekes, hogy a Weindorfer örökösök a szálloda helyett egy emelettel megtoldott bérlakást alakítottak ki, mintegy 10 szobával. Az akkoriban jelentkező lakásínség problémáját a város adómentességgel támogatta. [MNL BaVL IV. 1406. h. „F” 67/1928] Az egykoron méltán híres Nemzeti Szálloda, későbbi nevén Polgári Szálloda épülete így maradhatott fenn a mai napig, jelenleg is Pécs belvárosának lakásaiként.

A Vadembertől a Leánykollégiumig

A korszakban sokáig az egyik legfontosabb szálloda volt a Vadember, amely a Vadászkürttel szemben, a Siklósi utca 1. szám alatt, a mai Rákóczi út déli oldalán helyezkedett el. A szállót 1886-ban építették Schlauch Imre építész segítségével, aki egy újabb ízléses épületet tervezett a belvárosban. A 20. század elején Pécs alacsony kapacitásai nem tudtak lépést tartani a város fejlődésével és növekedésével, így nagy szükség volt egy magas kapacitással bíró, korszerű

szálláshelyre. A Wilder Mann-ként is ismeretes szálló építtetője – és tulajdonosa is – özv. Mayer Nándorné volt. [MNL BaVL IV. 1406. b. 3330/1886; Pécs Lexikon 2010: I. 351–352]

A Vademberbe 28 vendégszobában mintegy 32 vendéget tudtak elszállásolni, amely pótágyazással bővíthető volt. A magas kapacitás a tervezés érdeme. Mindemellett a szálloda folyó vízzel volt felszerelve, szobaszervizt működtetett, és elsőrangú francia–magyar konyhával növelte népszerűségét. [Kiss 1894: 17] A szálló udvarán kerthelyiséget működtettek, amely nyári és téli helyiségként is hasznosítható volt. [Kovács 2000: 59–62] Az 1918–1919-es periódusban Waller Miksát találjuk az üzembentartó neve alatt. [Pécsi Napló 1919. 06. 04.] Utána a szálloda legutolsó bérlője következik a sorban, Büttner József személyében, aki 1919. 09. 01-re ismert pécsi szakemberré vált a korábban számtalan vendéglátói egység üzemeltetésével. [Dunántúl 1919. 08. 19.]

A Büttner vezette Vadember története az 1920-as években vált igazán érdekessé. A szállodát a bérlő többször is felújította, amellyel igyekezett lépést tartani a vendégek változó igényeivel. [Dunántúl 1919. 10. 17; Pécsi Lapok 1922. 08. 27.] A háború utáni visszaesés, illetve a szerb megszállás során fellépő városi izoláció kihatott a vendégforgalomra is. Büttner ennek ellenére éveken keresztül képes volt a város addigra 3. legnagyobb szállodáját vezetni, amely kétségtelenül népszerű ingatlanná vált a korban. A népszerűségnek ára van, és 1922-ben felfigyelt az épületre a magyar állam is. A szerbek kényszerű távozása után a magyar államrendőrség egyes alosztályait helyeztette el a Vadember szobáiban. Erre a kényszerű helyzetre, azért volt szükség, mert az államnak nem volt lehetősége egy olyan állami épület felépítésére, amely koncentrálna volna a pécsi szerveket. Habár a Vadember megfelelt volna hasonló törekvéseknek, az 1922-ben megkért 7 millió K kifizetését az állam nem tudta vállalni, és azt a piaci ár többszöröse révén elutasították. [Pécsi Lapok 1922. 04. 28.] A helyi sajtó egyik cikkében a magas vételár mellett a várostól elvárt magas hozzájárulását is sérelmezték. [Pécsi Lapok 1922. 09. 17.] Az üzlet természetesen nem valósult meg, amivel az épület elérhető maradt Pécs városa számára.

A pozsonyi egyetemet 1912-ben alapították Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem néven. Az Erzsébet Tudományegyetem végét az 1918–19-es csehszlovák megszállás jelentette. [Pohánka 2011] A Nagy Háborút lezáró békével a pozsonyi és a kolozsvári egyetemek nem folytathatták működésüket, így Budapestre kellett, hogy kerüljenek. A kormánnyal felállított közös együttműködés keretében 1923-ig folytatta tevékenységeit a volt pozsonyi egyetem, amelyet ezután az 1921. évi XXV. törvénycikkely szerint Pécsre helyeztek át ideiglenes jelleggel: Pécs két évet kapott arra, hogy kiépítse az egyetem működéséhez szükséges háttérrendszert. [Pohánka–Lengvári 2011: 49–52] A szükséges épületek kialakításában

hatalmas szerepe volt Zichy Gyula pécsi püspöknek és a város polgármesterének, akik mintegy 19 épületet engedtek át az Erzsébet Tudományegyetem számára, köztük a pécsi joglíceum templomát és a püspöki Szepessy Ignác könyvtárat is. [Pilkhoffer 2014: 38–40] Az egyetem Pécsre kerülésével nemcsak kulturális és intellektuális megerősödés vette kezdetét a városban, hanem nagy szükség volt gazdaság élénkítő hatására is. A kezdetben három karral rendelkező felsőoktatási intézmény multiplikátor hatásai számos ponton segítette a helyi gazdaságot. A hiányzó épületi infrastruktúra kiépítésével megbízást kapott a helyi építőipar, amely munkaerő intenzív ágazat révén számos munkanélkülit tudott mozgósítani. [Kaposi 2023a]

4. Kép: A Vadember Szálloda épülete 1930-ban

Forrás: MaNDA [1930c]

Ehhez a folyamathoz kapcsolódott a vadember szálloda sorsa is. A Vadember épülete az 1923-as években kerülhetett szóba a városnál, mint egy kialakítandó leány internátus és egyetemi menza lehetősége. A Wilder Mann fontosságát mutatja, hogy a város egy júniusi éjjeli közgyűlésen döntött az épület megvásárlásáról, amelyre 56.250.000 K összegű kölcsön felvételét irányozták elő. [Dunántúl 1923. 06. 19.] Miután a közgyűlés támogatta a tervezetet, augusztus elején egy kezdetben 100 millió K összegű kölcsön felvételéről tárgyalt a pécsi polgármester Budapesten. [Pécsi Lapok 1923. 08. 07.] Mivel Pécs háborús visszaesésének helyreállítása tökeintenzív feladat volt, ezért a hónap végén, összesen egy mintegy negyed milliárdos váltó kölcsön miatt tartottak rendkívüli városi közgyűlést. [Dunántúl 1923. 08. 22.] Az egykori Vadember szállodát 1923. augusztus 08-án hagyta el Büttner, amivel az épület vendéglátói pályafutása véget ért. A forgalmas szállodát gyors ütemben alakították át az univerzitás leányinternátusának és menzájának épületévé; az elkészült kollégium 70 leány

hallgató elszállásolását oldotta meg, míg étkezője 300 fő kiszolgálására volt alkalmas. [MNL BaVL IV. 1406. h. „F” 27478/1936] Az egyetem ünnepélyes megnyitója ez év október 14-én történt meg. [Pécsi Est 1923. 10. 16.] Ezzel a város egy fontos és népszerű szállodával lett szegényebb abban a korban, amelyben valóban szükség lett volna a kapacitások növelésére. Ugyanakkor, nem lehet okunk panaszra, mert 1924-ben az országos újságírásban Pécs, mint egyetemváros szerepelt: „Pécs a magyar Heidelberg”, tartották a városról sokan. [Dunántúl 1923. 11. 06; Pesti Hírlap 1924. 07. 06.]

A szálló épületének utóéletéhez hozzátartozik az is, hogy 1923 decemberében az ingatlan az állam tulajdona lett. Sajnos az év végéig majdnem ugyanannyit kellett volna még rákölteni a leánykollégium teljes befejezésére, mint amennyi a vételár volt. A magyar kormány Pécsnek felkínálta, hogy kifizeti a szükséges 60 milliót, cserébe az ingatlan tulajdonjogáért. Feltehetően jó indokkal – szűkös pénzügyi keret – a városi közgyűlés elfogadta a tervezetet. [Dunántúl 1923. 12. 29.] Ez áll annak a hátterében, hogy az épületben mind a mai napig állami szervek folytatják munkásságukat.

Pannonia Grand Hotel

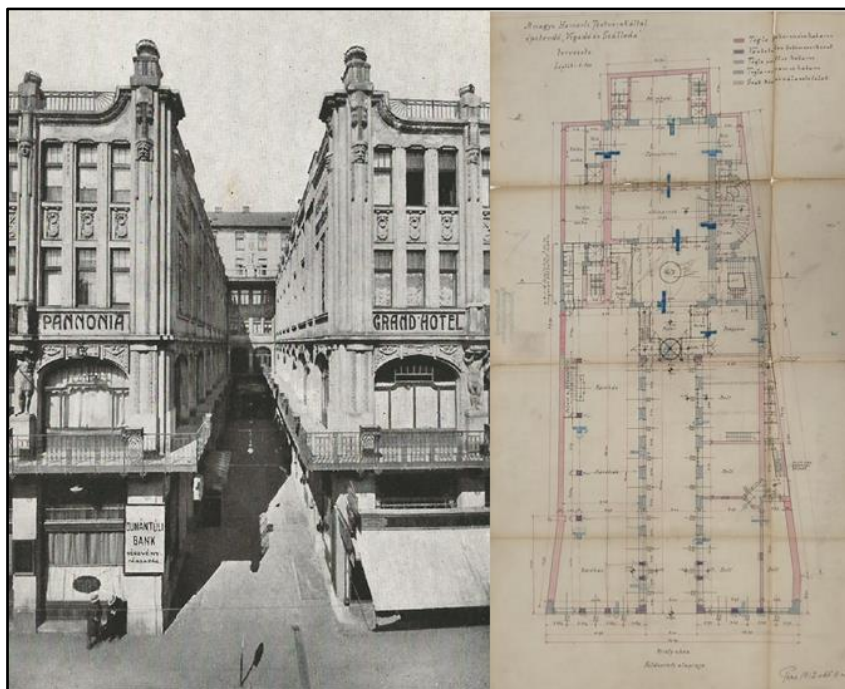
A háború utáni évtized két legjelentősebb szállodájához érkeztünk, amelyek Pécs legnagyobb szálláshelyei voltak nagyon sokáig. A Pannonia Grand Hotel a Király utca 5. szám alatt helyezkedik el. A telek az akkorra már ismert kesztyűgyártó Hamerli-família tulajdona volt. A második generáció tagjai 1911-ben elosztották az örökséget, ami lehetőséget teremtett a jó üzletemberi képességekkel megáldott Hamerli Imrének, hogy megvalósíthassa szállodaépítési álmát az egykori családi telken. [Trebbin 2003] Hamerli nemcsak egy befektetési lehetőséget látott a szálloda megalapításában, hanem egy olyan impozáns szállót képzelt el, amely a korban még nem jelentkező igényeket szolgálta ki, megelőzve saját idejét. Hamerli saját- és idegen tőke segítségével finanszírozta szállodájának elkészültét. A Pannonia megépülésére kettő évet kellett várni, amely a romló gazdasági környezet miatt csak 1915-re készülhetett el.

A Pannonia Grand Hotel Pécs legnagyobb szállodája volt 1915-ben a maga 5 emeletével és 74 vendégszobájával. Az U alaprajzú épület tükrözte a kor építészeti stílusait, hiszen historizáló motívumai mellett a szecesszió is megfigyelhető rajta. A szállodai komplexum földszintjén nyitotta meg kapuit a Pannonia Kávéház, amely emeletes kiosztásban rendelkezett kávézó és billiárd szobával is. A kávéház mellett vendéglőt és sörözőt találunk még az épület lábánál. A szálloda szolgáltatásaival a korban az élen járt: a vendégszobák pompás bútorokkal, mosdótálakkal, folyó hideg-meleg vízzel voltak ellátva, emeltenként 2–2 fürdőszoba, központi fűtés, külön teher- és személyi felvonó, illetve villanyvilágítás várta a

szálló kedves vendégeit. Az épületkomplexum tetején az egyik szárnyon egy újabb vendéglőt, a másikon pedig egy tetőteraszt találunk. [MNL BaVL IV. 1406. e. „C” 16982/1915; MNL BaVL IV. 1406. h. „F” 3163/1930; Pécs Lexikon 2010: II. 71]

A szálloda a háború után is folytatta üzemelését. A vendégforgalom visszaesése megmutatkozott a mindennapos üzemelés nehézségeiben, amit a szerb megszállás okozta likviditási problémák tovább mélyítettek. Tőkebevonás céljából, Hamerli részvénytársasági formára állt át, amellyel a szálloda 1921 végén a már említett Dunántúli Szállodai és Élelmiszerüzemi Rt. tulajdonába került. [Siptár 1996b: 145–146] Csak rövid idő kérdése volt, hogy a DSZÉ Rt. mikor vásárolja fel a szállodát végérvényesen, ami 1924-ben be is következett. Habár Hamerli elvesztette szállodájának tulajdonjogát, 1927-ben bekövetkező haláláig részvényese volt neki. Hamerli Imre a szálló későbbi résztulajdonosának, a Dunántúli Bank Rt. igazgatósági tanácsának is tagja volt. 1924-ben a Dunántúli Bank a Pannoniába helyeztette át székhelyét, és az épület földszintjén, illetve félemeletein rendezkedett be. [Pécsi Tőzsde 1924. 03. 15; Trebbin 2003]

5. Kép: A Pannonia Szálló épülete az 1930-as években és földszinti alaprajza

Forrás: MaNDA [1930a] és MNL BaVL IV. 1406. h. „F” 3163/1930 [1912. 10. 09.]

A Pannonia utóélete alatt 1924-ben majdnem elvesztette szálláshelyi mivoltát, mivel a Dunántúli Bank megállapodott az Első Dunagőzhajózási Társasággal, hogy szobáinak egy részét átengedi a bányászati vállalkozás irodái számára. [Dunántúl 1924. 08. 08.] A népjóléti minisztériumhoz intézett felirat válaszát sosem tudjuk meg, de egy biztos, hogy a bérleti

szerződésből nem lett semmi: a DGT visszamondta az eltervezett üzletet. 1924. decemberében a helyi sajtóból kiderült, hogy mivel a magyarországi szénre, és így a pécsi szénre is csökkent a kereslet, így a szénbányászati konjunktúra időszaka lezárult, amivel a tervezett bővítések az igazgatóság számára felfüggesztésre kerültek. [Pécsi Lapok 1924. 12. 25.] Habár a bank szerint a szálloda nem volt képes kitermelni fenntartásának költségeit, megmaradt szálláshelyként.

A Pannoniát fennállása alatt többször is felújították, illetve átalakították. 1925-ben az épületen egy nagyobb szabású modernizálást hajtott végre a tulaj. [Dunántúl 1925. 05. 31.] A Pannonia Szálló központi épület maradt az 1920-as évek pécsi turizmusában.

Nádor Szálló

A világháború utáni időszak másik legjelentősebb szállodája, Pécs második legnagyobb, ugyanakkor a város első modern értelemben vett szálláshelye a Nádor Szálló volt. A szálló története a reformkorba nyúlik vissza. Az 1840–50-es években Pécs főterének ingatlanjai egyházi területek voltak, amelyeket a lassan iparosodó város hasznosítani kívánt, ezért nyilvános aukcióra bocsátották valamennyit. A mai Széchenyi tér 15. szám alatti ingatlant Stopfer Márton bonyhádi lakos és Schönherr Eduárd pécsi kereskedő vásárolták meg. A terület két egységből állt, amelyeket 1844. decemberében 5.910 pengőforintért és 1845. áprilisában 6.005 pengőforintért váltottak meg. Miután az ingatlant elégséges nagyságúnak találták, a tulajdonosok felépítették a mai Nádor elődjét, a Vendégfogadó a Nádorhoz névvel. [MNL BaVL IV. 1406. h. „F” 2935/1935] A Piatsek József, helyi építész által tervezett vendégfogadó úttörőnek számított a város életében. Az épület kávéházának megnyitója 1846. 10. 17-én, míg a szobák átadója október végén volt. [Trebbin 2006: 6–10] Az emeletes szálló földszintjén étterem és kávéház nyílt, míg az épület által védett udvarban az istállók, a kocsiszínek és egy kisebb kerthelyiség várta vendégeit. A szálloda folyosóit faragott oszlopok díszítették, míg a díszítést a 30 vendégszobák esetében sem fogták vissza. [Kovács 2000: 46–47; Trebbin 2006: 5–10] A vendégfogadó kezdetben nagy népszerűségnek örvendett, de hamar hanyatlani kezdett forgalma, amit tetéztek a vezetésben kialakult problémák is. Az épület romló állapota, a megújulás hiánya és megváltozó fogyasztói szokások vezettek a Nádor első nagyszabású átalakításához. Miután az akkori tulajdonos és bérlő, Schönherr Mihály – Eduárd fia – 1901. október 06-án elhunyt, a szállodát lányára Schönherr Erzsébetre hagyta. [Kovács 2000: 46–48] Ezzel új fejezet nyílt a szálláshely életében. [Pécs Lexikon 2010: II. 10–11]

Erzsébet és férje, Perczel Béla bonyhádi főszolgabíró és zománcgyáros belátták, hogy a szállodát modernizálni kell, így a teljeskörű rekonstrukció mellett döntöttek. A mai Nádor Szállót, a már sokat emlegetett Schlauch Imre tervezte Schaffer Ignác Béla szakember

segítségével, a budapesti Pannónia Szálloda alapján – az előkészítő gárda a fővárosban tett „tanulmány útja” során számos innovációt emelt át. [Pécsi Közlöny 1902. 02. 05; Trebbin 2006: 23–24] A város is támogatta a szálló megújulását, mivel úgy gondolták, hogy a felértékelődött jelentőségű Belvárosnak is kijárt egy ehhez méltó szálláshely. [Pécsi Napló 1902. 02. 19.] A korban villámgyorsan, mintegy nyolc hónap alatt építették fel a város akkori leggrandiózusabb szállodáját, amit 1902. október 18-án fejeztek be. A városi engedélyeztetés után november 20-án került sor az ünnepélyes megnyitóra.

A romantikus stílusú épület megvalósításában szinte csak pécsi vállalkozók vettek részt; mintha mindenki egy közös városi projektnek tartotta volna a Nádort, amivel a századfordulás Pécshez méltó szállodát kívántak felépíteni. A kivitelezésben csak a bútort az Ausztriából és Horvátországból, amelyet a gyors leszállítás miatt választott Schaffer. Az elkészült komplexum fővárosi mintára épített téli kerttel, tágas kávéházzal és sörözővel, páratlan eleganciával berendezett 56 vendégszobával, fürdőszobával, villanyosítással és központi fűtéssel rendelkezett. [Pécsi Közlöny 1902. 11. 19; Uj Pécsi Ujság 1902. 11. 20.] A megnyitás után a Nádor Szálló a pécsi vendéglátás legkiemelkedőbb szálláshelyévé avanzsálódott. Schaffer Ignác Béla korábban a szálloda üzemelése töretlen sikernek örvendet. [MNL BaVL IV. 1409. b. 5041/1919] Ugyanakkor, a bérlő halálával a szárnyalás megtorpant, és az új bérlők nem tudták kihasználni a korszak adta lehetőségeket [Pécsi Napló 1905. 12. 17; Varga 2022c]

A Nádor üzemelésében és működésében fellépő problémák tovább romlottak az első világháború alatt. A kilátástalan helyzet tükrében racionális döntésnek bizonyulhatott a szálloda értékesítése, melyet 1918-ban Szigethy Ede vásárolt meg 650.000 koronáért. [Vörös 1963: 196; Varga 2022c] Szigethy fiatalkori katonai szolgálatát Pécsen töltötte, majd diplomaták mellé került. Az ifjú hadiszolgálati során megkeresett pénzéből, leszerelését követően kisebb kocsmákat bérelt, amelyek sikeres üzemelését követően egyre nagyobb és népszerűbb vendéglátóegységek igazgatásába kezdett. A fiatal vendéglős első komolyabb kihívása az Aranyhajó szálló irányítása volt. Szigethy Ede gyarapodó vagyonát az első világháborús események tovább növelték. 1918-ban nyílt számára lehetőség, hogy szaktudása és vagyona révén 880.000 koronáért megvásárolja a Nádor Szállót Perczel Bélánétól, és teljes berendezését Pain Emiltől. [Pécsi Napló 1918. 08. 02; Dunántúl 1930. 06. 15; Trebbin 2006: 31–32] A Nagy Háború és a szerb megszállás következtében fellépő gazdasági visszaesésben Szigethy korábbi szilárd pénzügyi helyzete kezdetben még kitartott, ugyanakkor, pénzre volt szükség. A Nádor mindennapos üzemelésének pénzügyi biztosítása érdekében a tulajdonos önállóságának részleges feladása mellett társasági formában igazgatta tovább azt.

A társaságok működése azért volt fontos, mert a helyi piacokon túl vármegyei, vagy akár regionális szinten is működtek, egy olyan korszakban, amelyben Pécs a túlélésre törekedett. A már említett Dunántúli Szállodai és Élelmiszerüzemi Rt. 1923-tól bérelte a Nádor Szállót, majd 1924-től a Pannonia Szállodát is, s innentől együtt kezelték a kettőt, mintegy Nádor–Pannonia vendéglátói komplexumként. A DSZÉ Rt. a Dunántúli Bank Rt. és a Pannónia Sörfőző Rt. érdekeltségébe tartozott; utóbbi 1923-tól kezdve folyamatos befolyáshoz jutott részvényesei között. Mivel a sörgyár egyik 1920-as években történt alaptőke emelése révén megjelent részvényesei között a Hazai Bank Rt. és a kőbányai Fővárosi Sörfőző Rt. is, a Nádor részben a fővároshoz is tartozott. A DSZÉ Rt. igazgatósági tanácsába Szigethy Ede szakmai igazgatóként került, elismert vendéglátós szaktekintélye okán. [Pécsi Lapok 1922. 04. 23; Pécsi Est 1922. 04. 25; Magyar Compass 1925: 547; Kaposi 2023b]

6. Kép: A Nádor Szálló 1930-ban

Forrás: MaNDA [1930b]

A Nádor működésében várt stabilizáció azonban elmaradt, számtalan alkalmazotti gond jelentkezett, és az épület karbantartási munkálatainak elmulasztása is problémát okozott. Az átmeneti megoldásként szánt DSZÉ Rt. 9.703 db. részvényeit 1928-ban 128.000 pengőért (továbbiakban: P) felvásárolta a sörgyár, amivel többségi tulajdonossá vált. A Pécsi Sörgyár piacszerzésére már láttunk példákat, de a vendéglátóegységeket tömörítő DSZÉ Rt. felvásárlásával minden eddigi legnagyobb forgalmazó helyeikre tettek szert. [Harcos 1973: 129–155; Varga 2022c]

Az 1920-as évek második felének új szállodái: a Vasúti Szálloda

Az 1920-as évek pécsi gazdasági és idegenforgalmi változásai három új szálláshely megépülését segítették elő. A város szálláshelyei kibővültek a Vasúti Szálló, a Hotel Excelsior és a Baranya Szálló egységeivel. A gazdasági konszolidáció éveiben hatalmas szereppel bírt Pécs városa. Ahogyan láthattuk a magánszektor ebben az időszakban eladósodott, és így dominanciájuk a beruházásokban visszaesett. Ezt kiküszöbölendő igyekezett a város előtérbe kerülni, és alapvetően olyan változásokat generálni, amelyek javították a gazdasági lehetőségeket. [Kaposi 2014a: 34] A pécsi közgyűlés javarészt olyan infrastrukturális beruházásokat hajtott végre Nendtvich polgármestersége alatt, amelyek sok munkanélkülit tudtak foglalkoztatni, kivitelezésük több időt és tőkét igényelt, és amelyek elkészültükkel hozzájárultak a város hosszú távú fejlődéséhez. A város ebben az időszakban közüzemi hálózat kiépítésébe kezdett és fejlesztette a közlekedési szektort: saját kezelésbe került a gázszolgáltatás, bővült az áramszolgáltatás köre, fejlesztették a vízművet és a szennyvízelvezetést, és kulcsszerep jutott a közlekedésnek is. [Nagy 2021: 273–274]

Pécs költségvetése hatalmas hiánnyal küszködött. Az 1925 után megnyílt ún. Speyer-kölcsön esetében a magyar állam minden résztvevő város tőkeszükségletét begyűjtötte, azokat egy nagy kölcsönkérelem segítségével közvetítőként juttatta a világpiacra, ahol segített kínáltot találni hozzá. A kormányzati közbenjárás elengedhetetlen volt a világháború utáni politikai helyzetben és a bizonytalan pénzügyi környezetben. Továbbá, az állam olyan jogosítványokkal próbálta segíteni a hitelfelvételt, amellyel a városok kötelezettségeit a legnagyobb mértékben lehetett csökkenteni: jelzálogmentes hitelfedezet, városi adóbevétel kötelező visszatartása a kölcsöntőke kamatának biztos megfizetése végett és az ország által megvalósított városi kötvények adó- és illetékmentessége. Valamint, hogy a városok csakis a saját maguk által igényelt összeghatárig tartoztak kötelezettség vállalással, az egyetemleges kezesség helyett. 1925 után az 54 városból 48 valamilyen mértékben igénybe vette a Speyer & Co. bank kölcsönét. Az 1925. július 11-én megkötött szerződés 10 millió dollár szétosztását tette lehetővé. Mivel a kölcsön kevésnek bizonyult, az állam újabb 6 millió dollár hitelfelvételéről gondoskodott az 1926. október 27-ei szerződéssel. A második Speyer-hitel felvételére azért kellett a bankot választani, mert a korábban kötött szerződés egyik pontja értelmében Magyarország újabb hitelfelvételét először az említett bankháznak kellett felkínálnia. A hiteligenylésből Pécs városa 4.024.163 pengőt kapott kézhez, amelyet jövedelmező és nem jövedelmező beruházásokra fordított. [Inántszy-Pap 1938]

Pécs víz- és csatornavezetéki kiépítése érdekében 1925-ben a Nendtvich vezette közgyűlés mintegy 1,5 millió P-ből fejlesztette a tortyogói vízbázist, míg 1928-ban megalapították a Köztisztasági Üzemet és a Pécsi Vízvezetéki és Csatornaüzemet is. A csatornázást 1927-től kezdték meg, de alapvetően elmondható, hogy a város növekedésével nem tudott lépést tartani a közművek kiépülése. A gázgyár 1924-től került városi kezelésbe, amelyet 1926–27-ben korszerűsítettek a külföldi működő tőke segítségével. Mivel a korábbi gázmonopóliumot felszámolták, a villamosmű kiterjeszthette működését a városi közvilágításra is és így 1924-től elterjedhetett a villanyvilágítás. [Nagy 2021: 273–276]

A közművek fejlesztésén túl jelentősek voltak még a város közlekedési fejlesztései is. Ebben az időszakban a közúti közlekedés előre törése figyelhető meg, aminek keretein belül számtalan útburkolatot modernizáltak és új útvonalakat hoztak létre. Javult Pécs összeköttetése Moháccsal, Siklóssal és Szigetvárral, és létrejött a kapcsolat Kaposvárral is. A közlekedéshez kapcsolódóan fontos megemlíteni, hogy a MÁV regionális igazgatósági szerepén kívül, járműjavítói sokaknak biztosított megélhetést. A város megvásárolta a villamosközlekedést, amely nyereséges működésével nagyban segítette Pécs költségvetését. [Kaposi 2023a: 25–28]

A rendszerszintű fejlesztések is hozzájárultak ahhoz, hogy Pécs egyre népszerűbb desztinációvá váljon. A fejlődő infrastruktúra és a modernizálódó közlekedés egyre nagyobb vendégforgalomhoz vezetett, amit az országos folyamatok is elősegítettek. A megnövekedő idegenek száma indokoltá tette a városban újabb szállodák létesítését, amelynek következő egysége a Vasúti Szálloda volt.

Griesz Sándor és neje, Lehner Jenny 1926. augusztus 16-án intézett kérvényt a városhoz egy új szálloda építésével kapcsolatban. A Vasúti Vendéglő- és Szállodát a saját tulajdonukat képező, akkori Ráth-ipartelep 5. száma alatt kívánták felépíteni, a főpályaudvar mellett. A beruházás indíttatásának hátterében a fellendülő vendégforgalom volt. [Pécsi Napló 1926. 12. 05.] Az ügymenetből kiderül, hogy a kezdetben apró problémák kijavítása után a város megadta az építési engedélyt Griesznek. A szálloda tervezője Márovits Andor pécsi építési vállalkozó, míg az építkezések felelős művezetője Németh Béla építőmester voltak. A szálláshely újszerűségét adja, hogy szemben a régi korok építőanyagával a szerkezetet vasbetonból tervezték meg. Az épület alaprajzából kiderül, hogy a szálloda minden szükséges helyiséggel rendelkezett. Az alagsorban raktárat, borospincét és fűtőkamrát alakítottak ki. A földszintre kerültek a közös vendégterek, mint az udvar, az ivószoba a konyhával, de idekerült a tulajdonos lakrésze is. Az emeleten 12 vendégszobát határoltak le a folyó vízzel ellátott fürdőszobával együtt. A padlástérben pincérszobát és mosókonyhát rendeztek be, a szálloda előtt pedig három méter széles előkertet találunk. [MNL BaVL IV. 1406. h. „F” 15367/1926]

A szükséges engedélyek után megkezdődhetett az építkezés. Természetesen a szálloda híre gyorsan elterjedt és a helyi újságírás 1926. októberi cikkéből kiderült, hogy a 10 szobás szállót már a télen használni kívánták. [Pécsi Napló 1926. 10. 03.] Mind az építési iratokból, mind a sajtóból kiderült, hogy az épület vendéglőjét már 1926. december 04-én megnyitották. A hirdetés a következőképpen szólt: „*Vasúti vendéglő és szálloda. Megnyílt f. hó 4-én (szombaton) a főpályaudvarnál (a raktárakkal szemben) a mai kor igényeinek megfelelő vasuti vendéglő. Elsőrangú zene kitűnő ételek és italok, szolid árak. Az emeletes modern szálloda fürdővel és vízvezetékkel a közel jövőben nyílik meg. A n. é. közönség szíves pártfogását kérve vagyok, hazafias tisztelettel Griesz Sándor vendéglős. Telefon 13–56.*”. [Pécsi Napló 1926. 12. 05.: 12]

7. Kép: A Vasúti Szálloda 1926-os homlokzati tervei

Forrás: MNL BaVL IV. 1406. h. „F” 15367/1926 [1926. szeptember], saját szerkesztés

A levéltári források rávilágítottak arra, hogy 1926. december 02-án Griesz engedélyt kapott a már meglévő épületrészek használatára, de minden hátralévő feladatot be kellett fejeztetnie 1927. júliusáig. [MNL BaVL IV. 1406. h. „F” 15367/1926; Vállalkozók Lapja 1926. 12. 29.] Feltételezzük, hogy ez be is következett, hiszen az 1927. július 15-én megtartott utófelülvizsgálaton megállapították, hogy a női és férfi illemhelyeket leszámítva a szálloda a terveknek megfelelően elkészült, és azt a tulajdonos teljes egészében használatba veheti. 1928-ban pedig biztosan tudomásunk van a szálloda működéséről, amikor egy sporteseményen a rivális kaposvári csapat két napos pécsi tartózkodás esetén a Vasútiban szálltak volna meg. [Dunántúl 1928. 04. 06.] 1928-ban a szállodáról tudjuk, hogy a 10 vendégszoba 13 fős

maximális kapacitást takart, és 1927-ben mintegy 115 idegen szállt meg az épület falai között. Az egyágyas szobák egységesen 4,80 P-be kerültek egy éjszakára. [Dunántúl 1928. 10. 30.]

Hotel Excelsior

Az 1920-as években nyílt meg a Hotel Excelsior is. A szállodát Halász Jánosné építtette 1928-ban az akkori I. Ferenc József Király út 18. szám alatt – a mai Szabadság utca 18. Az ingatlan a Halász házaspár tulajdonában állt régebb óta, amelyen eredetileg raktárak és műhelyek voltak. Ez tükröződik Halász János építési kérvényéből is, melyben egy szoba-konyhás lakás kialakítását kérte a városi tanácstól. [MNL BaVL IV. 1406. h. „F” 6909/1926] A családi birtokon 1928. február 07-én kérvényezte Klein Katalin egy emeletes hotel felépítését. Az ügymenetből kiderült, hogy ekkoriban az épület bérlakásként funkcionált, és azt kívánták átalakítani. A szálloda tervezője Hoffmann László volt. A földszinten kerültek kialakításra a meleg konyhával bíró étterem, egy tej ivó helyiség és két vendégszoba, míg az emeleten 8 darab vendégszoba kapott helyet. Az összesen 10 szobás, 13 fős kapacitású szálláshely folyó vízzel ellátott fürdőszobával, folyamatos telefonos összeköttetéssel és központi fűtéssel várta a vasútról érkezőket. Habár a korábbi szálláshelyekkel ellentétben az Excelsior nem a legfrekvenciáltabb helyen épült, az 1920-as évek második felének növekvő pécsi vendégforgalma elégséges keresletnek bizonyult számára is. [MNL BaVL IV. 1406. h. „F” 3166/1928]

Az Excelsior használatba vételére 1928. június 06-án kaptak engedélyt a tulajdonosok. Ettől függetlenül a szálloda nem készülhetett el eddigre, mert egy júliusi újságcikk alapján még tartott a központi fűtés kiépítése. [Dunántúl 1928. 07. 01.] Október végén már biztosan állt a szálló, mert a helyi sajtó e hónap 30-ai cikkében felsorolta Pécs jelentősebb szálláshelyeit, amelyeknek egyike az Excelsior volt. [Dunántúl 1928. 10. 30.] Az írásból az is kiderül, hogy szobái egységesen 3,20 P-be kerültek. A szálloda a megnyílásától kezdve Halász Jánosné tulajdonát képezte, aki 1932-től kizárólagos tulajdonossá vált férje halála után. [Dunántúl 1932. 07. 17.] Az épületben működő étterem bérlői ugyanakkor folyamatosan cserélődtek. Kezdetben Müller Imréné helyeztette át a Ferenc József 18. sz. alá étkezdéjét. [Dunántúl 1929. 09. 29.] Két év működés után – feltehetően a rossz gazdasági környezet miatt –, az étkezde más bérlőt keresett. [Dunántúl 1931. 11. 03.]

Baranya Szálló

A 20-as évek szállodaépítéseinek végére egy kisebb szállót hagytam, amely elvéve jelent meg a város írott történetében. Ettől függetlenül fontos látni azt, hogy a korabeli vendégforgalom

nagysága nemcsak a nagy és népszerű, valamint a közepes nagyságú szállodák fenntartását tette lehetővé, hanem a kisebb panziók és vendéglők fennmaradását is biztosította.

A Baranya Szálló 1927-től szerepel a város közéletében. A sajtóban található szilveszteri hirdetés hívta fel a figyelmet, hogy a reggelig nyitva tartó panzió cigányzenével várja az ó évet bűcsúztatókat. [Dunántúl 1927. 12. 31.] A hirdetésből kiderült, hogy a szálló tulajdonosa Klein Nándor volt. A Hal-tér 4. szám alatti – mai Tímár utca 4. – Baranyáról egy másik cikkből megtudtuk, hogy 8 vendégszobájával 9 főt tudtak elszállásolni egyszerre. Az 1927-es évben mintegy 45 idegen szállt meg Klein-nál, akinek szobái 3,60 P-be kerültek akkoriban. [Dunántúl 1928. 10. 30.] A szálláshely része volt egy különterem, amelyet különféle összejöveteleken lehetett hasznosítani, illetve egy vendéglő is. [Pécsi Napló 1931. 09. 30; Pécsi Hírek 1933. 04. 03.] A szálló megalapításának háttérében a pécsi, helyközi autóbusz közlekedés elterjedése állt, aminek a végállomása az 1920-as évek végén a Hal-téren volt. Az 1926-tól folyamatosan kiépülő távolsági buszjáratok egyre több és több vendéget hoztak Pécsre, amely kedvezett a Baranya Szállónak is. Érdekesség, hogy a kivitelező a feltehetően rokoni kapcsolatot ápoló Klein József volt. [Pécsi Napló 1928. 12. 01.] Indult automobil a sikondai gyógyfürdőhöz [Dunántúl 1928. 07. 07.], Bonyhádra, Kaposvárra, Siklósra és Vajszlóra is, melynek legtöbbje a tér volt kiinduló- és végállomása. [Pécsi Napló 1928. 12. 08.] A Hal-tér egyre növekvő autóbuszforgalma azonban nem mindenkinek nyerte el a tetszését; 1929-ben a Pécsi Naplóban egy hal-téri polgár panaszait olvashatjuk. [Pécsi Napló 1929. 09. 18.]

Az 1920-as évek a gazdasági konszolidációról, majd egy rövid fellendülésről szóltak. A szerb megszállás után a fennmaradáshoz szükséges tőkebevonás miatt trenddé vált a részvénytársaságok alapítása. A társaságok háttérében lokális pénzügyi szereplők álltak. Bankfüggőségi viszony alakult ki és a pécsi bankok hatalmas többlettőkére tettek szert, amivel további befektetések révén nagyban befolyásolták a helyi gazdaság alakulását. A városvezetés hatalmas pénzügyi hiánnyal kezdte meg újbóli működését. Pécs alapvetően hosszútávú beruházásokat eszközölt a korban, amellyel javította a közlekedési infrastruktúrát és a település közműveit is. A Speyer-kölcsonoknak a jól felismert hasznosítása és így a külföldi működő tőke bevonásával a város részben képes volt kiküszöbölni a magánberuházások visszaesését, és átvenni a település fejlesztő szerepét. A hosszú távú rendszerszintű kivitelezések mellett a volt pozsonyi egyetem 1923-as pécsi költözése is fellendítette a gazdaságot. Az univerzitás jövedelemképes keresletet generált a pécsi vendéglátás számára is. Az 1920-as évek végén jelentkező gazdasági gyarapodás alatt újabb szállók nyitották meg kapuikat Pécsen.

A leírtakból megállapítható, hogy a korábbi, dualista gazdasági korszak nagy szállodaépítéseit a sokkal szerényebb kapacitásokkal rendelkező szálláshelyek megalapítása

váltotta fel. Ugyanakkor, nagyon fontos volt, hogy a fogyasztói igények támasztotta magas minőségű szolgáltatásoknak továbbra is meg kellett felelni. Az ebben a korszakban felépült Vasúti, Excelsior és Baranya szállók, valamint a korábbi szálláshelyek kapacitásait mutatja be a következő táblázat, amelyet 1928-ban közölt a Dunántúl című lap. Ezekből az adatokból megállapítható, hogy melyek voltak Pécs legkeresettebb szállodái ekkoriban. Mivel a cikk közli az 1927-ben megszállt idegenek számát is, a keresleti oldal is számszerűsíthető; ezévből 1.615 fő kereste fel a dél-dunántúli települést. [Dunántúl 1928. 10. 30.]

1. Táblázat: A legjelentősebb pécsi szálláshelyek és jellemzőik 1928-ban

Szálloda neve	Szobák száma (db)	Maximális kapacitás (ágy)	Megszállt idegenek száma 1927-ben (fő)	Szobák ára (Pengő)
Nádor	59	74	679	4–7
Pannonia	59	68	448	4–5
Aranyhajó	19	26	240	3,20–4,80
Excelsior	10	13	–	3
Vasúti	10	13	115	5
Vadászkürt	9	15	85	4
Baranya	8	9	45	4
Korona	3	5	3	2

Forrás: Dunántúl [1928. 10. 30.: 3] adatai alapján, saját szerkesztés

A táblázatból látható, hogy az 1920-as évek végének pécsi szállásadasképe merőben más mutat, mint az évtized eleji állapot. Míg korábban üzemeltek a nagyobb, hagyományos vendégfogadók, addig közülük 1928-ra már csak a folyamatosan modernizálódó Aranyhajó és a város legrégebbi fogadója, a Korona maradtak fenn. A Hajó a Vadember kiesése után a város harmadik legnagyobb szálláshelyévé lépett elő. Pécs vendégforgalmában továbbra is a Nádor és a Pannonia voltak a legkeresettebbek. Az 1920-as évek második felének kisebb szállói, habár méreteiben elmaradtak tőlük, szolgáltatásaik magas minősége és elhelyezkedésük is kedvelt választássá tették őket. Bár az 1841-ben Petőfinek szálláshelyéül szolgált Korona elmaradt a többi szállásipari egységtől [Kovács 2000: 41], már ekkor a múlt fontos darabja volt, amely a város legolcsóbb szobáival rendelkezett. Összességében elmondható, hogy ebben a korszakban a város vendégforgalma igen csekély mértékben emelkedett.

5. A világgazdasági válság hatásai. A mecseki turizmus fejlesztése

Az 1920-as évek gazdasági fellendülését megtörte az 1929. október 24-i Wall Street-i tőzsdekrach, és a következőben kialakult gazdasági válság. Az Amerikai Egyesült Államokból kiindult recesszió Európában 1931-ben jelentkezett, amikor Ausztriában becsődölt a Creditanstalt, amit a német Danatbank, majd a német állam követett. 1931. július 14-én az MNB háromnapos bankszünnapot tartott; amire azért volt szükség, hogy a pánikhangulatot elkerülve megakadályozzák a bankbetét-állomány hirtelen csökkenését és az egész pénzügyi rendszer azonnali összeomlását. A háztartások és vállalkozások betéteinek kivételét korlátozták, amellyel megkezdődött a válságkezelés. A gazdasági szereplők devizaforgalmát szabályozták. A válságos idősakra alapvetően jellemző, hogy az országok protekcionista gazdaságpolitikát folytattak és védővámokat vezettek be termékeikre. A külső piacok elvesztése miatt az ország exportbevételei lecsökkentek, így a gazdaság finanszírozását alapvetően belső forrásokból kellett megoldani. A hitelezés lehetőségei beszűkültek, az állam minden kölcsönkérelmet alaposan megvizsgált. A válság legnagyobb mértékben a magyar mezőgazdaságot és a ráépülő élelmiszeripart sújtotta; ebben az időszakban nőtt az agráröllő nagysága. Az ipar ezzel szemben egyenlőtlenül szenvedte el a visszaesést. Voltak ipari ágak, mint a textilipar és a bőripar, amelyek kibocsátása alig csökkent, sőt a válság végére elérte az 1929 előtti szinteket, de voltak olyanok is, amelyek hatalmas visszaeséssel számoltak, mint a gépgyártás, amely az agrárium eszközparkját gyártotta. A rossz agrárhelyzetben a termények eladatlaná váltak, amelyek miatt kevesebb munkaerőre is volt szükség, így munkanélküliség alakult ki. A háztartások elszegényedtek, minden vagyonukat az alapvető fenntartásukra fordították. [Kaposi 2002: 295–300; Kaposi 2009]

A válság nem kerülte el Pécs gazdaságát és társadalmát sem. Az egyik probléma a munkanélküliség növekedése volt, mivel a visszaesett kibocsátás csökkenő munkaerőt vont magával. A válság éveit több pécsi gyár is küszködött a fennmaradással. A Pécsi Sörgyár szárnyalása egyértelműen megtört, s a sörgyártással szemben a jéggyártás vált a vállalat fő profiljává. Éppen ezért keltett nagy visszhangot a városi műjéggyár felállításának ügye. Mivel a sörgyár országos szinten magas áron adta el a jeget, a város saját létesítményt szeretett volna építeni. Bár a gyár hevesen ellenezte és versenytársát látta a városi üzemben, a jéggyár a legcsekélyebb mértékben sem fenyegette piacait; annál is inkább, mert a pécsi üzem pusztán a húsiparosok keresletét elégítette ki. A válság éveiben a sörgyárat csőd is fenyegette. [Harcos 1973: 157–163] Az országos trendeknek megfelelően a Soproni Gépgyár vesztesége növekedett, melynek oka a mezőgazdasági gépek eladatlanlansága volt. A felhalmozott tartalék és

a kereslet csökkenése kevesebb munkavállalót kívánt meg ebben az ágazatban is, amely a foglalkoztatottak csökkenését eredményezte. [T. Mérey 1985: 179] Ugyanakkor, a gépgyár fennmaradását segítette, hogy a pécsi bőrgyár gépeinek gyártásába bekapcsolódhatott. [Kopasz 1965: 65] Hasonló jellegzetességeket láthatunk a pécsi gyáripár meghatározó egységeinél is, amelyek szintén elbocsátásokkal és kibocsátáscsökkenéssel szembesültek. A Hamerli kesztyűgyár habár folyamatosan modernizált és a Belügyminisztérium engedélyezésével német szakmunkásokat alkalmazott (hogy megtanulják a bőrkészítés titkait), az 1929–33-as időszakban az alig megmaradt munkásság éhbérért dolgozott. [Déri 1977: 60–70] Ugyanakkor, akadtak olyan vállalatok is, akik a visszaesés korában profitálni tudtak. Az Első Pécsi Bőrgyár Rt. 1929-ben 349 főt foglalkoztatott, amely szám 1933-ra 485 főre növekedett. [Gulyás–Tóth 1962: 84–85] A DGT irányította pécsi széntermelés, ugyanakkor nem követte az országos trendeket. Az 1920-as évek nagy fellendülése a vállalatra csak mérsékelten hatott, és a pécsi széntermelés a válság elején stagnált. Az 1926-ban teljesített jóvátételi szénkiutalások után a vállalat tiszta szén termelése nagyjából 600.000 tonna körül mozgott évente – jelentős elmozdulás majd csak a 30-as évek végén, a fegyverkezési időszakban látható. [Babics 1952: 76] A pécsi kőszénbányák 1.189.890 tonna szenet szállítottak jóvátételként az SHS Királyságnak. [Pap 1928] A makrogazdasági folyamatoktól való eltérésben szerepe volt, hogy a DGT osztrák székhelyű vállalat révén a Creditanstalt bukása alapvetően befolyásolta működését. Ekkortájt terjedtek el igazán a sokkal biztonságosabb sűrített levegővel üzemelő eszközök, a villamosítás és a beton aknatoronyok. Ezen kívül, a meglévő aknák mélyítésével kitermelhetővé váltak a mélyebben megbúvó szénkészletek is. [Juhász 2002] Jaroslav Jičínský bányaiüzemi igazgató 1913–27-es korszerűsítése a válság idejére hozta meg gyümölcsét, ami nélkül jelentős visszaesssel kellett volna számolni. [Kaposi 2023c] A válság súlyosságát mutatja, hogy az 1930 novemberében összehívott Pécsi Ipartestület nagygyűlésén a pécsi kisiparosok gondjai is kiderültek; az ipari kartellek szinte ellehetetlenítették a kisiparosságot, míg a munka- és keresetlehetőség hiánya szinte társadalmi robbanáshoz vezetett. [Vargha 1988: 226]

A visszaesés a pécsi szállásadást sem kerülte el. A Koronáról annyi bizonyos, hogy a válságot átvészelve folytatta működését. A Hajó és a Vadászkiút üzemelési nehézségeire világít rá, hogy a szállodák vezetésében gyakori váltás történt. Utóbbit 1932-ben László Hugó vezette. [Dunántúl 1926. 07. 27; Dunántúl 1932. 03. 23.] László bérleti szerződést bontott, így a tulajdonosnak új bérlő után kellett néznie. [Dunántúl 1932. 06. 26.] Mivel a tulajnak, Nagy Jánosnak nem sikerült megfelelő partnert kerítenie, így újfent saját maga vezette szállodáját és vendéglőjét 1932. 09. 01-vel. [Pécsi Napló 1932. 09. 01.] A Pannonián a válság alatt apróbb

átalakításokat végeztek. [Dunántúl 1930. 08. 24.] Az egyik építési beadványból kiderül, hogy a szálloda földszintjén, a tervrajzokban csatolt részleten négy üzlet is működött, amellyel a bevétel növelése lehetett a cél. [MNL BaVL IV. 1406. h. „F” 13913/1933]

Az 1929–33 közti gazdasági válság a Nádor Szállót sem kímélte. 1932-ben Szigethy Ede olyannyira eladósodott, hogy nyugdíjaztatását kérte, s így a DSZÉ Rt. élére Weisz Ferenc került. [Pécsi Napló 1932. 07. 19.] 1933-ra a részvénytársaságot végleg felszámolta a Pécsi Sörgyár. A nyugdíjba vonult Szigethynek nem sikerült rendeznie a nagyjából 400.000 P tartozását, így ellene a Pécsi Takarékpénztár 1934. január 09-én árverést kért, aminek következtében a sörgyár 250.100 P összegben vásárolta meg a Nádor Szállót. A volt igazgató későbbi éveiről nincs tudomásunk, 1938-ban hunyt el. [Dunántúl 1934. 01. 10; Dunántúl 1938. 02. 28.] A Nádor sorsa nem javult, épületének állaga folyamatosan romlott. Bár felújítására több ígéret és terv is született, melyek a levéltári forrásokból követhetők. [MNL BaVL IV. 1406. h. „F” 9892/1937] 1938-ra olyannyira leromlott a vendéglátói komplexum állaga, hogy a kávéházi és éttermi szolgáltatásokkal fel kellett hagynia a tulajdonosnak. [Uj Nemzedék 1938. 03. 25; Varga 2022c]

A Vasúti Szálloda túlélte a gazdasági válság éveit. A Hotel Excelsior viszonylag csendes utóéletét 1931-es tüzesete kavarta fel, azonban a tűzoltók gyors beavatkozása révén komolyabb kár nem keletkezett az épületben. [Pécsi Napló 1931. 02. 13.] 1932-ben Klein Katalin emlékkönyvet vezetett be a Pécssett járt szegedi és székesfehérvári vendégek alkalmával, amivel egy korabeli best-practice (= legjobb gyakorlat, amelyet más szakemberek is átvehetnek és implementálhatnak saját vendéglátói egységükbe) példáját láthatjuk. Feltehetően ez lehetett Pécs városának a legelső vendégkönyve, amely kapcsán a helyi sajtó úgy vélekedett, hogy a város összes szálláshelye hasonlóan fog cselekedni. [Dunántúl 1932. 05. 10; Dunántúl 1932. 05. 11.] A Baranya Szálló bérlői is gyorsan változtak: a tulajdonos Klein Nándor mellett a vendéglő élén megfordult Ginter Ferenc [Pécsi Napló 1936. 04. 18.], míg a szállót Müller Károly és Ritosz János is vezette. [Pécsi Napló 1935. 01. 01; Dunántúl 1939. 01. 01.]

A városban számtalan olyan sajtó tudósításról olvasni a válságos időszakban, hogy a pécsi nagy szállodák kapacitásai kihasználatlanul állnak. Természetesen, ez nem meglepő egy olyan időszakban, amikor a háztartásokon kívül a vállalkozások is küszködnek, sorban szegényednek el; a fennmaradás biztosítása mellett nem jutott elégséges konvencionális jövedelem utazásra, amely a vendégforgalom visszaesését jelentette a 30-as évek első felében.

A közlekedés terén is történtek változások. A pécsi regionális igazgatóság befolyása tovább növekedett az 1932-ben megvásárolt Barcs–Nagykanizsa és Budapest–Nagykanizsa vonalak révén. Az említett kettő vonal megváltása után egyesítette a Balatontól délre eső

területet és 1932-től kezdve minden vasúti tevékenységet a Dél-Dunántúlon Pécsről irányítottak. [Nagy 2021: 211–214]

A válság a pécsi agrártermelőket is érzékenyen érintette. A korábban bortermeléssel foglalkozó kisbirtokosok rengeteg eladatlan mennyiségű bort halmoztak fel, amellyel bevételük csökkent. Sajnos, most is fennállt az a probléma, hogy sok háztartás kiegészítő bevétel nélkül nem tudta eltartani családját, amelyet a munkanélküliség emelkedése csak tovább rontott. 1929 novemberében 381 fő munkanélkülről van tudomásunk, amelyek leginkább az építő ipar és a mezőgazdaságtól függő ipari ágazatokból kerültek ki. A válság ideje alatt ez a szám meredeken emelkedett és 1932 júliusában már 5.027 munkanélkülit tartottak számon. Az állástalan kereső száma így is hatalmasnak mondható, de ezek háttérében mintegy 15–16.000 fő állt. Ha arra gondolunk, hogy 1930-ban Pécs népessége 61.663 fő volt [Népszámlálás 1932: 14], a városi népesség mintegy negyede került ínséges állapotba. [Vargha 1988a: 315–327] A városi törvényhatóságok, a világi- és egyházi szervezetek, valamint az adakozó szellemű polgárok is egyre kiemeltebben foglalkoztak a mecsekaljai település szegénykérdésével. Miután az egyéni akciók és a sajtó sem bírta kezelni a kialakult helyzetet, egyértelművé vált, hogy a problémát központi szinten kell megoldani. [Vargha 1988b]

Pécs városa 1931–32. évben lépett fel először a szegénység ellen úgynevezett ínségnyhítési tevékenységek, ínségmunka programok meghirdetésével. A centralizált problémamegoldás alapja Esztergár Lajos városi tanácsnok tanulmánya alapján lett kidolgozva. [Városok Lapja 1931. 10. 01.] A Pécsi Norma – az Egri Norma után – néven elhíresült programban a munkanélküliek csoportosításra kerültek, amelyben elválasztották egymástól a vagyonnal rendelkező és vagyonnal nem rendelkező, illetve a komoly szándékú és a rendszerből csak nyerészkedni akaró személyeket. A cél összeírni a város legszegényebb és a munkára legnagyobb szükségletet tartó polgárainak sorát, akiket munkához kellett juttatni. Fontos kiemelni, hogy mindenkit csakis addig volt szabad foglalkoztatni, ameddig a minimális élethez meghatározott készpénzt vagy természetbeni juttatást meg nem szerezte. A Pécsi Norma ugyanis meghatározta a család nagyságától függően, hogy átlagosan ki mennyi élelmiszer, lakbér, tüzelő és ruházati szükséglettel bírt, amellyel a legminimálisabb életvitelt ki lehetett elégíteni. Esztergár, a későbbi polgármester a program gyakorlati végrehajtására egy városi bizottság felállítását is javasolta, amelynek tagjai közé a gazdagabb réteg képviselőit is várta, hogy csökkentse a társadalmi feszültséget a szegények között. [Vargha 1988a: 327–336]

A pécsi ínségmunkák a városi költségvetés megfelelő átcsoportosításával, különféle állami támogatások révén és alkalmanként kölcsönök felvétele mellett valósultak meg a helyi vállalkozók adományaival kiegészülve. A program keretein belül a város megannyi lakosának

biztosítottak munkalehetőséget a válság ideje alatt. A szükségmunkák fókuszában a település hosszútávú beruházásai álltak, amelyek egyszerre sok munkakeresőt tudtak foglalkoztatni egy-egy projekt hosszú működése kapcsán. Ezek olyan tevékenységek voltak, mint földmunkák, útmunkák, útburkolati munkák, építőipari munkák, csatornázási munkák stb. A program részeként valósult meg a pécsi reptér megnyitása, a Mecseki Tüdőszanatórium csatornázása, a mecseki utak modernizálása és még sokan mások. Az ínségmunkák elengedhetetlennek bizonyultak a szegények megsegítése érdekében, s később a 30-as évek végéig fenntartotta azt a város. A település infrastrukturális beruházásai jótékonyan érintették a turizmus és vendéglátás ágazatát. A pécsi vendégforgalom az 1930-as évek második felében újra növekedésnek indult. [Vargha 1988a; Vargha 1988b]

A helyi turizmus fellendülését további lokális és országos kezdeményezések is segítették. A közlekedési fejlesztések folytatódtak, majd 1932-től megindultak az ún. filléres vonatok. A MÁV kezdeményezését Olaszország mintáján alapulva indították meg hazánkban. A cél kettős volt; növelni a városok idegenforgalmát és a vasút utasforgalmát, vagyis, hogy az 1920-as évek végén tapasztalt vendégforgalmi fellendüléssel könnyebben vészelje át Magyarország a válságot. A Magyar Államvasutak a helyi városok turizmusért felelős irodájával együtt olyan utazási csomagokat állítottak össze, amelyek kedvezményes vonatjegyet, leszállított árú étkezési lehetőséget, kulturális kikapcsolódást és látnivalókat kínáltak a résztvevőknek – javarészt Budapestről. A kezdeti hat nagyváros közé tartozott Pécs is. A város aktívan részt vett az utazások megszervezésében. A pécsi utazások megvalósulásához a helyi vendégforgalmi egységek és a nagyobb ipari vállalkozókon kívül hozzájárultak a kulturális helyszínek, a Mecsek Egyesület és szinte minden helyi specialitás is. Az első évben a 2–3 hetente közlekedő, összesen 12 vasúti szerelvény 600–1.000 fő körüli vendéget hozott a városba, összesen 14.268 főt. [Kaposi 2023c] Ez azt is jelentette, hogy 1932-ben Pécs volt a legnépszerűbb desztináció a többi nagyvárossal szemben. A kezdetben fővárosi utaztatás után a városok egymás között is megszervezték saját útjaikat. A Pécsre érkező filléres gyorsvonatok vendégforgalma 1933-ban már csak 10.000 fő körül alakult, és ezt követően minden évben valamivel kevesebb lett a látogató. [Márfi 2009]

Kétségtelen, hogy a filléres kezdeményezés hozzájárult Pécs a válságból való kilábalásához, de nem valósulhatott volna meg, ha a város nem ismeri fel a turizmus adta lehetőségeket és az országban az elsők között nem kezd tudatos turizmusfejlesztésbe és desztináció menedzselésbe. Ennek első lépéseként Pécs 1933. március 28-án megalakította a saját idegenforgalmi bizottságát és irodáját. [Gonda 2005a] Az Idegenforgalmi Iroda feladatai kiterjedtek a vendégforgalmi egységek együttműködésének biztosítására, a város és a régió

turisztikai szolgáltatásainak népszerűsítésére, közlekedés szervezésre (menetrend hangolás, átszállások megszervezése, utazási kedvezmények kalkulálása stb.), a városi idegenvezetés megtervezésére és összességében véve minden olyan feladatnak a lebonyolítására, amelyek a település vendégforgalmának növekedését irányozták elő. [Gonda–Kaposi 2019] Pécs az 1930-as évek első felében meghatározta turisztikai portfólióját, amelyben a Belváros kulturális- és örökség turisztikai vonzerejét, valamint a Mecsek aktív turisztikai szerepét hangsúlyozták. A városvezetés és a turisztikai szakemberek tudták, hogy a magasabb vendégforgalom eléréséhez vonzó városképet kellett kialakítani. Így az 1930-as évek kezdetén megújult a város főtere (Széchenyi tér), folytatták a korábban elkezdődött közvilágítás fejlesztését, átadták az ikonikus Zsolnay kutat, korcsolyapályát létesítettek, és rendezték a Balokány városrészét is. [Gonda–Kaposi 2022] A termékfejlesztés mellett kezdetét vette Pécs népszerűsítése is, amely majd az évtized végére fog igazán kiforrni. A marketing kampány során filmek, képek, képeslapok, brossurák, matricák, apróbb tárgyak, szuvenírek stb. segítették a település promotálását. A tudatos és folyamatos fejlesztés következtében Pécs idegenforgalma szerény növekedésnek indult: egyre nagyobb számban fordultak meg belföldi és külföldi vendégek városunkban. A válság éveiben ki kell emelnünk a Mecsek Egyesület fáradhatatlan munkáját, amely nélkül biztosan nem fejlődött volna a pécsi turizmus úgy, ahogyan ma ismerjük. [Varga 2023]

A Mecsek Egyesület 1891. április 30-a óta a város legrégebbi civil szervezete volt. Alapvető céljuk a Mecsek és a Tettye megnyitása volt minden természetkedvelő számára. [B. Horváth 2002] A szervezet alapszabályzata a turistaság igényeinek megfelelő infrastruktúra kiépítését és az aktív turizmus tudatos szervezését irányozta elő. [MNL BaVL X. 66. b. 1903. 06. 13.: 2–3] A Mecsek Egyesület a várossal és annak minden szervével együttműködve fáradozott a mecseki turizmus kiépítésén, amely turista utak kijelölését és karbantartását, kilátók emelését, padok és pihenőpontok létesítését, menedékházak építtetését jelentette a természet óvása és legcsekélyebb zavarása mellett. [B. Horváth 1990; B. Horváth 1992] Az Egyesület a pécsi gazdaság aktív szereplőjeként közvetlenül is nagy hatást gyakorolt. A válság éveiben különösen fontos volt, hogy a megannyi objektum megvalósításához a helyi piaci szereplőket vonták be. A szervezet beruházásai elképzelhetetlen lett volna a sikeres pénzügyi működés nélkül. A taglétszám folyamatosan emelkedett, és az országban a legtöbb tagot számláló egyesületté vált fennállása alatt. Természetesen, a működés közben számos megpróbáltatás is érte a szervezetet.

1931-ben a Mecsek Egyesület fennállásuk 40. évfordulóját egy kétemeletes turista- és üdülőszálló felépítésével kívánták megünnepelni. A szálláshelyet a Dömörkapu mellé álmodták meg, amelyben a könnyű megközelíthetőség, a mesés panoráma és a szélvédettség játszottak

szerepet. [Kaltneker 1931: 31–32] A menedékház ügyét Kiss József terjesztette be egy áprilisi közgyűlés alkalmából, amelyen ismertették Hoffmann László egyesületi mérnök tervrajzait. [MNL BaVL IV. 1406. h. „F” 4750/1931] A kor elvárásainak megfelelő turistaház tervei osztatlan sikert arattak. A május 24-ei választmányi gyűlésről a helyi újságírásból megismerjük a felépítendő szállót: *„Az új jubiláns menedékház (...) földszintjét mintegy 60 m² területű étterem, 25 m²-es klubszoba, az őrlakása (2 szoba, konyha, kamara pince), előtér, mellékhelyiség és a lépcsőház foglalják el, s előtte mintegy 100 m² területű nyitott terrasza lesz. Az első emeleten öt szoba (2 egyágyas, 3 kétágyas) van tervezve nyaralók, esetleg turisták részére, nagy előtér, folyosó s egy kisebb kamarával, mely idővel, ha a vízvezeték odavezethetik, fürdőszobául fog szolgálni. A második emeleten 5 turistaszoba lesz elhelyezve összesen 22 ágygal; folyosó és előtér, ahol szükségágyak lesznek elhelyezhetők. Az emeleteken is félreeső helyek s az első emeleten nyitott terrasza, melyre két vendégszobából lesz kijárás. A vendégszobák hosszabb ideig fenntartózkodni kívánók részére kellemes otthonul fognak szolgálni bár egyszerű, de csinos berendezésükkel, hófehér bútorokkal.”*. [Dunántúl 1930. 05. 25.: 9; lásd még: Pesti Napló 1930. 05. 01.]

A Mecsek Egyesület lokális szerepére, a város támogatására és az iránta való elköteleződésére kitűnő példa a szálló építésének ügye. A kivitelezési folyamatokba minél több pécsi szereplőt kívántak bevonni, ezért az egyesület tagjai úgy döntöttek, hogy a megépítendő szálloda ügyét részmunkákra bontják. Az elvégzendő munkálatokra versenykiírást hirdettek: úgymint a föld-, kőműves-, beton-, burkoló-, elhelyező- és szigetelő munkák, ács-, bádogos- és tetőfedő munkák, asztalos- és asztalos vasalási munkák, mázoló-, üveges- és lakatos munkák, házi vízvezeték szerelő munkák, vaskályha- és takaréktűzhely-, valamint cserépkályha szállítási munkák. [Dunántúl 1930. 07. 13; Dunántúl 1930. 08. 15.] A kiválogatott nyertes pályázatokat a szeptemberben tartott rendes évi közgyűlésen mutatták be. *„A Mecsek Egyesület legközelebb megkezdí a Dömör-kapu mellett kétemeletes, gyönyörű turista és üdülőházának felépítését, közel 70.000 pengős összköltséggel. A közgyűlés egyhangú lelkesedéssel adta hozzájárulását az építkezések haladéktalan megkezdéséhez és hogy azok mennél több pécsi iparost foglalkoztassanak, úgy határozott, hogy részmunkákban adja ki az építkezést Himmel és Szlipcsevics, Kecskés Vince, Siebenfreund Nándor, Matiovics György, Pozsegovics Károly, Tichy Aladár és Berkics Antal pécsi iparosoknak és vállalkozóknak. A város a jubileumi turistaház felépítését 10.000 pengővel támogatja és 17.000 pengős olcsó kölcsönt nyújt Visnya Ernő kincstári főtanácsos közbenjárására a Takarékpénztár.”*. [Dunántúl 1930. 09. 14.: 3]

A Mecsek Egyesület 1930. szeptember 08-án kérvényezte a várostól a turistaház ügyét. A beadványból kiderül, hogy a szálláshely építését az egyesület saját telkein kezdte meg a 9475

és a 9476-os helyrajzszám alatt. [MNL BaVL IV. 1406. h. „F” 21468/1937] Már az előzetes leírások alapján elmondhatjuk, hogy a menedékház elnevezés egy sokkal modernebb szálláshelyet jelentett és az akár szállodának is nevezhető épület a turisták igényeit maradéktalanul kívánta kielégíteni. A főváros egy korabeli lapjának újságírója is osztotta ezen véleményt, aki szerint a turistaház *„úgy kényelemben, mint szépségben, bátran felveszi a versenyt sok külföldi hegyi szállodával”*. [Városok Lapja 1934. 01. 01.: 6]

Az Egyesület 1931. március 26-án tartott ülésének jegyzőkönyvéből megtudjuk, hogy az építkezés jó ütemben haladt, és már 1930 végén a téli fagy előtt tető alá került az épület. [MNL BaVL X. 66. a. 1931. 03. 26.] A kivitelezésből a polgári szervezet összes tagja kivette a részét. A dömörkapui menedékház megépüléséről az egyesület saját évkönyvében számolt be. A kötet szerint a kétemeletes turistaszállóban egy nagy étterem, egyesületi szoba, 5 vendégszoba 8 ágygal és 5 turistaszoba 20 hálóllyel, egy 2 szobás gondnoki lakás, fürdőszoba és cselédszoba található. Mivel a városi vízvezeték hálózat ekkoriban még nem volt kiépítve a Mecseken, a vízellátás biztosítását a tetőtérben elhelyezett mintegy 15 m³ űrtartalmú ciszternából kézi erővel táplált medence biztosította. A turistaszálló a teraszokkal együtt 1.685 m³ beépített köbtartalom mellett a tereprendezéssel és minden mellékteljesítménnyel m³-ként 32,30 P-be került, míg a teljes berendezés mintegy 15.000 P-öt emésztett fel. A szálló villanyosított volt, melyet bekötöttek a városi telefonhálózatba is. A teraszokon kényelmes bútorokkal várták vendégeiket. [Kaltneker 1931: 31–32]

A turistaház megépülése nemcsak helyi viszonylatban volt jelentős. A budapesti sajtó úgy vélekedett, hogy a szálláshely nagyban fog hozzájárulni a mecseki idegenforgalom emeléséhez. [Uj Nemzedék 1931. 04. 22.] A „menedékház” először az 1931. július 29-ei sajtóbemutató után várta a túrázókat étel és ital szolgáltatással, bár vendégszobáit kicsivel később, augusztusban lehetett először használni. A korabeli turista vendégházakra jellemzően a dömörkapui is saját házirenddel bírt, amelyben a hangos mulatozás kerülését és a Mecsek Egyesület turistáknak szánt szolgáltatásait hangsúlyozták. A szállást elsősorban a turistaságnak építették. A szabadidős vendégek általában magasabb költségen, rövidebb ideig használhatták a szálló szabad szobáit, s azt is csak akkor, ha erdei turisták nem jelentkeztek be rá. Az épületet 180 munkanap alatt készítették el teljesen. A végső kiosztásban a 28 ágyas kapacitást 4 darab egy- és 3 darab kétágyas vendégszoba, illetve 3 darab 6 ágyas (3 emeleteságy szobánkként) úgy nevezett turistaszoba alkotta. [Pécsi Hírek 1931. 07. 27; Dunántúl 1931. 07. 31; Pécsi Hírek 1931. 08. 03; Dunántúl 1931. 08. 09.]

A szálláshely 68.093 P-ből készült el, amely minden kiadást tartalmazott (építkezés, berendezések, útépitési- és talajrendezési munkálatok, edények, evőeszközök és minden be nem

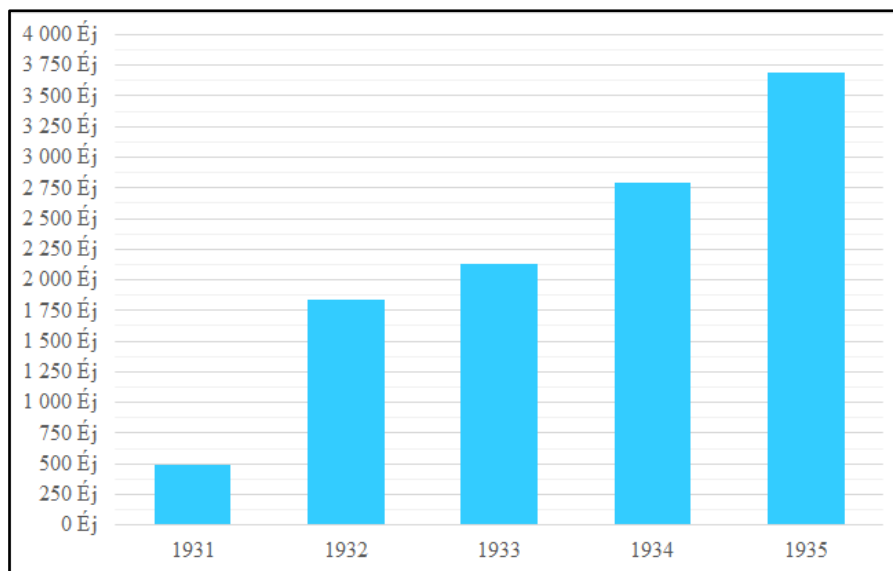
tervezett kiadások). [MNL BaVL X. 66. a.] Az építkezés pénzügyikerete tagdíjakból, az Egyesület szolgáltatásainak bevételeiből (kilátójegyek, frissítő árusítások, szervezett túrák, estélyek és bálók rendezése stb.), adományokból (Pécs városa, a Magyar Turista Szövetség), hitelből (Pécsi Takarékpénztár Rt.) és egyesületi kölcsönkötvényekből (58 darab 100 P értékű, 6%-os éves nettó kamatozás) állt. A levéltári iratokból megtudjuk, hogy a Mecsek Egyesület 1931 márciusában a korábbi 17.000 P értékű kölcsön megemeléséről döntött. Ennek oka nem a rossz szervezeti gazdálkodás volt, csupán likviditási nehézségek jelentkeztek volna az építkezés évében. Ezt kiküszöbölendő, az egyesület a Pécsi Takarékpénztárral egyeztetve 35.000 P hitelállományt igényelt, amely névértéke mellé a Takaréknak évi nettó 9%-os kamatot állapított meg. Az eltérő pénzáramok okozta helyzet kezelése érdekében az egyesület kölcsönkötvényeket bocsátott ki. Ezeket az egyenként 100 pengő névértékű, 10 éves futamidejű, nettó 6%-os éves kamatozású papírokat 1931. július 01-ig kellett megváltania azoknak, akik pártolni szerették volna a Dömörkapu ügyét. [MNL BaVL X. 66. c. 1931. 07. 01.] Az egyesületi kötvények rendszeréhez hozzátartozott az is, hogy 1932-től az állomány tizedét sorshúzás útján visszafizették, míg a maradék után minden év július 01-én fizettek kamatot. A bonyolult hitelkonstrukció kialakulásában nagy szerepe volt Pécs adományának is; ugyanis, az 1930. szeptember 30-án megtartott közgyűlésén úgy döntöttek, hogy a 10.000 P-ös támogatást két 5.000 P-ös részletben küldték 1931–32-ben. [MNL BaVL X. 66. a. 1930. 09. 30; MNL BaVL X. 66. a. 1931. 03. 26.]

A dömörkapui menedékház felavatása 1931. szeptember 13-án történt meg. A Mecsek Egyesület négy évtizedes munkájával megteremtette az erdei turizmust a Mecseken, aminek ékköve a turistalak átadása volt. A szálló felavatása előtt díszközgyűlést tartottak, amin a 40 éves jubiláló tagokat külön díjazták, mint Dr. Nendtvich Andort vagy Reéh Györgyöt. [Dunántúl 1931. 09. 15.] Az egyesület a menedékházat nemcsak felépítésekor tartotta fontosnak, hanem megnyitásával a térség hosszútávú fejlődése vette kezdetét. [Varga 2023]

A Menedékház egész éves üzemeltetésével a szezonális kiküszöbölése volt a cél. A turistaház – központi fűtés híján – kemencékkel és kályhákkal téliesítették, s mivel folyóvíz ellátása csak ideiglenesen volt biztosítva, megoldására még várni kellett. A téliesített épület így a bakancsos turizmus időszakán (kora tavasztól, késő őszig) kívül is fogadott vendégeket. 1931 év végi ünnepeit például két fővárosi turistacsoport töltötte a Mecseken. [Dunántúl 1931. 12. 22.] Az épület folyamatos működtetéséért bérlet felelt. A szálló népszerűségéről árulkodik, hogy vendégforgalma folyamatosan növekedett. 1932 nyarán egyágyas teraszos szobát 75, kétágyas párját 100 P-ért lehetett foglalni, s mindösszesen napi 4 P fejében teljes ellátást biztosított a vendéglős szakember Piller Károly. [Dunántúl 1932. 06. 21; Pécsi Napló 1932. 09. 04.] A szállót

nyáron a bakancsos turisták, míg télen a téli sportok hódolói keresték fel. 1934-ben az Egyesület a téli sportok népszerűsítése miatt egy mintegy 1.315 méteres lesikló pályát építtetett a Misina és a Dömörkapu között nagyjából 5.000 P értékben. [Pécsi Napló 1933. 10. 22; Dunántúl 1934. 03. 28; Kaltneker 1934; Varga 2024]

1. Ábra: A Nendtvich Andor Ház növekvő vendégforgalma 1931–1935 (vendégéjszaka)

Forrás: Kaltneker [1936: 21] adatai alapján, saját szerkesztés

A válság évei alatt a menedékházat az egyik ún. ínségmunka keretén belül autóúttal kötötték össze a Dömörkapuval, amellyel könnyebbé vált a szálló megközelíthetősége. [Kiss 1933] Feltehetően ez válthatta ki a Mecsek Egyesület megbecsülését Dr. Nendtvich Andor polgármester és egyesületi elnök iránt, akinek hosszúéves és kitartó munkájának elismeréseképpen az 1932. május 28-án tartott rendes éves közgyűlésen a menedékházat egyöntetűen Dr. Nendtvich Andor Háznak nevezték át. [Dunántúl 1932. 05. 31.] A szálló belföldi és külföldi vendégeket egyaránt fogadott. A műút kiépítése után egy 1933-ban kötött autótaxis megállapodás keretében megindult a személyiforgalom Pécs belvárosa és a szálló között, mindössze 1 pengőért. [Dunántúl 1933. 06. 14.] Az igazi áttörést viszont a menetrendszerű autóbusz forgalom jelentette: a viteldíj a Széchenyi tértől a Menedékházig 80 fillér volt oda-vissza. [Dunántúl 1933. 06. 25.] Ezen közlekedési fejlesztések tovább növelték a Mecsek vendégforgalmát.

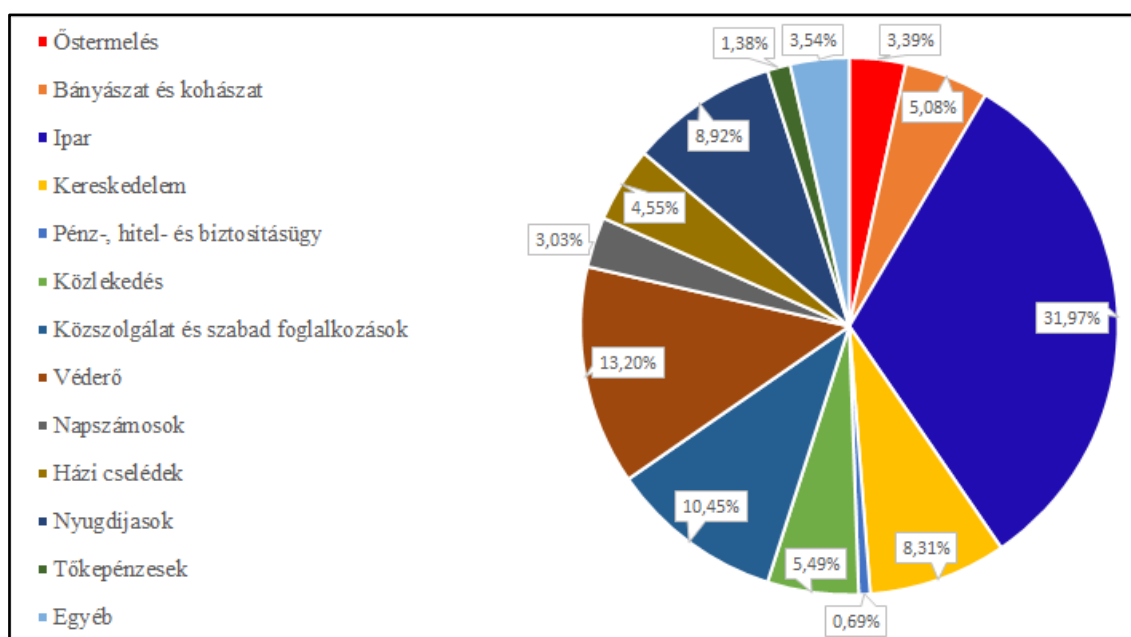
6. Pécs szállóinak változásai a válság után. A Mecsek Üdülők szálló

A gazdasági válság okozta dekonjunktúra hatásai az 1930-as évek második felében kezdtek eltűnni igazán. A győri fegyverkezési programig tartó, majd a háborús előkészületi konjunktúra pozitívan hatott a pécsi gazdaságra, melynek röviden tekintsük át jellegzetességeit 1941-ig bezáróan.

Pécs népessége gyorsan nőtt, s továbbra is a Dunántúl legnépesebb települése maradt. A közegészségügyi feltételek javultak, aminek hatására csökkent a halálozások száma: a mortalitási mutató 1941-re 13–14 ezrelékre mérséklődött. [Hoóz 1995] Az 1934–1941-es időszakra is igaz az a megállapítás, hogy a népesedés elsősorban nem a természetes népszaporulatnak volt köszönhető, hanem a népvándorlásnak. A városba költözöttek leggyakrabban felnőttek voltak, így a település korfája egy lassan előregedő lakosságot tükröz. A korábbi trendekkel szemben az izraelita vallásúak száma csökkent, ami főleg az 1930-as évek második felében megalkotott embertelen törvényekre vezethető vissza. [Kaposi 2006] Az 1941-es népszámlálási adatok szerint a háború kirobbanásának évében 73.000 pécsi polgár élt a városban. Alapvetően növekedett meg az iskolázottak száma, s a munkaerő képzetettebbé vált: 1941-ben a lakosság mintegy 89%-a írt és olvasott, amely arány némileg elmaradt a 93%-os fővárosi értéktől. [Népszámlálás 1947: 4–7] Az egyetem 1923. évi megnyitását követően nem meglepő, hogy megnőtt a felsőfokú végzettséget szerzettek száma; 1941-ben 1.713 felsőfokú oklevelet adtak át. [Népszámlálás 1979: 30]

A lakosság foglalkoztatását tekintve folytatódtak a múltban elkezdődött folyamatok: a mezőgazdaságban dolgozók száma csökkent, míg az ipar, a kereskedelem, a pénzügyi szektoré nőtt. 1941-ben statisztikailag 1.731 munkanélkülit regisztráltak. A népszámlálási adatokból nem tudjuk pontosan megállapítani azt, hogy hányan dolgoztak a pécsi vendéglátás-vendégfogadásban. Feltételezhetjük, hogy a korábbi Szállodás-, vendéglős- és kávéipar alkategória bekerült a Szolgáltatóipar elnevezés alá, s mint ilyenben 1.367 fő dolgozott a városban. Pécs növekvő vendégforgalmából és szálláshelyeinek számából arra következtethetünk, hogy az 1930-as évhez képest nőtt a szállodások száma is. [Népszámlálás 1979: 434–435] Az 1941. évi foglalkoztatás megoszlását a következő diagram mutatja be.

2. Ábra: Pécs kereső lakosságának (37.194 fő) foglalkoztatása 1941-ben

Forrás: Népszámlálás [1979: 48–49] adatai alapján, saját szerkesztés

A második világháború éveire Pécsett hangsúlyos szektor maradt az ipar. A szénbányászat a nehézipar továbbra is jelentős része volt, hiszen az ország, mintegy 10–12 millió tonnás szén szükségleteibe a DGT kitermelése könnyen betudott kapcsolódni. [Kaposi 2002: 292] A vállalat kibocsátása és a munkaerő számának változása alapján elmondhatjuk, hogy a mintegy 20 év alatt stabilan működött. A válságos időszakok enyhítve érintették a pécsi szénkibocsátást, míg a konjunkturális periódusokban visszafogott növekedés látható. Ehhez hozzátartozik, hogy az országos mintával szemben itt igyekeztek a munkásokat megtartani; inkább csökkentették a kibocsátást, ha így elkerülhető volt a munkás állomány leépítése. A válság időszakában tapasztalható stagnálás éveit, a fegyverkezési program konjunktúrája váltotta fel. Az 1938–39-es évre a vállalkozás felhalmozott szénkészletei elfogytak, így a bányák újra teljes kihasználtságban tudtak üzemelni. A pécsi bányák 1938-ban 740.000 tonna tiszta szenet termeltek, amely évenként növekedett. A DGT 1941-es tiszta szén termelése 846.290 tonna volt. [Babics 1952: 73–77] A Dunagőzhajózási Társaság jelentősége regionális foglalkoztató szerepén kívül a város életében betöltött szociális-, illetve karitatív szereplésében is tetten érhető; több esetben adományozott Pécsnek szén szállítmányokat, dolgozóinak lakhatást, ellátást és oktatást biztosított. [Kaposi 2023a] 1935-től kezdődően vállalat-tulajdonlási problémák keletkeztek, amikor még a pécsi bányák eladásának gondolata is felmerült. 1938-ig viszonylag zökkenőmentesen zajlott az irányítás, amelyet az Anschluss következtében majd Németország fog magához ragadni. [Kaposi 2006: 157–163]

A bányászaton kívül természetesen a pécsi ipar egyéb ágazatai is profitáltak a gazdasági fellendülés korából. 1941-re Pécsen 59 gyár üzemelt összesen 4.051 fővel. [Kaposi 2006: 172] A Pécsi Sörgyár a válság idejében tapasztalt áldatlan állapotokkal szemben 1933-ban megvásárolta a Nádor Szállót. Az 1930-as évek derekán sikerült megállapodni Pécs városával is, így a konkurenciát leépítve újra egyedülként termelt és értékesített jeget a településen. S ha ez nem lett volna elég, a sörgyár nagyon szigorú feltételek mellett és minden esetben magának kedvező kölcsönöket is folyósított forgalmazóinak. A második világháborúig tartó konjunktúrában a bor ára folyamatosan növekedett, amely magával húzta a sör hektoliterenkénti árát is. Mindezen tényezők hozzájárultak a gyár felvirágzásához, amely szikvíz üzem megindításában, modernizációban és a Nádor Szálló teljeskörű felújításában is megnyilvánult. [Harcos 1973: 163–186] A sörgyár fellendülése folytatódott és 1939-ben Magyarország második legnagyobb sörgyárává vált a munkáslétszám alapján. [Gulyás–Tóth 1962: 87] A Hamerli-féle kesztyűgyár sorsa is rendeződött. Habár 1934-ben 171 fő dolgozott az üzemben, 1940-ben már 500 főt alkalmazott a vállalat. Az 1935–40-es időszak termelése megkétszereződött, amely kesztyűk felét külföldön értékesítették. A szabász szakmunkások 1938-ban számolt éves bére 1.300–1.700 P volt, amely a más ágazatbeli gyári munkások keresetével nagyjából egy szinten mozgott. [Déri 1977: 64–71] Az 1929–34 között rendszeres veszteséggel záró Sopiana Gépgyár sorsa csak 1935-től kezdett javulni. Az értékesítés lassú emelkedésével 1936-ban zárt először nyereséges évet az üzem, mintegy 3.000 P-vel. A vállalat a nyereséges évek hatására 1938-ra 45.025 pengőre csökkentette felhalmozott tartozását. [Kopasz 1965: 65–65]

Pécs mezőgazdaságának szembevető változása a foglalkoztatottság nagyarányú megváltozása volt. Mivel a válság elsősorban az agráriumot sújtotta, nem meglepő, hogy sokan hagytak fel őstermelésükkel, és számtalan erre épülő ipar egysége (például malomipar) fejezte be működését. A 19. század végi 2.500 kat. hold (≈ 1.439 hektár) szőlő 1935-re 1.422 kat. holdra (≈ 818 hektár) apadt. Az állattenyésztés megváltozott; a korábbi juhtenyésztés megszűnt, a szarvasmarhaállomány 60%-kal csökkent. A sertésállomány összetétele is átalakult, nagyobb részét adta a zsírsertés a hússertéssel szemben. Pécs 1.200 darabos lóállománya pedig kitűnően szemlélteti az agrárium gépesítettségének hiányát. [Kaposi 2006: 153–157; Sarlós 2007]

A hazai pénzügyi környezet javulásával (önálló jegybank megalapítása, új valuta bevezetése, kereskedelmi bankok elterjedése) és az 1930-as években fellendülő hitelélet a 30-as évek első felében megtorpant. [Kaposi 2002: 278–282] A korábban sok érdekeltséggel bíró pénzügyi szervezetek tulajdonosi részvényeik eladásával igyekeztek saját tőkeállományukat rendezni. A Takarékpénztár működésének sikerét több tény is alátámasztja. A világgazdasági

válság után a Pécsi Takarékpénztár nyeresége folyamatosan növekedett. 1934-ben a bankok és takarékpénztárak vidéki üzletági rangsorában az első helyen állt takarékbetét állomány, folyószámla betét, váltóállomány és banki jövedelmek tekintetében, míg részvénytőke állománya – feltehetően a korábbi sajáttőke növelés részeként – ötödik volt Szeged után. [Gál 2008: 61] A válság előidézte koncentrációt túlélve magába olvasztotta a mintegy két évtizeddel saját maga által létre hozott Pécsi Kereskedelmi és Iparbankot. Budapesten fiókot üzemeltetett, amivel az ottani megtakarításokat is kezelte. [Siptár 1996b; Gál 2002; Kaposi 2006: 176–178]

A közlekedés terén kiemelkedő maradt a MÁV. A feladatok bővülése, a járműjavítók megléte a munkaerő növekedését eredményezte a vasúti közlekedésben, amely annyira jelentőssé vált, hogy az Államvasutak mintegy 1.000 keresőnek biztosított megélhetést 1941-ben a városban. [Kaposi 2006: 172–176] De a vasúti közlekedés mellett egyre jelentősebbé vált az autóbusz forgalom is.

Az általános gazdasági fellendülésből a pécsi vendéglátás sem maradt ki. Az 1930-as évek első felében végrehajtott közúti-, közüzemi-, és szálláshely bővítési tevékenységek egy olyan várost teremtettek meg, amely készen állt nagyobb tömegek fogadására is. A filléres vonatok rendszere egészen 1940-ig fennállt. A gyorsvonatok elengedhetetlenek voltak a város és környéke népszerűsítéséhez. A Mecsek Egyesület szakadatlan munkásságának eredményeképpen a Mecsek hegység turizmusa is fellendült, amely vendégforgalmában és infrastruktúrájának kiépülésében is tetten érhető. A Dr. Nendtvich Andor Ház megnyitásával új fejezet nyílt a tájegység életében. A kialakuló „Mecsek kultusz” nemcsak a városi lakosságot, hanem az ország turistáit is vonzotta. A város által készített Mecsekgyöngye ásványvíz [Pécsi Napló 1936. 03. 06.], a Mecseki Gyógyítóka [Pécsi Napló 1937. 03. 28.], vagy a Hotel Kikelet című film [Pécsi Napló 1937. 06. 05.], hogy csak párat említsünk, mind hozzájárultak a térség hírnevéhez. A hegyen kiépített utakat folyamatosan rendben tartották és fejlesztették (villanyosítás, fásítás stb.), nem csoda, hogy a Mecsek iránti kereslet nőtt, és kialakult az igény egy olyan szállodának a felépítésére, amely a modern szálláshelyek összes szolgáltatását kínálta a kitűnő levegővel rendelkező Mecsek-hegységen. Az ötlet 1934-ben fogalmazódott meg először a pécsi közgyűlésen. [Gonda 2005b]

A Mecsek Üdülőkészlet (Hotel Kikelet) létrehozása

Pécs Város Idegenforgalmi Bizottságának 1934. november 22-ei ülésén a Pécsi Ünnepi Játékok programsorozata került elő, amelyhez több felszólaló is csatlakozott; mindnek egyetlen célja Pécs hangsúlyosabb megnyilvánítása volt. Természetesen a kultúra mellett kiemelt szerepet

kapott a Mecsek turizmusának fejlesztése is, s a vendégforgalom fellendítésének ügyében fontosnak tartották egy mecseki üdülőszálló felépítését. [Pécsi Napló 1934. 11. 23.]

A város 1934 decemberi közgyűlésének sajtótudósításából kiderült, hogy a novemberben még csak ötletként felvetődött üdülőszállót a város komolyan gondolta, és egy nagyobb hiteligénylés részeként 150.000 P-vel kívánja felépíteni azt. A város természetesen támogatta a polgármester további tárgyalási szándékát az Országos Társadalombiztosító Intézettel (továbbiakban: OTI). [Dunántúl 1934. 12. 12.] Az Üdülőszálló ügye egyre fontosabbá vált, amit mutat, hogy alig másfél hónap múlva, 1935 januárjának végén a város versenyt írt ki a szálloda megtervezésére. A rövidített tervpályázati hirdetmény a következőkben olvasható: „(...) *Tervpályázati hirdetmény Pécssett, a Mecseken cca. 350 m. tengerszint feletti magasságban létesítendő ú. n. középmagaslati szállodaépületnek megtervezésére tervpályázatot hirdetnek az alábbi feltételek mellett: 1. A pályázat titkos, azon részt vehet minden pécsi – jelenleg helyben lakó – magyar honos építészmérnök (...) 2. A tervek és mellékletei jellegével látandók el. 3. A pályaterv és összes mellékletek egy lezárt és pecséttel ellátott borítékban a városi mérnöki hivatalhoz nyújtandó be. 4. A benyújtási határidő 1935. évi február hó 19-ike (kedd) dél előtt 11 óra. (...) 5. Pályadíjak: I. díj 700 P, II. díj 350 P. A városnak jogában áll a díjazott terveken kívül bármely más olyan tervet, amely értékes eszmét tartalmaz 100 P-ért megvásárolni. 6. A város közönsége a díjazáson kívül semmiféle további kötelezettséget nem vállal magára a pályázókkal szemben. Az I. díj csakis kivitelre alkalmas pályamunkának lesz kiadva. 7. A részletes terv pályázati hirdetményt, programot, és helyszínrajzot a mérnöki hivatal (...) adja ki a pályázni óhajtóknak. (...)*”. [Dunántúl 1935. 01. 27.: 11] A hivatalos kiírással ezáltal elkezdődött a Mecsek Üdülőszálló megvalósítása.

A versenykiírás után két nappal későbbi újságcikkből előzetes képet kaphatunk a szállodáról. A szálláshelyet 250.000 P költségvetésből, kétemeletesre, összesen 50 ágyas kapacitásúra tervezték. A középmagasan, mintegy 340 méter tengerszint feletti magasságon elképzelt szállás kiválasztásában közre játszott a később megvalósuló Tüdőszanatórium épületének vízvezetéke is, amellyel majd könnyen rá lehet csatlakozni a városi közműhálózatra. A pontos megjelölés úgy szólt, hogy a francia emlékmű és a Kardos úti első menedékház között, az emlékműtől 150 méterre elterülő terület. A terület védett volt az északi szelektől, csodálatos panorámával bírt a mecseki déli hegyoldalára és innen látszódtak a város legjelentősebb turisztikai látnivalói is, mint a Kiss József kilátó a Misinán vagy maga Pécs városa. [Dunántúl 1935. 01. 29.] A 30-as évek ínségmunkáinak keretén belül a szálló megépülte előtt aszfaltozott autótutat létesített a város, amelyet egy bekötéssel is bővítettek. Ezáltal a szállodát több pontról is ellehetett érni autóval s megközelíthetősége nagyban fejlődött. A város a kezdetektől fogva

bérleti szerződés útján kívánta üzemeltetni a vendégforgalmi egységet. [Dunántúl 1935. 01. 30.] Viszonylag hamar, február elején kiderült, hogy a kezdetben az OTI-tól várt pénzügyi megoldást nem lehet alkalmazni az üdülőszálló esetére, így a város a szükséges tőkét a saját alapjaiból csoportosította át. Biztosak voltak abban, hogy a szálloda felépítésével Pécs nem bukhat, sőt sokszorosan csak nyerhet. A hegyvidéki szállodák elterjedésével a Bükkben és a Mátrában folyamatosan bővítették a kapacitásokat, így borítékolható volt, hogy Pécs is részesülhet a turisztikai trend előnyeiből. [Dunántúl 1935. 02. 06.]

A szálló előéletében a következő fontos állomás február vége volt, amikor is lezárták a kiírt tervpályázatot és a város kiválasztotta a majdani szálláshely kivitelezésére szolgáló tervezetet. 1935-ben az általános fellendülés hatására mintegy 22 pécsi építészről van tudomásunk, akik közül 14-en folyamodtak a városházára a szálloda hivatalos iratainak kikérése iránt. Közülük tizenketten adtak be pályamunkát, amelyek mindegyikét nagy elismeréssel fogadta a város. [Dunántúl 1935. 02. 23.] A levéltári forrásokban megtalálhatóak a versenykiírás dokumentumainak nyomai. Az 1935. február 22-én megtartott tervpályázat bíráló bizottságának ülésén jelen voltak a pécsi polgármester, Pilch Andor okleveles műépítész, Sikorszki Zsolnay Miklós építésmérnök, Kalenda Lóránt műszaki főtanácsos, Katona János műszaki főtanácsos és Delánszky Jenő építésmérnök is. A 12 pályamű jeligéi a következők voltak: 1935, Verőfény, kék-sárga színű kockák, Napsütés és Árnyék, Tülevél, Kilátás I. és II., Mecsek 336 m, Predesztináció, 13, M.14, 1935 II., Korszerű. 1935. február 25-én a bíráló bizottság helyszíni szemlét tartott, amely során megbizonyosodott arról, hogy a mintegy 4 kataszteri holdas ($\approx 2,3$ hektár) terület a lehető legjobban legyen kihasználva, illetve, hogy meggyőződjenek az épülő műút helyes nyomvonaláról. A nyertes pályamunka kiválasztására 1935. február 28-án került sor. Miután az összes pályázatot megvizsgálták az első helyet az M.14 fantázianevű munka, Lauber László és Visy Zoltán műve kapták, míg a második díjat az ifj. Nendtvich Andor révén tervezett Kilátás II. nyerte el. Ezen kívül a bizottság megvásárlásra javasolta a Kilátás I., a kék-sárga színű kockák, a 13, a Mecsek 336 m és az 1935 II. jeligéjű pályaműveket is értékes eszmei műveknek tartva őket. [MNL BaVL IV. 1407. h. „F” 669/1940 1935. 02. 22–28.: 1–15] A sajtó a nyilvánosság számára is ugyanazt közölte, mint ami olvasható a városi építési bizottság jegyzőkönyvéből. [Dunántúl 1935. 03. 02.] Mivel az elhelyezkedéssel szemben felmerültek kérdések a pécsiek körében, ezért az üdülőszálló lokációját 1935. áprilisában még egyszer ellenőrizték. A terepbejáráson a polgármester a főispánnal együtt tekintette meg a korábban kijelölt helyet, majd az eredeti indokokat megtartva véglegesítették azt. [Dunántúl 1935. 04. 07.] Később, egy másik ülés alkalmával határoztak a kiviteli tervek megvalósításáról is. A választmány elfogadta, hogy a korábbi verseny során első és második

helyezettek, nevesítve ifj. Nendtvich Andor, Lauber László és Visy Zoltán együtt, közösen készítsék el a városi szálloda tervrajzait. [Pécsi Napló 1935. 04. 12.] Az 1935. április 25-ei, a város törvényhatósági bizottságának rendes ülésén döntöttek el végérvényesen, hogy az üdülőszálló minél előbb elkészíttetik; habár voltak, akik szerint a polgári iskola vagy éppen a még csak terveken létező tudószanatórium építésének ügye fontosabb lett volna. [MNL BaVL IV. 1407. h. „F” 669/1940 1935. 04. 25.: 1–5] A közgyűlésről készült határozatból az is kiderül, hogy a kiépítendő víz- és csatornavezeték kivitelezésére 20.000 P-t, míg a szállóhoz vezető út megépítésére 8.000 P-t irányzott elő a város.

8. Kép: Mecsek Üdülőszálló 1935-ös földszinti alaprajza

Forrás: MNL BaVL IV. 1407. h. „F” 669/1940 [1935. május]

Fontos kitérni a Mecsek térségének bekapcsolására Pécs vendégforgalmi rendszerébe. Bár kutatásomból kiderül, hogy a városnak érdekében állt a Mecsek idegenforgalmi fejlesztése, a kormányzat támogatásáról eddig nem esett szó. Ugyanakkor azt mondhatjuk, hogy az állam több eszközzel támogatta a dél-dunántúli város ezen törekvéseit. Az újonnan építendő szálloda 30 évre mentesült az állami házadó megfizetése alól. A város egyhangúlag ismerte el, hogy az adókedvezmény a magánberuházásokat is felpörgetheti, amellyel tovább fejleszthető a Mecsek turisztikai szerepe. Pécs kérte a pénzügyminisztériumot, hogy terjesszék ki a házadómentességet minden legalább 10 szobás szállodára, amelyet a hegységben építenek,

továbbá 30 évre kapjon menteséget minden olyan 3 szobával és konyhával rendelkező nyaraló is, amelyet bekapcsolnak a városi közművek rendszerébe. A település ezen javaslatából a korábban említett mecseki üdülőövezet fontossága, és gyakorlati megvalósításának gondolata tűnik ki. [Dunántúl 1935. 04. 12.] A kormányzat május végén elfogadta a tervezetet, amivel állami szinten járult hozzá a mecseki villanegyed kiépítéséhez. [Dunántúl 1935. 06. 01.] Feltehetően a minisztériumi segítséghez hozzátartozik az is, hogy Fabinyi Tihamér 1935-ben pénzügyminiszterré lépett elő, akinek szívügye volt a mecseki vendégforgalom fejlesztése. [Nemzeti Ujság 1935. 04. 03.]

Miután a mérnökökkel egyeztettek és a változásokat a tervrajzokban is feltüntették, a városi vezetés a középmagaslati üdülőszállóra 1935. június 23-án, vasárnap írta ki versenytárgyalási hirdetményét. A kiírásban olvashatóak voltak a különböző munkafázisok, amelyek megállapításánál a pécsi iparosok bevonása volt az elsődleges szempont. Az ínségmunka programot a 40-es évek végéig fenntartották Pécsen, ami alapján belátható, hogy miért igyekeztek annyi iparosnak segíteni önkormányzati megbízásokon keresztül. [Dunántúl 1935. 06. 23.] A szálló építésének végösszegét 194.000 P értékben maximálták. [Dunántúl 1935. 06. 14.] A költségvetés 10.000 P-vel történő emelésére azért volt szükség, mert 4 szobával többet szeretett volna a város megvalósítani az eredeti tervekhez képest, ugyanakkor az így 260.000 P kiadás a következőképpen oszlott meg: 194.000 P építési költségek, 30.000 P belső berendezés kiadásai, 20.000 P vízvezeték és csatornázási díjak, 8.000 P útépítés, 10.000 P területrendezés és kerítés építés, 6.000 P tervezési- és költségvetési díjak, valamint 2.000 P interkaláris (= időközi) kamat. [MNL BaVL IV. 1407. h. „F” 669/1940] A versenytárgyalás végleges eredményét ugyanakkor nem rendezték egészen az 1935. október 03-án megtarott városi rendes közgyűlésig. A késlekedés oka, feltehetően a minisztériumnak, a város közgyűlésének és a város építési bizottságának az összeegyeztetés hosszú folyamata állt. A legutóbb említett közgyűlésen is csak részlegesen sikerült megállapítani azt, hogy kik és milyen részmunkafolyamatokat kaphatnak, mekkora előírányzott költséggel. A kimaradt munkálatokra, mint a villamosvezeték és csengő telepítés, a hideg-meleg csővezeték és csatornázás, illetve a központi melegvíz fűtés és melegvíz termelés egységekre a város nyilvános pótkonkurrenzt hirdetett. [Dunántúl 1935. 10. 13.] Az üvegezési kivitelezést 1936. márciusában írta ki Pécs [Vállalkozók Lapja 1936. 03. 04.], míg nyertesét, Steiner Szőnyi Oszkárt mintegy 2 hónappal később, a májusi közgyűlésen jelentették csak be. [Pécsi Napló 1936. 05. 06.] Lassan-lassan minden megbízott neve a helyére került, hiszen az 1936. június 02-ai gyűlésen Braun Ernő megkapta a szálló villanszerelési munkáit is. [Pécsi Napló 1936.

06. 03.] Végül a szálloda berendezéseinek ügyében Pécs úgy határozott, hogy 120 helyi iparossal fogja elkészíttetni mintegy 60.000 P költséggel. [Magyarság 1936. 07. 16.]

2. Táblázat: A Mecsek Üdülészálló egyes kivitelezői és építkezési munkálatai

Építési munka megnevezése	Kivitelező neve	Előzetes költségszámítás (pengő)
Föld, kőműves, elhelyező- és vasbeton munkálatok	Márovits Andor	79 623
Ácsmunka	Vörös József	4 478
Bádogosmunka	Varga József, Sorg Antal	5 315
Műkőmunka	Pécsi Köipari Rt.	3 768
Asztalosmunka	Konrád Gyula, Inkeller Testvérek váll.	9 106
Épület-lakatosmunka	Arnold János, Pölczlbauer Ferenc, Ámán Mihály, Fürkampe és Pál váll.	10 031
Mázolómunkálatok	Weisz János, Márkus József	2 079
Acélablak lakatosmunkák	Arnold János	4 270
Acélablak mázolómunkák	Weisz János	63
Burkolómunkálatok (kikötve, hogy a Zsolnay-gyár termékeivel)	Gadó Ignác	13 760
Fapadozati munka	Schmidt J. és Fiai váll.	9 243
Szobafestőmunka	Gáspár Sándor, Tóth J., Mészáros J.	1 989
Vasmunkálatok	Hamerli József váll.	7 228
Előre nem látott kiadások, ellenőrzés költsége	-	3 116

Forrás: MNL BaVL IV. 1407. h. „F” 669/1940 [1935. 10. 03.: 1–4] adatai alapján,
saját szerkesztés

A város már 1935 nyarán szerette volna elkezdeni az épület kivitelezését, hogy a téltre tető alá kerüljön az épület. Ugyanakkor, a bürokrácia és a belügyminisztérium lassúsága miatt csak szeptember végén kezdődhetek meg a tereprendezési munkák. Mivel a kivitelezés ilyen sokáig váratott magára, ezért már ekkor 1936 júliusi megnyitóval számolhatott a pécsi városvezetés. [Pécsi Napló 1935. 09. 26.] 1936 márciusában az építkezések jó tempóban való üteméről, és az üdülészálló környéki parkosításról van tudomásunk; az ekkori számítás szerint május végére saccolták a szálloda megnyitását. [Pécsi Napló 1936. 03. 31.] Sajnos a becslés túl optimistára sikerült, mivel az átadó elmaradt a tervezett dátumoktól. Augusztus elsején a helyi lapok úgy tájékoztattak, hogy a Mecsek Üdülészálló 1936. október 15-ére fog elkészülni. A cikkből egyelőre csak bizakodva olvashatjuk, hogy 1937 tavaszára a komplexum területén a város megvalósít strandfürdőt, hidegvízgyógyintézetet, tenispályát és autógarázst is. [Pécsi Napló 1936. 08. 01.]

Az 1936-os őszi megnyitót szem előtt tartva Pécs, a szeptemberben megtartott városi pénzügyi szakbizottsági ülésen első pontban kezdett bele a szálloda bérleményként, vagy házi igazgatásának kérdésébe. Mindkét oldal mellett felsorakoztathatóak érvek; amennyiben bérlőre bízzák az üdülőt, úgy ő fog felelősséggel tartozni az étterem és a szálloda ingóságaiért, de

nehézkés lehet megtalálni a szakmai személyt. Ám ha a város veszi kezelésbe, az üzemeltetés költségei megnövekednek, viszont sokkal nagyobb ráhatása lesz az újonnan kialakulóban lévő mecseki turizmus irányítására. [Pécsi Napló 1936. 09. 19.] A város a bérleti konstrukció mellett döntött, amelynek első megbízottja Szunyogh András lett volna. [Pécsi Napló 1936. 10. 15.]

Ahogy közeledünk a szálloda átadójához, úgy került minden elem a helyére. Az infrastruktúra, a közművek, a közlekedés, a menetrendszerű autóbuszforgalom megállójának kialakítása mind-mind hozzájárult a korszak nagy beruházásán keresztül a Mecsek Kultusz felvirágoztatásához. [Pécsi Napló 1936. 09. 27.] Nendtvich Andor pécsi polgármester utolsó nagy projektjét láthatjuk megformálódni, amelyet még be fog fejezni a város élén.

A szálloda 1936. november 05-én saját megnyitóját várta, amely újfent tolódott. A korábban megállapított bérlő személyével ugyanis problémák adódtak s nagyon gyorsan új vállalkozó után kellett nézni. Így esett a választás a korábban meghirdetett pályázat második személyére, Kiss Lajosra. Miután Kiss továbbra is fenntartotta eredeti ajánlatát, megegyeztek a várossal, melynek részletei a következők voltak: *„A bérlet 10 évre szóljon, de azt egy év múltán mindkét fél felmondhassa. Kiss felajánlotta a bérlet fejében a szállodai bevételek 50%-át és az éttermi bevételek 7%-át. A bérleti összeg évenként azonban nem lehet 10.000 pengőnél kevesebb. Hajlandó azonkívül a bérlő 5.000 pengő kaució letételére, amely összeget hat év múltán 10.000 pengőre egészít ki. Propagandacélokra a bérlő évi 500 pengőt ajánlott fel.”*. [Pécsi Napló 1936. 11. 07.: 3] A rendkívüli közgyűlés jegyzőkönyvének kivonatából kiderül, hogy a szállodát a zalaegerszegi Kiss 1937. 01. 01. – 1947. 02. 28. között veszi bérbe. A dokumentum továbbá tartalmaz minden olyan köteleességet, amelyet mindkét félnek be kellett tartani az egyesség érdekében. A megállapodás pontjaiból Pécs érdekérvényesítése tükröződik. [MNL BaVL IV. 1407. h. „F” 669/1940 1936. 11. 06.: 1–4]

1936. december 22-én nyílt meg a város legmodernebb, kétemeletes szállodája középmagasan Pécs felett. Az átadót a település új polgármestere, Makay István mintegy 50 fős csoporttal tette meg, melyben többek között ott voltak a városi közgyűlés tagjai, az addigra már nyugalmazott Dr. Nendtvich Andor, fia és a szálloda építészé ifj. Nendtvich Andor, Lauber László és Visy Zoltán is. A megnyitón a vendégek autóbuszon érkeztek meg a helyszínre, ahol Kiss Lajos a hallban várta őket, majd mindent bemutatott a szállóval kapcsolatban. A szálloda – akárcsak belvárosi társaik – a vendégforgalmi igényeknek a legmaximálisabban megfelelt. A kétemeletes üdülőszálló a legérdekesebb alaprajzzal bírt és vasbeton szerkezettel lett elkészítve, amely 37 vendégszobának adott otthont megnyitásakor. Az épület hatalmas üveglakainak használata a korban szokatlan volt, ugyanakkor, a tervezésnél elsődleges szempont volt, hogy a panorámát a legtöbb vendég élvezhesse. [Bierbauer 1937]

9. Kép: A Mecsek Üdülőszálló 1936-ban

Forrás: MaNDA [1936]

A szálláshelyi komplexum részeként éttermét és teraszait a legízlesebben rendezték be, míg konyhájáról a bizottság csak elismerőleg tudott nyilatkozni. A központi fűtés, a folyó hideg-meleg víz, a csatornázás, az ínségmunka keretében kiépített gyalogos- és műút, a telefonos összeköttetés és a villanyosítás csak néhány olyan szolgáltatás, amely hangsúlyozza az Üdülőszálló jelentőségét. [Pécsi Napló 1936. 12. 23.]

A város törekvéseivel egy új fejezet nyílt meg a Mecsek életében, amellyel hosszútávú fejlődés és a vendégforgalom jelentős növekedése vette kezdetét. A sajtó országosan a térség idegenforgalmi jelentőségét hangsúlyozta. Talán nem meglepő, hogy a nyitás utáni karácsonyi időszak teltházzal kezdődött a szálló életében. A folyamatos társasgépkocsi közlekedés (= buszközlekedés) 1937 elejétől igen kedvező volt: Mecsekre felfele 40 fillér, lefele 30 fillér. [Pécsi Napló 1937. 01. 22.] Az idegenforgalom fellendülésére kitűnő példák voltak az ünnepek időszakai, amikor is nem lehetett szabad szobához jutni. [Pécsi Napló 1937. 03. 21.] A pécsi idegenforgalom növekedését, a korban létező filléres gyorsvonatok rendszerén kívül egyéb megállapodások is segítették. Az egyik ilyen volt, amikor a budapesti Corvin Áruház elvállalta Pécs városának népszerűsítését, a város idegenforgalmi anyagainak terítését és a város különlegességeinek árusítását is. Joggal feltételezhetjük, hogy ennek következtében egyre több olyan ember ismerte meg a várost és a Mecseket, akik talán még sosem jártak e tájon. [Pécsi Napló 1937. 03. 26.] A szállodát nagyon hamar integrálták a pécsi közéletbe is. Megnyitásától kezdve számtalan társas összejövetel, díszvacsora és estély otthonául szolgált a mecseki üdülőszálló. A város tudatos turizmusfejlesztése és desztináció-menedzsmentje a mecseki

szálloda megnyitását követően még nagyobb hangsúlyt kapott. Számos olyan városi kezdeményezés valósult meg, amellyel igyekeztek még átjárhatóbbá tenni a Mecseket és környékét. Az autóutak száma megszorodott, összeköttetés épült ki a Menedékház és az Üdülőház, a Mandulás és a Belváros között. [Dunántúl 1937. 05. 14.] A terület hosszú távú fejlődése nemcsak a folyamatosan megújuló dolgokban mutatkozott meg, hanem a létező egységek folyamatos modernizálásában is.

A Mecsek Üdülőszállót folyamatosan bővítették fennállása alatt. A szálló üzemelésében még nem telt el egy év sem, amikor 1937. júliusában már bővítésről van tudomásunk. Az akkor még csak terv szintjén létező ötlet középpontjában a szálloda földszintjén található teraszok egyesítése, a földszinti étterem kibővítése és egy új étterem létesítésének gondolata volt. Az ez év november 30-án tartott városi közgyűlésen nemcsak az 1938-as pécsi költségvetést fogadták el, hanem hozzájárultak a mecseki szálláshely 100.000 P összegű bővítéséhez is. [Dunántúl 1937. 12. 01.] A szálloda folyamatos fejlesztése mellett sajnos tudunk olyan projektekről is, amelyek nem valósultak meg. A legfájdalmasabb pont a korábban felmerült strandfürdő létesítése volt: bár a város és lakossága, nem utolsósorban a mecseki szálloda vendégei igényt tartottak volna a hűsítő intézmény megvalósítására, s 1937-ben még napirenden is volt a közgyűlés listáján, de ahogyan haladunk az időben előre, egyre világosabbá vált, hogy a városnak nem volt kellő fedezete az építkezésekhez. A valódi ok háttérben az a kiegészítés állhat, hogy a kivitelezést magánberuházásként szerette volna értékesíteni a pécsi bizottság, amelyre nem volt jelentkező. [Pécsi Napló 1939. 05. 28.] Mivel az üdülőszálló forgalma jól alakult a megnyitását követően, 1940-ben merült fel az épület legnagyobb beruházása és bővítése. A város egy harmadik emelet ráépítésével szerette volna megnövelni a szálloda kapacitását, mintegy 30 vendégszobával. A beruházás nyomon követéséből kiderül, hogy 1941-ben már 40 vendégszobát szerettek volna kialakítani, mintegy 200.000 P összköltséggel. [Dunántúl 1941. 10. 10.] A tervezést keresztülhúzta a világháború kitörése: bár kétségtelen, hogy a szálló ügyével kiemelten és folyamatosan foglalkoztak minden évben. [Dunántúl 1944. 02. 13.]

A Menedékház továbbfejlesztése

Az Üdülőszállón kívül folyamatosan bővítették és fejlesztették a Mecsek Egyesület Menedékházát is – ilyen volt például 1935-ben a Dömörkaput a várossal összekötő aszfaltút villanyvilágosításának kiépítése. 1936. augusztus 06-án a Mecsek Egyesület a turistaház bővítésére és egy gazdasági melléképület hozzátoldására kérte a várost. A tervrajzokból megtudjuk, hogy az Egyesület megszerette volna növelni a szálló kapacitását, illetve biztosítani akarták a teljes turistaház folyóvízzel történő ellátását a mecseki szanatórium víztározójából. A

nagyszabású beruházás költségvetése a várossal való egyeztetések után 12.690 pengőre rúgott. A magas összeget az indokolta, hogy a szálló bekötésén túl a polgári szervezet javasoltára egy nagyobb átmérőjű csőrendszert irányoztak elő, amely egy a jövőben kiépülő nyaralótelep vízellátását is megoldotta volna, ami a városnak is érdekében állt. Pécs vállalta az építkezési munkálatok költségének felét, amennyiben az egyesület állja a másik 50%-ot, mintegy 6.345 P-t, illetve gondoskodik a szálló szennyvízelvezetéséről is. A feltételek elfogadása után megkezdődhettek az előkészületek.

10. Kép: A dömörkapui Menedékház 1935-ben

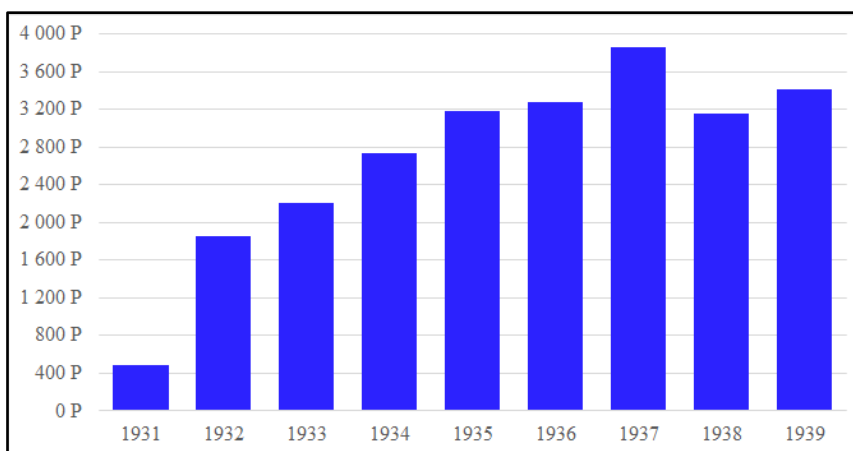
Forrás: Fortepan [1935a]

Az Egyesület pénzügyi helyzetéből fakadóan 5.000 P-öt helyezett el letétben, mert úgy kalkuláltak, hogy amennyiben az üdülózóna kialakításra kerül, és újabb fogyasztók jelennek meg a hálózaton, a fennmaradó összeg elengedésére van esély. 1940-ig ment a huzavona Pécs városával, végül méltányossági alapon eltörölték az addigra késedelmi kamatokkal növelt 1.515 P tartozást. A civil szervezet a Magyar Királyi Kereskedelemügyi Minisztertől 2.000 P-öt kapott az ügy előmozdítása érdekében. A Mecsek Egyesület 1935-ben teljesen törlesztette a Takarékpénztár felé fennálló hiteltartozását. Belegondolva, hogy ez egy válságos időszak végén történt, komoly gazdasági teljesítménynek tekinthető. A pénzügyek tisztázása után a csővezetékek és egyéb idomok leszállítása érdekében zártkörű pályázat keretében 5 vállalat jelentkezett. A pályázók közül a legkedvezőbb ajánlatot a Mannesmann cső és vaskereskedelmi Rt. adta be. A mintegy 7.723 P értékű alapanyag beszerzése után megtörténtek a kivitelezési munkálatok, aminek következtében a Nendvitch Andor Ház megújult, 30 kapacitással

fogadta vendégeit. [MNL BaVL IV. 1406. h. „F” 17–100206/1940; MNL BaVL IV. 1406. h. „F” 21468/1937; MNL BaVL XV. 1. b. 392]

A turistaszálló 1936-os állapotáról az egyesület összefoglaló kiadványában olvashatunk. „Menedékházunkat az elmúlt év folyamán vízvezetékkel, fürdőszobával, 8 ágyas férfi- és 6 ágyas női turistaszobával, 2 szobás gondnoki lakással bővítettük. (...) Az átépítések folytán nagyobbodott az étterem is s az egyesületi tagoknak fenntartott szoba is újra rendelkezésre áll, de lényegesen bővültek a mellékhelyiségek, így a konyha és söntés s külön épületet létesítettünk a mosókonyhának, fa- és szénkamrának, az elfolyó szennyvíznek priester telepet építettünk, turistáknak 3 mosdós, zuhanyos fürdőszobával s lent a kertünkben 3 zuhanyozó felszerelésével igyekeztünk minél kellemesebb tartózkodási lehetőséget biztosítani. A bővítés folytán 4 egyágyas, 6 kétágyas, 1 nyolcágyas és 1 hatágyas szoba áll rendelkezésre, ami meghaladja a turistaforgalom arányait, (...) mert bár a szobák berendezése egyszerű s a szállodai luxust nélkülözi, ám tisztaságával s egyszerűségében is kényelmes, otthonos hangulatával kellemes tartózkodási helyül szolgál. Ruganyos, matracos ágy 2 tollpárnával, paplannal, éjjeli szekrény világítással, ruhaszekrény, mosdó, asztal és karosszék képezi a szobák berendezését, az ágy előtt szőnyeg, az ablakon függöny, a lámpán ernyő s a fali tükör, s néhány kép teszi luxus nélkül is lakályossá a szobákat.” [Kaltneker 1937: 6–7] A folytonosan fejlesztett épület, a szakavatott vezetés, illetve az elhelyezkedés is bizonyára közre játszott abban, hogy a szálló számos díszvacsorának, összejövetelnek és társas eseménynek adott otthont. [Varga 2024] A Mecsek Egyesület munkássága tökéletesen beleillett a város turizmusfejlesztési stratégiájába is. A dömörkapui turistaszálló katalizálta a Mecsek kultuszt, és ezáltal nagyban hozzájárult a térség hosszú távú turisztikai fejlesztéséhez. Jól látszik ez a vendégforgalom növekedésében is.

3. Ábra: A dömörkapui Menedékház összes árbevételeinek alakulása 1931–1939 (pengő)

Forrás: Kaltneker [1936; 1937; 1938]; Szabó–Nádor [1939]; Páldi [1940] adatai alapján, saját szerkesztés

Az oszlopdiagram adatai nemcsak a Menedékház szállás-szolgáltatás nyújtásából származó bevételeket tüntetik fel, hanem a szálláshely fogyasztás-, telefon használat- és bérleti díj utáni hozadékát is.

Egyéb változások a pécsi szállásadás terén az 1930-as évek második felében

Az üdülőszálló és a menedékház létrehozása mellett a közgyűlés szorgalmazására elkezdődött a mecseki villanegyed kiépítése is. A korábban taglalt adottságokkal (közlekedési- és közművi infrastruktúra, adómentesség rendszere, mecseki propaganda stb.) feltehetően többen éltek Pécsett, amelyek közül Wamoscher István, pécsi ügyvéd és neje, Bogdánovics Mária tevékenységét emelném ki. A házaspár 1941. július 25-én folyamodott Pécs városához, az addigra Szt. István útnak nevezett, a Mecsek Üdülőszálló mellett kiépített villanegyednél egy panzió típusú épület felépítésére. A szálláshely alaprajzát ifj. Nendtvich Andor készítette el. A tervekben kiderült, hogy az épületet egyemeletesre tervezték, alagsorral és földszinttel együtt, melyekben 8 szobát, egy hall-t, konyhát, társalgót, cselédszobát, raktárakat és fürdőszobát alakítottak ki többek között. A leírás alapján az építendő szálló megfelelt a pénzügyminisztérium feltételeinek, így az épületet egy apró jogi huzavona után házadómentességben részesítették. Az építkezés nagyjából egy teljes évet vett igénybe. [MNL BaVL IV. 1406. h. „F” 86207/1941] A felépült Napsugár Panzió vagy Napsugár Villa a helyi újságokban megtalálható rövid hirdetéseiből csupán annyi derül ki, hogy összkomfortos, folyó hideg-meleg vízzel rendelkező nyaraló szobák kiadóak. A megvalósult épület is segített valamit a város folyton jelentkező szálláshely hiányán. [Dunántúl 1942. 07. 23.]

11. Kép: A Mecsek Gyöngye panzió

Forrás: B. Horváth [1990: 187], saját szerkesztés

A mecseki térség folyamatos fejlődése, a növekedő vendégforgalom támasztotta kereslet és a különféle támogatások hatására egyre több vendégfogadásra alkalmas szálló nyílt meg.

A szálláshelyek sorában ott volt a Mecsek Gyöngye panzió. Az „üdülő” névvel először 1937-ben találkozni a helyi lapokban, így feltételezhetjük, hogy megnyitása is ekkorra tehető. [Dunántúl 1937. 08. 19.] A dömörkapui Menedékháztól 1 percnnyire, a mai Felső-Gyüvés utca 4. szám alatt levő Mecsek Gyöngyéről nincs sok információnk. Kínált szolgáltatásai között frissítőket, jutányos árú szobákat, teljes ellátást és hideg étkezést találunk. [Pécsi Napló 1939. 03. 12.] A levéltári forrásokból megtudjuk a szálló mindösszesen 8 szobás kapacitással, 10 vendégágygal, folyó hidegvízzel és villanyosítással rendelkezett. Ugyanakkor fürdőszobái nem voltak s kályha fűtéssel üzemelt. Tulajdonosa Istókovichs Hermin volt. [MNL BaVL IV. 1421. 1478/1946]

Természetesen a mecseki változások mellett fontosak maradtak a belvárosban található szálláshelyek is. A Magyar Koronát egészen 1942-ig szállóként találjuk, amikor Nádor Sándor és Nádor Ferenc befektetési céllal vásárolta meg az ingatlant. Lebontási és modern bérházzá alakítási kísérletük meghiúsult, mivel Pécs város – nagyon helyesen – felismerte az épület műemléki fontosságát. [MNL BaVL IV. 1406. h. „F” 14–82376/1942] A Pannonia Grand Hotelt 1934-ben újfent tatarozták, amely során karbantartották a tetőterasz mellvédjét, szigetelési munkálatokat hajtottak végre, bővítették a vendéglőt és egyéb felújításokat eszközöltek. [MNL BaVL IV. 1406. h. „F” 29753/1934] 1935-ben a szálló felkeltette egy külföldi tőkés figyelmét is. [Dunántúl 1935. 03. 15.] A Nádor is megújulásra várt: 1938-ban a sörgyár 100.000 P értékben felújította az épületet az új bérlővel, Deim Ernővel együtt. *„A régi Nádor épületének átalakításába a pécsi Pannónia sörgyár 80 ezer pengőt fektetett be, amit az új bérlő a belső berendezésekre még további 20 ezer pengővel toldott meg. A kávéház mellett feléledt a Nádor Söröző is, megmaradt a Nádor Étterme, átalakított formában és modern mezt öltött a régi Fészek Grill is. (...) Minden új, finom, diszkrét, elegáns az utolsó szögig.* – írta a pécsi sajtó. [Dunántúl 1938. 10. 14; Pécsi Napló 1938. 10. 14.: 5; MNL BaVL IV. 1406. h. „F” 6701/1939]

Magyarországot tekintve elmondható, hogy az 1929–33 közti válság után a nagyszállodák építése abbamaradt. Pécs esetében például a Mecsek Üdülőszálló is csak 50%-os kapacitással bírt a Nádorral vagy a Pannóniával szemben. Budapest egészen a második világháborús eseményekig az utazási irodák által koordinált vendégforgalomra támaszkodott. A Gellért Szálló felépítése után már csak kisebb szálláshelyek nyíltak meg, s inkább a meglévő rendszernek gazdaságos üzemeltetése volt a cél. Ez az állapot tovább romlott 1941, majd a főváros ostromával: *„1944 végére az 56 budapesti szállodából 14 megsemmisült, 114 panzióból kevesebb, mindössze 14 a veszteség, de további 19 működését szüntették meg a hatóságok.”*

[Bártfai 2009: 311] A balatoni szállásipar képe az 1930-as évek végére nagyban megváltozott. A korábbi turizmusfejlesztési tevékenységek az 1934–35 után jelentkező gazdasági fellendülés korában éreztették hatásukat. 1940-re az összehangolt ingatlan fejlesztési normatíva eredményeképpen Keszthely több, nagyobb kapacitású szállodával is rendelkezett, mint például a 60–60 szobás Balaton és Hullám. Siófokot, a „Magyar Lidó” néven hirdették. 1941-ben üzemelt a Balaton 80, a Központi és Napsugár 61, a Sió és Hullám 88, a Siklós 38 míg a Strand szálloda 40 szobával. Természetesen a balatoni turizmus jelentősége ennél nagyobb volt, elég csak arra gondolni, hogy a vizsgált korban Balatonlelle 750, a lazábban kapcsolódó Hévíz pedig 700 szállodai és panziószobával várta az üdőzőket. [Bártfai 2009: 334–337]

Pécs mellett az 1930-as években Baranya vármegye turizmusfejlesztése is jelentős volt. A megye – az önálló törvényhatósági városként működött Pécs kivételével – életében hatalmas szükség volt egy olyan pótlólagos jövedelemforrás megtalálására, amellyel a térség iparosai, kereskedői és a világválság legnagyobb mértékben károsult gazdái is kompenzálva lehettek. Természetesen a vidéki vagy falusi vendéglátás gondolata a gazdasági hasznon túl a vármegye kisiparának és kulturális sokszínűségének megőrzését is jelentette. Sajnos, akárcsak a múltban, úgy a jelenben is elmondható, hogy a hagyományok és örökség elemek folyamatosan tűnnek el, mivel azokat csak nagyon kevesen ápolják. A 30-as évek turizmusfejlesztései alapvetően a kistelepülések gyógy- és fürdőturizmusát, hegyvidéki turizmusát, vallási turizmusát, illetve történelmi emlékhelyek és népi hagyományok bemutatását érintette. A változásokban kulcsszereppel bírtak az állami támogatások, a sokszor magánemberekhez kapcsolható kezdeményezések és az 1929-ben megalapított Országos Magyar Weekend Egyesület is. Utóbbit 1936-ban átalakították s Országos Magyar Vendégforgalmi Szövetség névre keresztelték át. Az OMVESZ az ország olyan belső idegenforgalmi rendszerének megszervezésén dolgozott, amely úgynevezett weekend telepeket hozott létre a magyarok szabadidejének eltöltésére, ami mellett kiemelten fontosnak tartotta a vidéki turizmus fejlesztését is. 1939-ig 252 falvat szerveztek be a hálózatba, amely tevékenységek révén jócskán megnövekedtek a nyaralók száma. Az egyesület 1940-ben harmadik kiadású útikönyvével összegyűjtötte és rendszerezte a tagtelepüléseket, melyek szálláshelyeiről, látnivalóiról részletes leírással szolgált. [Utas Könyve 1940; Kaposi 2024] A vármegye turizmusa Pécs számára is kulcskérdés volt, mert sok esetben a települések együttesen vonzották a turistákat, s azoknak mintegy csomag szolgáltatásokat nyújtottak. Habár Pécs nagyon híres történelmi- és örökség turizmusáról, valamint aktív turisztikai vonzerejéről a korban, híján volt – mind a mai napig – fürdőturisztikai elemeknek. A legközelebbi szállodai kapacitásokkal rendelkező

gyógyfürdőhelyek a mintegy 20 km-re található Harkány és Sikonda voltak. [Utas Könyve 1940: 445–453]

Pécs szállodaipari fejlesztését az 1930-as években egyértelműen a Mecsek határozta meg. Mind a magánberuházások, mind a városi projektek érdemben indították meg a térség hosszútávú fejlődését, és biztosították a növekvő vendégszámot. A kiépült infrastruktúra, a kiterjesztett közműhálózat, a folyamatos marketing tevékenységek, a város idegenforgalmi irodájának, a Mecsek Egyesület és nem utolsósorban a pécsiek fáradhatatlan munkájának eredményeképpen mind jobban rászegeződött az ország tekintete a városra. A tudatos turizmus fejlesztés és desztináció menedzsment hatására Pécs egy népszerű úticéllá vált a második háború idejére. A település vendégforgalma a következőképpen alakult 1936–1938 között: 1936 – 63.000 fő, 1937 – 68.690 fő, 1938 – 71.723 fő. [Dunántúl 1937. 04. 06; MNL BaVL IV. 1421. 13. doboz]

Pécs népszerűsítésében hatalmas szerepe volt az 1937-ben készült és bemutatott Hotel Kikelet című vígjátéknak, melynek felvételeit a Mecsek Üdülésszállóról forgatták. [Dunántúl 1937. 06. 05.] A film révén nemcsak a Mecsek, hanem a pécsi belváros miatt az egész település is sokak számára vált ismertté. A korszak filléres gyorsai és a város által rendezett Missa Solemnis nevezetű Pécsi Ünnepi Játékok is rengeteg vendéget csalogattak Pécsre. A propagálásban nagy szerepe volt Hamerli Antal 1939. évi filmjének is, aki egy nagyjából 15 perces, színes amatőr filmet vett fel Pécs városáról. A mozgóképből végigkísérhetjük egy vendég útját a pécsi nevezetességeken keresztül. A napkeltétől napnyugtáig terjedő idő alatt olyan képeket láthatunk a városról, amely nagyrészt ma már csak történelem: a villamos, a székesegyház előtti vízlépcső, a Szabadság utca végéről látható mecseki panoráma, a Nemzeti Kaszinó és annak kertje, a Városi fürdő, a Hullám fürdő fénykorában, a volt hadapródiskola stb. [Hamerli Antal 1939; Újkor 2018. 01. 16; Gonda–Kaposi 2019]

Pécs belföldi és nemzetközi ismertségének kiépítése elképzelhetetlen lett volna a Városi Idegenforgalmi Iroda munkája nélkül. A hivatal 1940-re egy szervezett turisztikai rendszert hozott létre. Az iroda levéltári anyagait tanulmányozva elmondhatjuk, hogy a szerteágazó feladatkörök a desztináció menedzsment szinte összes szegmensére kitértek. Képviselték Pécsét országos szinten, a turizmus országos szerveivel folyamatosan kapcsolatban álltak és statisztikai adatszolgáltatásoknak feleltek meg. Mintegy összekötő kapocsként funkcionáltak a város és vállalkozásai számára; 1939-ben az OMVESZ rendszerébe kapcsolták be a települést, majd a szövetség prospektusához kértek statisztikai adatokat a pécsi szálláshelyektől. [MNL BaVL IV. 1421. 719/1939] Az Idegenforgalmi Iroda több esetben is újságcikkkel népszerűsítette a fizető vendéglátás rendszerét, mind a vendéglátó egységek, mind a lakosság

számára. [MNL BaVL IV. 1421. 700/1939] Továbbá, a városi szerv közreműködésével állapítottak meg különféle közlekedési kedvezményeket. [MNL BaVL IV. 1421. 357/1940] Sik Lajos, a városi idegenforgalmi hivatal igazgatójának elképesztő munkabírása és a település vendégforgalmának fellendítése iránti elkötelezettsége tűnik ki a forrásokból. Az iroda marketing tevékenységei révén folyamatosan kapcsolatban volt a belföldi és külföldi képviselőkkel, akik között rendszeresen terítette Pécs városának írott anyagait, prospektusait, füzetait [MNL BaVL IV. 1421. 483/1939], miközben az idegennyelvű népszerűsítésre is kiemelten figyeltek nemzetközi szintén [MNL BaVL IV. 1421. 153/1939; MNL BaVL IV. 1421. 391/1939]. Természetesen, a Pécssett elhelyezhető, más városok és lehetséges turisztikai desztinációk szóróanyagait is kezelték. [MNL BaVL IV. 1421. 270/1940; MNL BaVL IV. 1421. 333/1940] Pécs így olyan nagynevű turisztikai csatornákon képviseltette magát, mint a belföldi Idegenforgalmi, Beszerzési, Utazási és Szállítási Rt. – az IBUSZ – [MNL BaVL IV. 1421. 857/1939], a nemzetközi Bäder [MNL BaVL IV. 1421. 489/1939], az Europa Touring [MNL BaVL IV. 1421. 521/1939] vagy az Első Dunagőzhajózási Társaság [MNL BaVL IV. 1421. 566/1939]. A Pécsi Idegenforgalmi Iroda munkásságának legteljesebb bemutatása egy másik dolgozatot igényelne, ugyanakkor a hivatal minden vendégforgalmi tevékenységre kitért: reklámozták Pécsset a fővárosi szállodákban [MNL BaVL IV. 1421. 794/1939], odafigyeltek a szállodák makulátlan állapotára jeles alkalmak esetén [MNL BaVL IV. 1421. 97/1939] stb. Az iroda mindezek mellett utazásszervezéssel, utazásközvetítéssel és információ nyújtással is foglalkozott mindenki számára.

7. A pécsi szállásadás dél-dunántúli összehasonlításban

A két világháború közötti vendégforgalom növekedését, a város tudatos turizmusfejlesztését és szállásadásának jelentőségét akkor ítéldhetjük meg reálisabban, ha azt összevetjük a Dél-Dunántúl más városaiban végbement változásokkal. Dolgozatom utolsó részében egy összehasonlítást szeretnék végezni Nagykanizsa, Szekszárd és Kaposvár városával.

A dél-dunántúli városok összevetésének első pontjaként vizsgáljuk meg a szóban forgó települések népességének változásait az 1910–1941 közti időszakban. A következő táblázat a népszámlálási adatok abszolút értéke mellett feltünteti a két időszak egymáshoz viszonyított relatív változásait is, a települések függvényében.

3. Táblázat: Pécs, Nagykanizsa, Kaposvár, Szekszárd népessége főben, és változásban kifejezve az előző évhez viszonyítva (1910–1941)

Évszám	Pécs		Kaposvár		Nagykanizsa		Szekszárd	
1910	49 822	13,28%	24 124	32,42%	26 524	10,62%	14 947	7,57%
1920	47 556	-4,55%	29 610	22,74%	30 037	13,24%	14 025	-6,17%
1930	61 663	29,66%	32 715	10,49%	30 869	2,77%	14 279	1,81%
1941	73 000	18,39%	32 982	0,82%	30 792	-0,25%	14 683	2,83%

Forrás: Népszámlálás [1902; 1912; 1923; 1932; 1976] adatai alapján, saját szerkesztés

A dél-dunántúli városok közül Pécs volt a legnépesebb a vizsgált időintervallumban: népessége szinte folyamatosan növekedett, ami alól kivételt képez az első világháború. Ugyanakkor, Nagykanizsa esetében nem látszik visszaesés. A dolgozatban tárgyalt Pécs esete nagyon jó példája annak, hogy a magas növekedési arány a környező településekről beáramló népességvándorlás miatt keletkezett. Ezzel szemben a többi város csökkenő tendenciáját a népesség kiáramlása jellemzi. [Gyáni 2004: 204] A négy település népsűrűségére is hasonló arányokat mondhatunk el. Hacsak az 1941. évi adatokat viszonyítjuk a városok kataszteri holdakban kifejezett nagyságához, a következő értékeket kapjuk: Pécs – 5,9 fő/kat. hold; Kaposvár – 4,5 fő/kat. hold; Nagykanizsa – 2,4 fő/kat. hold; Szekszárd – 1,1 fő/kat. hold. Jellemzően azok a városok teljesítenek jobban gazdaságilag, amelyek nagyobb népsűrűségi mutatóval rendelkeznek. [Kaposi 2002] A városok növekedését a lakóépületek számának növekedésében is tetten érhetjük. Összességében a vizsgált időszakban mindenhol gyarapodott a lakóépületek száma. Ha a népességet elosztjuk az épületek számával azt láthatjuk, hogy egy-egy házra szinte majdnem minden évben több mint 5 fő jut. A vizsgált települések népességszám/lakóház hányadosa ugyanakkor csökkenő tendenciát mutat az 1940-es évekre,

amelyből következett, hogy a városok igyekeztek enyhíteni a fellépő problémákon. [Népszámlálás 1982]

Vessünk egy pillantást a városok foglalkoztatási adataira is. Az 1930-as foglalkoztatási adatok használata azért célszerű, mert ez a legrészletesebb adathalmaz 1920–1941 között, amelyekből sok információ megtudható. Továbbá ebben a kimutatásban még szerepelt a számunkra kedvező Szállodás-, vendéglős- és kávéipar kategória, amely megkönnyíti a települések összevetését a későbbiekben. A következő táblázatban láthatjuk, hogy az egyes városok kereső lakossága mely ágazatokban voltak foglalkoztatva.

4. Táblázat: A dél-dunántúli nagyobb városok foglalkoztatási szerkezete 1930-ban

Foglalkozási főosztály megnevezése	Kereső népesség foglalkoztatottsági megoszlása			
	Pécs	Kaposvár	Nagykanizsa	Szekszárd
Östermelés	5,1%	10,7%	16,9%	43,1%
Bányászat és kohászat	5,3%	0,0%	0,0%	0,0%
Ipar	34,6%	32,6%	27,7%	19,4%
Kereskedelem és hitel	10,0%	11,2%	10,4%	5,5%
Közlekedés	5,9%	4,4%	6,8%	2,2%
Közfoglalkoztatás és szabad foglalkozások	11,0%	9,9%	6,8%	12,4%
Véderő	3,7%	5,1%	6,5%	1,3%
Különböző gazdasági és k. m. n. napszámosok	3,4%	5,2%	6,4%	1,7%
Nyugdíjasok, tökepénzesek	10,8%	10,9%	10,0%	7,5%
Egyéb foglalkozásúak	4,1%	4,0%	4,0%	1,6%
Házi cselédek	6,2%	5,9%	4,5%	5,3%

Forrás: Népszámlálás [1934: 20; 24; 40; 50–53] adatai alapján; saját szerkesztés

A táblázat adatait megvizsgálva elmondhatjuk, hogy az egyes főcsoportokban foglalkoztatottak száma a lakosság kereső részéhez viszonyítva kirajzolja a városok profiljait. Kaposvár megyeszékhely és megyei város volt, amelyik nagyfokú iparosodottságának köszönhetően népessége javarészt az iparban dolgozott. Magasabb a pénzügyi szektorban, és az agráriumban dolgozók száma is. Kaposváron a 1920–30-as években egy olyan ipari struktúrát láthatunk, amely kifejezetten sokszínű és széles foglalkoztatással bír. A település nagyon fejlett élelmiszeriparral rendelkezett, hiszen elég csak a kaposvári malmokra, a konzervgyárra, a cukorgyárra, a sörgyárra vagy éppen a fejlett tejipar egységeire gondolni. [T. Mérey 2001] Nagykanizsa esetében hasonló tendenciát láthatunk, azzal a különbséggel, hogy itt a mezőgazdaság magasabb arányának az oka a város fejlett kereskedelmi rendszere és a nagykereskedelem léte volt. Habár, az első világháború következtében a település forgalmazási jelentősége visszaesett (határkialakítás, területi elcsatolások, Magyarország vasúti hálózatának meggyengítése stb.). Szekszárd megyei városának lakossága bírt a legmagasabb mezőgazdasági részesedéssel, ahol majdnem a kereső nők és férfiak mintegy fele dolgozott az említett

ágazatban. A vizsgált dél-dunántúli települések közül Pécs volt a leginkább iparosodott város 1930-ban, ahol hangsúlyos volt a bányászat, a közlekedés, a fejlett gyáriparnak és az egyetemnek is köszönhetően a szellemi munkát végzők aránya. A magas cselédek száma a polgárosodás arányával magyarázható. A továbbiakban röviden szeretném ismertetni Kaposvár, Nagykanizsa és Szekszárd szállásadásának helyzetét.

Kaposvár a két háború között négy jelentősebb szállóval rendelkezett. Az 1930-as népszámlálási adatok 20 segédnél többet foglalkoztató vállalati statisztikájából megtudjuk, hogy ezek közül kettő volt szálloda, összesen 58 segéddel. [Népszámlálás 1934: 252] A szóban forgó szálláshelyek a Korona és a Bárány Szállók voltak. A mai Ady Endre utcán, a város akkori fő utcáján található Kaposvár első jelentősebb szálláshelye a Korona Szálló volt. Maga az épület a várostörténetében egy olyan központi elem, amelyet a 19. századi megnyitásától kezdve igyekeztek folyamatosan fejleszteni. A 30-as évek Koronája olyan helyiségekkel rendelkezett, amelyek teljes egészében a vendéglátást szolgálták. Volt kabaréterem – amely igény esetén társas összejöveteleket szolgált ki s nem mellesleg a város első színházi fellépéseinek adott otthont –, étterem és kávéház is. Az egyemeletes szállodát 1912-ben kétemeletesre bővítették a szecesszió stílusjegyében. A belvárosi szálláshelyek közül az Erzsébet Szálló is az Ady Endre utcára nyílt. A városban még kiemelkedő volt az 1911-ben átadott Turul Szálló is. A mai Széchenyi tér 8. száma alatt felépített szálloda korának legmodernebbike lehetett. A Somogyi Hírlap 1911-es tudósítása így szólt a megnyitóról: *„Szarvas Imre földbirtokos áldozatkészségéből a város rohamos fejlődéséhez méltó monumentális épületet kapott a Fő utcán. Előkelően, csillogóan berendezett hatalmas szálloda, kávéház és étterem áll a kaposvári ember igényeinek kielégítésére és a Turul épület messze túlhaladja a vidék valahány kávéházát, éttermét és szállóját.”* [Somogyi Hírlap 1911. 09. 03.: 3] Az említett szálláshelyekkel Kaposvár méltán válhatott Somogy vármegye kedvelt turisztikai célállomásává. [Peregi 1975]

Nagykanizsa helyzete némileg eltért a somogyi állapotoktól. Mivel a város életében meghatározó volt a kereskedelem, már a 18. század közepén létrejöttek az első fogadók. A 19. század két legfontosabb épülete a Korona fogadó (1846-ban a Fő úton) és a Zöldfa (19. századi Piac téren) voltak. A földesúr jövedelemszerzésében oly fontos szálláshelyek működtetése ugyanakkor az 1910-es évekre lecsökkent, amellyel párhuzamosan egyre inkább előkerültek a magánberuházások. Az akkori Erzsébet tér 18. szám alatt, 1875-ben újjáépített Arany Szarvas szálloda a dualizmus végének 32 szobás egysége. A városban működött a Magyar Király szálló is, amely 6 vendégszobával rendelkezett. Ugyanakkor, Nagykanizsa egyik legjelentősebb szállodája a Centrál szálló volt. Az 1911–13-ban felépített hotel a Fő út és az Erzsébet tér sarkán állt. A 46 szobával rendelkező épületben egy nagy méretű kávéház is működött. A két

világháború közötti időszak szállásadásában, feltehetően a Centrál és az Arany Szarvas voltak a legjelentősebbek kapacitásaiknál fogva. A népszámlálási adatok Nagykanizsán is két nagyobb szállodát tartalmaznak, melyek 54 fővel üzemeltek. [Népszámlálás 1934: 260] Joggal feltételezhetjük, hogy a legutóbbiakra illik a leírás. [Kaposi 2014b]

A Dél-Dunántúl szállásadásának szempontjából korántsem szerencsés Szekszárd településén 1930-ban nem találunk olyan szállodát, amely 20 vagy annál több főt foglalkoztatott volna. [Népszámlálás 1934: 254] Ugyanakkor, a település agrárjellegéből kiindulóan jelentős mezőgazdasági forgalmat bonyolított le. Az átutazó kereskedők, a piaci résztvevők nyújtotta keresletre alapozva jöttek létre a város vendéglátó egységei. A két háború közötti időszakban mintegy 37 vendéglátóhelyről van tudomásunk, amelynek töredéke rendelkezett csak szálláshellyel. A város nagyobb szállodái közé tartozott a kevés vendégszobával rendelkező Erzsébet Szálló (Széchenyi utca 59.), a szintén pár szobás Kispipa étterem és szálloda (Széchenyi utca 44.), a Magyar Király Szálló (Széchenyi utca 62.) és a Szekszárd Szálló Kávéház és Étterem. Mindezek közül a legkiemelkedőbb a Szekszárd Szálló volt, amelyik a Garay tér 1. – Széchenyi utca 33–35. szám alatt épült fel. Az emeletes szálloda a város tulajdonában állt, amelynek 1893-as felavatásakor még Jászai Mari is fellépett. A szálloda bérlőinek sorából Benkó József személye emelkedik ki. [Szilágyi 1989]

Kaposvár iparosodása, Nagykanizsa kereskedelme és ipara, Szekszárd mezőgazdasági jelentősége más és más jellegű vendéglátóipari fejlődést hozott a városok számára. Bár mindenhol találunk néhány nagyobb szállodát vagy korábban felépített vendégfogadót, a két háború közötti időszakban a szállókat tekintve egyértelműen Pécs városa emelkedik ki. Pécs nemcsak vendégforgalmában hagyta le a vármegyék kiemelt helyszíneit, de a dolgozatban is hangsúlyosan megjelenő szállásadás, tágabban értelmezve turizmus a város gazdasági konszolidációját és a válságos időszakokból történő gyors kilábalását is nagyban segítette.

8. Összegzés, eredmények, javaslatok

Kutatásom alatt a két világháború közötti pécsi szállásadás fejlődését vizsgáltam meg a város vendégforgalmán, tágabban értelmezve turizmusán belül. A mintegy két évtized hosszúságú időszakban több válságos és konjunkturális ciklus váltogatta egymást, amelyek más és más hatással bírtak Pécs gazdaságára és társadalmára nézve. A dolgozatomban igyekeztem a fejlődési periódusok különböző hatásait kronologikusan és röviden bemutatni a város mezőgazdaságára, az iparra, a közlekedésre, a pénzügyi szektorra és a népességre vonatkoztatva. Az így kapott leírással egy olyan keretet hoztam létre, amelybe könnyen beleilleszthettem Pécs vendégforgalmát és a város szállásadásának rendszerét. A dolgozatban előkerült szállodák, fogadók, üdülőszállók és turista szállók esetében igyekeztem egységes sémát alkalmazni. Az 1920-as évek előtt felépített szállók esetében törekedtem rövid történetük bemutatása mellett az általuk kínált szolgáltatásokat is részletezni, megragadva a saját koruk jelentőségét. Az 1921–1941-es időszak változásait minden épület esetében érintettem, amelyeknél alapvetően a szállodára- és a szálloda vezetésére vonatkozóakat igyekeztem szem előtt tartani.

A Nagy Háborút, és az azt követő szerb megszállást a dualizmus utolsó éveiben kialakult szálláshelyek szinte mindegyike túlélte, pusztán néhány csukta be kapuit. A fogadói hagyományokkal rendelkezők közül üzemelt a Magyar Korona, a Magyar Király, a Hétfejedelem és az Aranyhajó is. A modern szállodaipari egységek pedig továbbra is várták szállóvendégeiket a Vadászkürt, a Nemzeti Szálloda, a Vadember, a Nádor Szálló és a Pannonia Grand Hotelben. Az első világháború okozta visszaesést a pozsonyi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Pécsre költözése küszöbölte ki. Az egyetem infrastruktúrájának kiépítésében nagy szerepe volt a városvezetésnek. Az univerzitás fizetőképes keresletet támasztott a város gazdasági szereplői számára, így a gazdasági konszolidáció után bekövetkező fellendülés hatására Pécs három új szálláshellyel bővült. Az 1920-as évek rövid gazdasági felfutását az 1929-ben kirobbant első világgazdasági válság törte meg. A visszaesés orvoslására Pécs rendszerszintű megoldásokat implementált, melyek egy része külföldi működőtőke, úgynevezett Speyer-kölcsönök útján voltak finanszírozva. A város a közmű- és a közlekedési hálózat fejlesztésével nagyban járult hozzá a vendégforgalmi infrastruktúra fejlesztéséhez is.

1930-tól kezdve Pécs kitűnően ismerte fel a település turisztikai potenciálját, és kezdett tudatos turizmusfejlesztésbe, amelybe a helyi szereplők is bekapcsolódtak. A létrehozott városi idegenforgalmi iroda meghatározta a város turisztikai kínálatának termékeit, amelyeket a

történelmi múlt és a Mecsek-hegység mentén csoportosítottak. Az elemek meghatározása után megkezdődhetett a turisztikai termékfejlesztés és a térség desztináció menedzsmentje is. Az 1930-as évek szálláshelyei rendre a Mecseken épültek fel, amellyel a terület hosszútávú fejlődése kezdődhetett meg. Természetesen, a belvárosi szállodák is folyamatosan üzemeltek, amelyek legjelentősebbike a Nádor és a Pannonia Grand Hotel maradtak. A továbbiakban a dolgozat elején ismertetett kutatási kérdéseimet szeretném megválaszolni explicit módon.

Először, fontos kihangsúlyozni, hogy a kutatásom során részletezett mintegy 20 évben több válságos és konjunkturális ciklusról beszélhetünk, amelyekre más-más módon reagált Pécs. A visszaesések korában a város vendégforgalma visszaesett, amely hatására a szállodák kihasználatlan kapacitásairól olvashatunk. Ugyanakkor, a fellendülések hatására több egységgel bővültek szállóink sorai. Az első világháború okozta válságot az egyetem megalapításával orvosolta a város. Az univerzitás működéséhez szükséges épületek részeként a Vadember szálloda megvásárlása után leányinternátussá és egyetemi menzává vált. Az 1920-as évek elején bezárt a Nemzeti Szálloda is, amely az egyre inkább jelentkező lakhatási problémák megoldásaként bérlakássá lett átalakítva. A magyar Heidelberg, azaz Pécs egyetemvárossá történő kiépítésével a 20-as évek végére megnövekedett a vendégforgalom, amelyre a magánberuházások is felporzdultak. Három új szálloda keletkezett az 1927–29-es időszakban, amelyek a Vasúti Szálloda, a Hotel Excelsior és a Baranya Szállók voltak. Az 1929–1933 közötti világgazdasági válság ismét recesszióba kényszerítette Pécsét. A városvezetés a közlekedési- és közművi hálózatok fejlesztésén túl turizmusfejlesztésbe is kezdett, amelyek alapvetően határozták meg a településfejlesztés hosszútávú irányait. A 30-as évek Mecsek Kultuszának kialakításában kulcsszereppel bírt a Mecsek Egyesület 1931-ben felépített dömörkapui Menedékháza. A hegyvidék fontosságát a város is promotálta, amelyet az 1937-ben megnyitott Mecsek Üdülésszállóval hangsúlyozott. Mindezek mellett fontossá vált a mecseki villanegyed kiépítése is, amelynek egyik egysége volt a Napsugár Panzió. Jól látszik, hogy bár a 20 év alatt néhány szállodával megfogyatkozott a pécsi szállásadás, összességében bővült.

Másodszor, a magánberuházások száma jelentősen megcsappant az 1920-as évek elejére, amely nem meglepő, ha arra gondolunk, hogy a legtöbb vállalkozónak a fennmaradás volt a célja. Így a korábban településfejlesztési szerepkört maga Pécs próbálta meg átvenni, és olyan beruházásokat vitt véghez, amelyek jótékonyan hatottak a helyi gazdasági szereplőkre. Habár a 20 éves periódus alatt akadtak olyan szállodák, amelyeket a magánszféra építtetett – Vasúti Szálloda, Hotel Excelsior, Baranya Szálló, dömörkapui Menedékház, Napsugár Panzió –, a város végig élenjárta a térség hosszútávú fejlesztésében. A tudatos turizmusfejlesztés és

desztinációmenedzsment mellett a gazdaság infrastrukturális beruházásai hosszútávon határozták meg a város fejlődésének irányait. Egy olyan lehetséges jövőkép bontakozik ki, amellyel Pécs a megvalósultnál jelentősebb turisztikai befolyásra tehetett volna szert.

Harmadszor, a vizsgált időszakban is találunk olyan innovatív megközelítéseket, amelyek a korban szokatlanok voltak, de eredményességük kétségtelen. A Nendtvich vezette város a válság leküzdésére olyan rendszerszintű fejlesztéseket vitt véghez, amelyek multiplikátor hatásuk révén több gazdasági ágazatban fejtették ki hatásaikat. Az országos trendekhez kapcsolódóan ebben az időszakban vezették be a filléres gyorsvonatok rendszerét, amelyek több magyar ember számára tették ismertté a várost. A Hotel Kikelet, illetve az Egy nap Pécs című filmek rendre vonultatták fel a város szebbnél szebb vonzerőit, amelyek több polgár motivációjául szolgáltak Pécs meglátogatására. Az imázsfilmek hatásait természetesen kiegészítette a település, illetve a Mecsek Egyesület népszerűsítő kampányai is, amellyel mind több és több emberhez juttatták el a turisztikai desztinációt. Mindezen tevékenységeket korán ismerte fel Pécs városa, amelyet az idegenforgalmi iroda megalapításával is hangsúlyozott. Nem csoda, hogy a település vendégforgalma folyamatos növekedésnek indult, amely a szállásadást is felpörgette.

Saját eredményeimnek tekintem, hogy sikerült bemutatnom a pécsi szállásadás alakulását 1921–1941 között, amely hatalmas potenciállal rendelkezett a második világháború előtti évekre. Kutatásom során igyekeztem kitérni a belváros szállodáira és fogadóira, amelyek az 1920-as évek végéig a város szállodaipari fejlesztésének fókuszában álltak. Az 1930-as évek, ugyanakkor változást hoztak ebben, és egyre nagyobb hangsúly terelődött a Mecsek-hegységre is, amely az évtized végére meghatározta az említett ágazat fejlődési ívét. A dolgozatom tárgyát képező épületek közül, habár kevés maradt meg eredeti funkcióját tekintve, mégis a mai városkép meghatározó vonásai.

A városvezetőség figyelmébe ajánlom, hogy a még megtalálható régi korok szállodáit a mai modern igényeknek megfelelően újítsák fel, megőrizve a patinás miliőt. Javaslom, hogy a jelenlegi településfejlesztést szorítsák keretek közé, amelyben Pécs identitását hangsúlyozzák. A helyi vállalkozásokkal együtt hozzunk létre egy olyan szervezetet, amelyben a vendéglátás ágazatai képviselhetik magukat, s így a város turizmusfejlesztésével összehangoltan törekedhetünk az egyes problémák megoldására.

A jövő kutatási lehetőségeit tekintve: jelen dolgozatom a pécsi szállásadás történetét mutatja be a két világháború között. A város szűken értelmezett szállástörténelme habár több

ponton érinti Pécs vendégforgalmát és turizmusát, a település Magyarországon belül értelmezett gazdaságát és regionális szerepét, de tárgyköréből következően nem foglalkozik a korszak vendégfogadásának egyéb ágazataival, amelyek további vizsgálata újabb érdekes összefüggéseket vethet fel. Célszerű lenne megismerni a második világháború hatását is a pécs-mecseki turisztikai desztinációra vonatkoztatva. A második világháború következményei egy újabb kutatás lehetséges kiindulópontját jelenthetik. Az 1950 utáni tervgazdasági időszak gyökeresen eltért az eddig általam vizsgált piacgazdaság korától, ennek vizsgálata is érdekesnek tűnő kutatási téma. Az 1950–1990 közötti negyven év társadalmi és gazdasági változásai alapjaiban hatottak az addig kiépült turizmus- és vendéglátásra, szűkebben véve a szállásadásra. Jelenleg az Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Program (EKÖP) keretében foglalkozom a tervgazdaság kori pécsi szálláshelyek történetével. Kíváncsi vagyok arra, hogy a település előzetesen prosperáló turisztikai tervei miképpen módosultak, s a centralizálódó vezetés hogyan és miként használta ki a lehetőségeket.

Felhasznált irodalom és források jegyzéke

Szakirodalom

- Ágh Timót [1894]: Emléklapok Pécs Szabad Királyi Város Múltjából és Jelenéből. Pécs. Pécs Városa.
- Antalffy Gyula [1982]: Reformkori magyar városrajzok. Budapest. Panoráma Kiadó.
- B. Horváth Csilla [2002]: A Mecsek Egyesület története 1891–2002. Pécs. Mecsek Egyesület.
- B. Horváth Csilla [1992]: A Mecsek Egyesület története I. (1891–1916), in Uherkovich Ákos (szerk.): A Janus Pannonius Múzeum évkönyve 36. (1991). Pécs. Janus Pannonius Múzeum. pp. 133–148.
- B. Horváth Csilla [1990]: A Múzeum Helytörténeti gyűjteményében lévő, Pécsset ábrázoló képes levelezőlapok III. A Mecsek, in Uherkovich Ákos (szerk.): A Janus Pannonius Múzeum évkönyve 34. (1989). Pécs. Janus Pannonius Múzeum. pp. 175–190.
- B. Horváth Csilla [1987]: A pécsi Kossuth Lajos utca a múzeumban lévő képeslevelezőlapokon, in Bezerédy Győző (szerk.): A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 30–31. (1985–1986). Pécs. Janus Pannonius Múzeum. pp. 271–290.
- Babics András [1952]: A pécsvidéki kőszénbányászat története. Budapest. Közoktatásügyi Kiadóvállalat.
- Babics András [1931]: Adalékok Pécs város küzdelméhez a szabad királyi városi rangért. Pécs és földesura viszonya a XVIII. század első felében. Pécs. Taizs József könyvnyomda.
- Bácskai Vera–Nagy Lajos [1984]: Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Bártfai Endre [2009]: A magyar szállodaipar története 1848–1945, in Rubovszky András–Szigeti Andor–Walkó Miklós: A magyar vendéglátás és turizmus újkori története. Budapest. Szaktudás Kiadó Ház. pp. 292–337.
- Berend T. Iván–Szuha Miklós [1978]: A tőkés gazdaság története Magyarországon 1848–1944. Budapest. Kossuth Könyvkiadó–KJK.
- Bezerédy Győző [1996]: A pécsi vásárok 1846–1937, in Szirtes Gábor (szerk.): A pécsi vásárok 150 éves története. A termékbemutatótól a nemzetközi vásárig. Pécs. Pécsi Ipari Vásár Vállalkozásszervező és Tanácsadó Kft., pp. 17–52.
- Bezerédy Győző [1983]: A városkép és városszerkezet alakulás Pécsen, in Szita László (szerk.): Baranyai helytörténetírás 1982. Pécs. Baranya Megyei Levéltár. pp. 265–293.
- Bierbauer Virgil [1937]: Tegnapi és ma. Tér és forma, 10. évf., 4. szám. pp. 83–87.
- Borsy Judit [2010]: 3. Ipari kisüzemek, vendéglátás, in Nagy Imre Gábor (szerk.): Források Pécs város polgárosodásáról (1867–1921) – Tanulmányok és források Baranya megye történetéből 15. Pécs. Baranya Megyei Levéltár. pp. 71–144.
- Dankó Imre [1965]: Adalékok a pécsi piacok és vásárok néprajzához, in Dankó Imre (szerk.): A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1964. Pécs. Janus Pannonius Múzeum. pp. 169–185.
- Déri János [1977]: A pécsi kesztyűipar kialakulása és története a Hamerli Kesztyűgyár államosításáig, 1948-ig, in Déri János–Jancsi Gyula–Gungl Ferenc (szerk.): A Pécsi Kesztyűgyár története 1861–1976. Pécs. Pécsi Kesztyűgyár. pp. 9–100.

- DGT [1894]: Az I. Cs. K. Szab. Dunagőzhajózási Társulat Pécs Melletti Kőszénbányái. Pécs. DGT.
- Gál Zoltán [2008]: „Aranykor után” A magyarországi bankközpontok területi átrendeződése a két világháború közötti korszakban. *Korall*, 9. évf., 31. szám. pp. 45–74.
- Gál Zoltán [2005]: A pécsi magánbankárok felemelkedése és bukása a 19. század derekától az 1930-as évekig, in Szirtes Gábor–Vargha Dezső (szerk.): *Mozaikok Pécs és Baranya gazdaságtörténetéből*. Pécs. Pro Pannónia Kiadó. pp. 35–54.
- Gál Zoltán [2002]: A pécsi bankok aranykora. Pécs bankrendszerének története a XIX. század végén és a XX. század első felében, in Szirtes Gábor–Vargha Dezső (szerk.): *Iparosok és bányászok a Mecsekalján*. Pécs. Pro Pannónia Kiadó–PBKI. pp. 7–60.
- Gonda Tibor [2005a]: Pécs idegenforgalmának hőskora, I. rész 1930–1935. *Pécsi Szemle*, 8. évf., 1. szám. pp. 70–82.
- Gonda Tibor [2005b]: Pécs idegenforgalmának hőskora, II. rész 1936–1940. *Pécsi Szemle*, 8. évf., 2. szám. pp. 58–67.
- Gonda, Tibor–Kaposi, Zoltán [2022]: Innovative tourism development in a Hungarian regional centre in the 1930s. *Journal of Tourism History*, vol. 14, issue 2. pp. 202–214.
- Gonda Tibor–Kaposi Zoltán [2019]: Pécs turizmusának első aranykora. *Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok*, 4. évf., 2. szám. pp. 59–81.
- Gulyás József–Tóth Géza [1962]: A kapitalista bányászat, in Gulyás József–Vörös Márton–Tóth Géza–Fodor György: *A kétszáz éves Pécsi Bányászati Társulat*. Pécs. Pécsi Bányászati Társulat. pp. 74–107.
- Gyáni Gábor [2004]: Magyarország társadalomtörténete a Horthy-korban, in Gyáni Gábor–Kövér György (szerk.): *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Budapest. Osiris Kiadó. pp. 189–220.
- Harcos Ottó [1973]: A Pécsi Pannónia sörgyár története. Pécs. Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Baranya megyei Szervezete.
- Hoóz István [1995]: Pécs népességének alakulása a két világháború közötti korszakban, in Vonyó József (szerk.): *Tanulmányok Pécs történetéből* 1. Pécs. Pécs Története Alapítvány. pp. 95–116.
- Hornyák Árpád [2010]: Találkozások-ütközések: fejezetek a 20. századi magyar-szerb kapcsolatok történetéből. Pécs. Bocz Nyomdaipari Kft.
- Huszár Zoltán–Révész Mária–Vonyó József [1996]: Pécs a két világháború között. 1921–1945, in Márfi Attila (főszerk.): *Pécs ezer éve. Szemelvények és források a város történetéből (1009–1962)*. Pécs. Pécs Története Alapítvány. pp. 215–275.
- Ináncsy-Pap Elemér [1938]: A magyar városok Speyer-kölcsönei. *Városi Szemle*, 24. évf. pp. 481–516.
- Juhász József [2002]: A mecseki szénbányászat fejlődési ciklusai, in Szirtes Gábor–Vargha Dezső (szerk.): *Iparosok és bányászok a Mecsekalján*. Pécs. Pro Pannónia Kiadó–PBKI. pp. 239–256.
- Kaltneker Pál [1938]: A Mecsek Egyesület Évkönyve a XLVII-ik egyesületi évről 1937. Pécs. Mecsek Egyesület.
- Kaltneker Pál [1937]: A Mecsek Egyesület Évkönyve a XLVI-ik egyesületi évről. 1936. Pécs. Mecsek Egyesület.
- Kaltneker Pál [1936]: A Mecsek Egyesület Évkönyve a XLV-ik egyesületi évről. 1935. Pécs. Mecsek Egyesület.

- Kaltneker Pál [1934]: A Mecsek Egyesület Évkönyve a XLIII. egyesületi évről 1933. Pécs. Mecsek Egyesület.
- Kaltneker Pál [1931]: A Mecsek Egyesület Évkönyve a XL. egyesületi évről. 1930. Pécs. Mecsek Egyesület.
- Kaposi Zoltán [2024]: Baranya vármegye turisztikai kínálata az 1930-as években. Befogadott tanulmány a Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok, 9. évf., 4. számába. (Várható megjelenés: 2024 vége, 2025 eleje – a szerző engedélyével!)
- Kaposi Zoltán [2023a]: Gazdasági változások Pécsen az 1920-as években, in Lengvári István (szerk.): Felsőoktatás Trianon után. Pécs. PTE Egyetemi Levéltár. pp. 9–48.
- Kaposi Zoltán [2023b]: Válságból válságba. A pécsi kereskedelem változásai 1921–1930. Közép-Európai Közlemények, 16. évf., 1. szám. pp. 9–26.
- Kaposi Zoltán [2023c]: Pécs gazdasági változásai a világgazdasági válság idején (1929–1933). Közép-Európai Közlemények, 16. évf., 2. szám. pp. 9–25.
- Kaposi Zoltán [2022]: Pécs gazdasági fejlődése 1867–1914, in Kaposi Zoltán–Vonyó József (szerk.): Pécs története VI. Iparosodás – polgárosodás. Pécs a dualizmus korában (1867–1918). Pécs. Pécs Története Alapítvány–Kronosz Kiadó. pp. 103–192.
- Kaposi Zoltán [2020]: Pécs gazdasági változásai az első világháború idején. Közép-Európai Közlemények, 13. évf., 3. szám. pp. 99–122.
- Kaposi Zoltán [2017]: Pécs gazdasági helyzete a 19. század közepén. Közép-Európai Közlemények, 10. évf., 2. szám. pp. 7–22.
- Kaposi Zoltán [2014a]: Pécs gazdasági és társadalmi helyzete az Erzsébet Tudományegyetem Pécsre költözése évtizedében. Per Aspera ad Astra, 1. évf., 1. szám. pp. 26–49.
- Kaposi Zoltán [2014b]: Nagykanizsa gazdasági fejlődése (1850–1945), in Kaposi Zoltán (szerk.): Nagykanizsa városi monográfia III. (1850–1945). Nagykanizsa. Nagykanizsa Megyei Jogú Város Önkormányzata. pp. 99–250.
- Kaposi Zoltán [2011]: Pécs gazdasági helyzete a szerb megszállás idején (1918–1921). Pécsi Szemle, 14. évf., 2. szám. pp. 66–77.
- Kaposi Zoltán [2009]: Gazdaságpolitikai modellek az 1930-as években. Rubicon, 19. évf., 2–3. szám. pp. 78–85.
- Kaposi Zoltán [2006]: Pécs gazdasági fejlődése 1867–2000. Pécs. Pécs-Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara.
- Kaposi Zoltán [2002]: Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000. Budapest–Pécs. Dialóg Campus Kiadó.
- Peregi Tamás [1975]: Kaposvár urbánus fejlődésének tényezői és a városrendezés, in Kanyar József (szerk.): Kaposvár várostörténeti tanulmányok. Kaposvár. Somogy megyei Nyomdaipari Vállalata. pp. 583–666.
- Katus László [1995]: Pécs népessége 1848 és 1920 között, in Vonyó József (szerk.): Tanulmányok Pécs történetéből 1. Pécs. Pécs Története Alapítvány. pp. 37–94.
- Kiss József [1933]: A Mecsek Egyesület Évkönyve a XLII. egyesületi évről 1932. Pécs. Mecsek Egyesület.
- Kiss József [1894]: Pécs és környéke vezetőkönyv a városban és annak környékén. Pécs. Mecsek Egyesület.
- Kovács Alajos [1928]: Pécs lakosságának összetétele. Statisztikai Szemle, 6. évf., 4. szám. pp. 349–374.

- Kovács Lajos [2000]: Kanyargós utcák, görbe esték. A pécsi bohémvilág a századfordulón. Pécs. Pro Pannónia Kiadó.
- Kopasz Gábor [1988]: A baranyai kisipar és a kézművesiparosok helyzete a szerb megszállás alatt, in Szita László–Vonyó József (szerk.): Történeti tanulmányok Dél-Pannóniából I. Pécs. Pécsi Akadémiai Bizottság. pp. 131–139.
- Kopasz Gábor [1965]: A pécsi Sopiana Gépgyár 1865–1965. Pécs. Sopiana Gépgyár.
- Lengyel György [1989]: Vállalkozók, bankárok, kereskedők. A magyar gazdasági elit a 19. században és a 20. század első felében. Budapest. Magvető Kiadó.
- Majdán János [2005]: Pécs, mint közlekedési központ (1846–1946), in Szirtes Gábor–Vargha Dezső (szerk.): Mozaikok Pécs és Baranya gazdaságtörténetéből. Pécs. Pro Pannónia Kiadó. pp. 55–87.
- Márfi Attila [2009]: Filléres vonatok Pécsen a két világháború közötti korszakban. Egy nagyszabású kezdeményezés, in Kokovai Szabina–Pohánka Éva (szerk.): Ünnepi tanulmányok Móró Mária Anna tiszteletére. Pécs. Pécsi Tudományegyetem Könyvtára. pp. 195–207.
- Móró Mária [1995]: Pécs város népessége a török alóli felszabadulástól 1848-ig, in Vonyó József (szerk.): Tanulmányok Pécs történetéből 1. Pécs. Pécs Története Alapítvány. pp. 27–36.
- Nagy Imre Gábor [2021]: Pécs polgármesterei (1875–1940) Aidinger János, Majorossy Imre, Nendtvich Andor és Makay István életútja. Pécs. Kronosz Kiadó–PTA–MNL BaML.
- Paksy Zoltán [2016]: A balatoni idegenforgalom fejlődése a 20. század első felében, in Bilkei Irén (szerk.): Zalai évszázadok. Tanulmányok és dokumentumok Zala megye történetéhez 2016. Zalaegerszeg. Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára. pp. 323–339.
- Páldi Géza [1940]: A Mecsek Egyesület Évkönyve a 49-ik egyesületi évről 1939. Pécs. Mecsek Egyesület.
- Pap László [1928]: A pécsvidéki szénmedence termelése. Statisztikai Szemle, 6. évf., 4. szám. pp. 411–418.
- Pécs Lexikon [2010]: Romváry Ferenc (szerk.): Pécs Lexikon I.–II. kötet. Pécs. Pécs Lexikon Kulturális Nonprofit Kft.
- Pilkhoffer Mónika [2021]: A város térbeli bővülése a 19. század közepétől az első világháború végéig, in Fedeles Tamás (szerk.): Magyar Várostörténeti Atlasz 8. Budapest–Pécs. PTE BTK. pp. 47–50.
- Pilkhoffer Mónika [2014]: Az Erzsébet Tudományegyetem pécsi épületei. Per Aspera ad Astra, 1. évf., 2. szám. pp. 37–61.
- Pohánka Éva [2011]: Az újkori pécsi felsőoktatás története, in Fedeles Tamás–Lengvári István–Pohánka Éva–Polyák Petra: A pécsi felsőoktatás évszázadai. Pécs. Pécsi Tudományegyetem. pp. 33–48.
- Pohánka Éva–Lengvári István [2011]: A Pozsonyi, majd Pécsi M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem, in Fedeles Tamás–Lengvári István–Pohánka Éva–Polyák Petra: A pécsi felsőoktatás évszázadai. Pécs. Pécsi Tudományegyetem. pp. 49–86.
- Ráymán János [2008]: Pécs szükségpénzei (1919–1921). Pécs. Házmester '98 Kft.
- Rúzsás Lajos [1954]: A pécsi Zsolnay-gyár története. Budapest. Művelt Nép Kiadó.
- Sarlós István [2007]: Pécs mezőgazdasága az 1930-as években, in Kaposi Zoltán–Pilkhoffer Mónika (szerk.): A Pécs gazdasága és társadalma a 18–20. században és a Pécs évszázadai

- című, 2005. évi konferenciák válogatott előadásai. Pécs. Pécs Története Alapítvány. pp. 127–143.
- Schmelcz-Pohánka Éva [2021]: Pécs topográfiája a város visszafoglalásától a 19. század derekáig, in Fedeles Tamás (szerk.): Magyar Várostörténeti Atlasz 8. Budapest–Pécs. PTE BTK. pp. 42–47.
- Siptár László [1996a]: A Pécsi Takarékpénztár rövid története (1845–1948), in Vonyó József (szerk.): Tanulmányok Pécs történetéből 2–3. Pécs. Pécs Története Alapítvány. pp. 55–66.
- Siptár László [1996b]: Az utolsó évek. 1945–1948, in Siptár László (szerk.): A Pécsi Takarékpénztár Rt. története. Pécs. Siptár Miklósné Molnár Klára kiadásában. pp. 91–159.
- Szabó Pál–Nádor Lajos [1939]: A Mecsek Egyesület Évkönyve a XLVIII-ik egyesületi évről 1938. Pécs. Mecsek Egyesület.
- Szilágyi Mihály [1989]: Kereskedelem Szekszárdon, in Dobos Gyula (szerk.): Szekszárd város történeti monográfiája II. kötet. Szekszárd. MNL Tolna Vármegyei Levéltára. pp. 85–102.
- T. Mérey Klára [2001]: Kaposvár iparának története a török kiűzésétől a második világháború végéig, in T. Mérey Klára–Kaposi Zoltán (szerk.): Kaposvár ipartörténete. Kaposvár. Kaposvár Megyei Jogú Város Önkormányzata. pp. 119–149.
- T. Mérey Klára [1985]: Dél-Dunántúl iparának története a kapitalizmus idején. Budapest. Akadémia Kiadó.
- Tegzes Ferenc [1999]: Pécs közéletmezése az I. világháború idején, in Font Márta–Vonyó József (szerk.): Tanulmányok Pécs történetéből 5–6. Pécs. Pécs Története Alapítvány. pp. 139–149.
- Thirring Gusztáv [1911]: Városaink népességének alakulása 1787-től 1910-ig, in Harrer Ferenc–Thirring Gusztáv (szerk.): Városi Szemle, 4. évf. pp. 465–492.
- Tinku-Szathmáry Balázs [2021]: Perspektívák a Mohács–Pécsi Vasút 1914 előtti történetében: A DDSG vasútja a szénbányászat, a vállalati hierarchia és az uradalmak mátrixában, in Balogh-Ebner Márton–Zsigmond Gábor (szerk.): Közlekedés- és technikátörténeti szemle 2021. Budapest. Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum. pp. 129–160.
- Trebbin Ágost [2006]: A pécsi Nádor Szálló regénye. Fejezetek egy pécsi szálloda történetéből 1846–1988. Pécs. Házmester '98 Kft.
- Trebbin Ágost [2003]: A pécsi Pannónia Grand Hotel. Pécsi Szemle, 6. évf., 2. szám. pp. 30–41.
- Utas Könyve [1940]: Kaffka Károly (szerk.): Az utas könyve. Magyar utazási kézikönyv és útmutató. Városok, gyógyfürdők, üdülő- és nyaralóhelyek, egészségügyi, sport- és turisztikai intézmények. Budapest. Országos Magyar Vendégforgalmi Szövetség.
- Varga Patrik Zsolt [2024]: The development of Mecsek tourism: the “shelter” of Dömörkapu (1930–1941). Befogadott tanulmány a Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok, 9. évf., 4. számába. (Várható megjelenés: 2024 vége – 2025 eleje)
- Varga Patrik Zsolt [2023]: A turizmus fejlesztése Pécsen. A Mecsek Egyesület dömörkapui „Menedékháza” (1930–1941). Befogadott tanulmány a Köztes-Európa, 15. évf., 2. számába. (Várható megjelenés: 2024 vége – 2025 eleje)
- Varga, Patrik Zsolt [2022a]: The Businesses and the Innovations of Adolf Engel in the Second Half of the 19th Century, in Kaposi, Zoltán–Rab, Virág (eds): Different Approaches to Economic and Social Changes: New Research Issues, Sources and Results. Pécs. Economic

- and Social History Regional Committee of the Hungarian Academy of Sciences in Pécs. pp. 208–219.
- Varga Patrik Zsolt [2022b]: Vendégfogadók Pécssett a modern szállodaalapítások előtt. Befogadott tanulmány a Köztes Európa, 14. évf., 2. számába. (Várható megjelenés: 2024 vége – 2025 eleje)
- Varga Patrik Zsolt [2022c]: A pécsi Nádor Szálló története a piacgazdaság korában (1845–1941). Befogadott tanulmány a Köztes-Európa, 14. évf., 1. számába. (Várható megjelenés: 2024 vége – 2025 eleje)
- Varga Patrik Zsolt–Kaposi Zoltán [2023]: A modern szállodaipar létrejötte Pécssett a XIX–XX. század fordulóján. Turizmus Bulletin, 23. évf., 4. szám. pp. 40–47.
- Vargha Dezső [1988a]: A pécsi munkaerőhelyzet és a városi ínségmunka rendszer (1929–1940), in Szita László (szerk.): Baranyai helytörténetírás 1987/1988. Pécs. Baranya Megyei Levéltár. pp. 315–339.
- Vargha Dezső [1988b]: A világgazdasági válság hatása Pécs város társadalmára és a „Dunántúl” című lap ínségakciói, in Szita László–Vonyó József (szerk.): Történeti tanulmányok Dél-Pannóniából I. Pécs. Pécsi Akadémiai Bizottság. pp. 221–233.
- Vörös Márton [1963]: A Széchenyi tér regénye. Pécs. Pécs Megyei Jogú Város Tanácsa V.B. Művelődésügyi Osztálya.
- Wilhelm Réka [2021]: Se veled, se nélküled: Balatonlelle és Balatonboglár hosszú távú gazdasági fejlődése, in Pelles Márton–Jakopánecz Eszter–Kaposi Zoltán (szerk.): Úton a jövőbe: Tanulmányok a 35. OTDK Közgazdaságtudományi Szekciójának pécsi díjazottjai köréből. Pécs. PTE KTK. pp. 69–84.

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára, Megyei törvényhatóságok, szabad királyi városok és törvényhatósági jogú városok (1681–1961), Pécs Város Tanácsának, Közigazgatási iratai:

MNL BaVL IV. 1406. b. 367/1898: a pécsi bérkocsi iparosok közkút állítási kérelmének teljes ügymenete, a Hétfejedelem és a Korona Szállók, mint postakocsi állomásokhoz. pp. 1–13.

MNL BaVL IV. 1406. b. 3330/1886: Özv. Mayer Nándorné, a Vadember Szálloda tulajdonosának átalakítási tervei, építész: Schlauch Imre. pp. 1–4.

Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára, Megyei törvényhatóságok, szabad királyi városok és törvényhatósági jogú városok (1681–1961), Pécs Város Tanácsának, Gazdasági és Építési iratai:

MNL BaVL IV. 1406. e. „C” 1275/1923: Löwy Ignác, a Hajó Szálló bérlőjének fedett, udvari, nyári színpad és öltözőjének építési ügymenete. pp. 1–8.

MNL BaVL IV. 1406. e. „C” 4900/1922: Spiller Mór, a volt Nemzeti Szálloda és Kávéház tulajdonosának átalakítási kérelme. pp. 1–21.

MNL BaVL IV. 1406. e. „C” 6352/1903: Weindorfer János a Nemzeti Szálloda és Kávéház építési ügye. pp. 1–34.

MNL BaVL IV. 1406. e. „C” 9456/1913: Dürnbacher Ferenc, a Korona Szálló tulajdonosának toldaléképítési ügymenete, kérvénnyel, tervrajzzal és véghatározattal együtt. pp. 1–16.

MNL BaVL IV. 1406. e. „C” 9997/1905: özv. Klein Jakabné, a Hajó Szálló tulajdonosának udvari, földszintes étterem építésének ügymenete. pp. 1–14.

MNL BaVL IV. 1406. e. „C” 11069/1911: Weindorfer János a Nemzeti Szálloda és Kávéház tulajdonosának, az 1904-ben épített táncterem átalakításának ügye. pp. 1–17.

MNL BaVL IV. 1406. e. „C” 11907/1904: Weindorfer János a Nemzeti Szálloda tulajának táncterem építési ügye. pp. 1–24.

MNL BaVL IV. 1406. e. „C” 12967/1925: Pécs-Baranyai Központi Takarékpénztár két megbízottjának, mint az Aranyhajó szálloda tulajdonosainak felújítási kérelme, csatolt tervrajzokkal együtt. pp. 1–8.

MNL BaVL IV. 1406. e. „C” 15036/1907: Szigethy Ede, az Aranyhajó Szálloda tulajdonosának udvari emeletes mosókonyha és pincérszoba építési ügye. pp. 1–19.

MNL BaVL IV. 1406. e. „C” 16982/1915: Hamerli Imre, a Pannonia Grand Hotel tulajának építési kérvénye egy teher és egy személy felvonó létesítése iránt. pp. 1–10.

Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára, Megyei törvényhatóságok, szabad királyi városok és törvényhatósági jogú városok (1681–1961), Pécs Város Tanácsának, Műszaki ügyosztályának iratai:

MNL BaVL IV. 1406. h. „F” 14–82376/1942: Nádor Sándor és Nádor Ferenc, a Korona Szálló tulajdonosainak lebontási kérelme, annak elutasítása, illetve saját telkükön emelendő kerítés építésének ügymenete. pp. 1–43.

MNL BaVL IV. 1406. h. „F” 17–100206/1940: a Mecsek Egyesület a Dömörkapu Menedékház csatornázási és vízvezeték építésének teljes ügymenete. pp. 1–111.

MNL BaVL IV. 1406. h. „F” 67/1928: a Weindorfer örökösök, a volt Nemzeti Szálloda tulajdonosainak átépítési kérvénye bérlakássá. pp. 1–24.

MNL BaVL IV. 1406. h. „F” 2935/1935: a Nádor Szálló, mintegy 90 éves építési anyaga, az eredeti árverési lapokkal, építési tervekkel és különféle felújításokkal 1844–1935 között. pp. 1–163.

MNL BaVL IV. 1406. h. „F” 3163/1930: Hamerli Károly és Hamerli Imre közös szállodájának építési tervei, a Pannonia Grand Hotel teljes anyaga, az évek során eszközölt átalakításokkal, felújításokkal együtt. pp. 1–71.

MNL BaVL IV. 1406. h. „F” 3166/1928: Halász Jánosné (született Klein Katalin), az Excelsior Szálloda tulajdonosának építkezési kérelme. pp. 1–16.

MNL BaVL IV. 1406. h. „F” 4750/1931: a Mecsek Egyesület a Mecseken a 9475 és 9476 helyrajzi számon építendő kétemeletes turistaház építési ügye és építési tervei. pp. 1–6.

MNL BaVL IV. 1406. h. „F” 6701/1939: a Pannónia Sörfőző Rt., mint a Nádor Szálló tulajdonosának, a szálloda teljes felújítására vonatkozó építési ügymenete. pp. 1–213.

MNL BaVL IV. 1406. h. „F” 6909/1926: Halász János, az I. Ferenc J. Király út 18. szám alatti birtokon eszközölt lakáskialakítás iránti kérelme. pp. 1–5.

MNL BaVL IV. 1406. h. „F” 7797/1928: Skallát Dénes József, mint a Hajó bérelőjének vasbeton páholyok iránti építési kérvénye és ügymenete. pp. 1–10.

- MNL BaVL IV. 1406. h. „F” 9230/1927: Vajda Ferenc és Karl Lajos, az egykori Magyar Király fogadó tulajdonosainak bérlakás építés iránti kérelmének ügymenete, annak elfogadása, tervrajzzal és véghatározattal együtt. pp. 1–36.
- MNL BaVL IV. 1406. h. „F” 9892/1937: A Pannónia Sörfőző Rt. a Nádor Szálló restaurálásával kapcsolatos kérvényének ügye, az ehhez kapcsolódó munkák számlaival, tervrajzaival együtt. pp. 1–20.
- MNL BaVL IV. 1406. h. „F” 13913/1933: a Dunántúli Bank Rt., mint a Pannónia Szálloda tulajdonosának átalakítási tervei. pp. 1–11.
- MNL BaVL IV. 1406. h. „F” 15367/1926: Griesz Sándor és neje, Lehner Jenny, a Vasúti Szálloda tulajdonosainak építési ügymenete. pp. 1–35.
- MNL BaVL IV. 1406. h. „F” 21468/1937: a Mecsek Egyesület a Mecseken a 9475 és 9476 helyrajzi számon építendő kétemeletes turistaház építési ügye és a Dömörkapu Menedékház bővítésének építési ügye 1935–1936-ban. pp. 1–18.
- MNL BaVL IV. 1406. h. „F” 27478/1936: a pécsi Erzsébet Tudományegyetem leánykollégiumának átalakítási terve. pp. 1–5.
- MNL BaVL IV. 1406. h. „F” 29753/1934: a Dunántúli Bank Rt., mint a Pannónia Szálloda tulajdonosának wc építési, tatarozási és átalakítási tervei. pp. 1–31.
- MNL BaVL IV. 1406. h. „F” 86207/1941: Wamoscher István pécsi ügyvéd, és neje Bogdánovics Mária építési ügymenete a Mecsek Üdülők szálló melletti villanegyedben építendő Napsugár Panzió ügyében. pp. 1–52.

Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára, Megyei törvényhatóságok, szabad királyi városok és törvényhatósági jogú városok (1681–1961), Pécs Város polgármesterének, Műszaki ügyosztályának iratai:

- MNL BaVL IV. 1407. h. „F” 669/1940: a Mecsek Üdülők szálló ügyéről fennmaradt levéltári források, a két vh. közötti időszakra vonatkozó iratai. A szálloda előzményeinek anyagai, amelyek tartalmazzák a város pályázatainak összes beérkezett pályaműveit és azok feldolgozását, a város építési bizottságának jegyzőkönyveit, a szálloda sorsát eldöntő közgyűléseknek kivonatát, határozatokat a mecseki fejlesztésekről, tervrajzokat, tereprendezési iratokat, felújítási anyagokat, ráépítési terveket, tenispálya, medence és egyéb toldalékok ügyét, útépitési illusztrációkat 1935–1940-ig, az első nagyobb jelentőségű átalakítás időpontjáig. pp. 1–322.

Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára, Megyei törvényhatóságok, szabad királyi városok és törvényhatósági jogú városok (1681–1961), Pécs Város Árvaszékének, Árvaszéki iratai:

- MNL BaVL IV. 1409. b. 5041/1919: Schaffer Ignác Béla szállodás, kávéházas és vendéglős halálának hagyatéki leltára. pp. 1–45.

Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára, Megyei törvényhatóságok, szabad királyi városok és törvényhatósági jogú városok (1681–1961), Pécs Város Idegenforgalmi Irodájának iratai:

- MNL BaVL IV. 1421. 13. doboz: A Magyar Gazdaságkutató Intézet jelentése Magyarország idegenforgalmáról 1939–1940. pp. 1–6.
- MNL BaVL IV. 1421. 97/1939: Bárdy László a pécsi kertészeti intézőnek írt levél a Nádor Szállóban elhelyezendő dísnövényekkel kapcsolatban. p. 1.
- MNL BaVL IV. 1421. 153/1939: Budapest Idegenforgalmi Hivatalának kérvénye Pécs német, olasz és francia nyelvű prospektusai iránt. p. 1.
- MNL BaVL IV. 1421. 270/1940: Balatonalmádi népszerűsítő plakátjainak elhelyezése iránti kérelem Pécssett. p. 1.
- MNL BaVL IV. 1421. 333/1940: Kassa Vendégforgalmi Hivatalának levele, nyomtatott prospektus terjesztésével kapcsolatban Pécssett. p. 1.
- MNL BaVL IV. 1421. 357/1940: Pécs Idegenforgalmi Irodájának levelezése az OMVESZ elnökséggel, a vasúti utazások után járó szállásipari kedvezmények ügyében. pp. 1–34.
- MNL BaVL IV. 1421. 391/1939: az Országos Magyar Idegenforgalmi Hivatalának felhívása a vidéki városok idegenforgalmi hivatalaihoz, külföldi szóróanyag terítése kapcsán. p. 1.
- MNL BaVL IV. 1421. 483/1939: az OMIH-nak megküldött 500–500 angol és német nyelvű pécsi kiadvány. pp. 1–2.
- MNL BaVL IV. 1421. 489/1939: a Bäckers-ben feladott hirdetés Pécs városával kapcsolatban. pp. 1–4.
- MNL BaVL IV. 1421. 521/1939: a Pécsi Idegenforgalmi Irodának hirdetésfeladásának ügye a berni Alliance International de Tourisme kiadásában megjelenő Europa Touring című autós útmutatókönyvben. pp. 1–3.
- MNL BaVL IV. 1421. 566/1939: a Pécsi Idegenforgalmi Irodának hirdetésfeladásának ügye a DGT 1939. évi dunai kézikönyvében. pp. 1–4.
- MNL BaVL IV. 1421. 700/1939: Pécs Idegenforgalmi Irodájának levele a Dunántúl és a Pécsi Napló helyi újságokhoz, cikk megjelentetés kapcsán. pp. 1–2.
- MNL BaVL IV. 1421. 719/1939: a Mecsek Szálló és az Excelsior Szálló igazgatóságának címzett adatgyűjtési kérelem, az OMVESZ felhívásában. p. 1.
- MNL BaVL IV. 1421. 794/1939: Pécs hirdetésének ügye a budapesti Hotel Palace-ben. p. 1.
- MNL BaVL IV. 1421. 857/1939: az IBUSZ Rt. hivatalos turisztikai lapjának, a Hungária Magazin megküldése Pécs részére propaganda okán. pp. 1–3.
- MNL BaVL IV. 1421. 1478/1946: Pécs Városi Idegenforgalmi Hivatalának számadása a pécsi szállodák szoba és ágyszámairól. pp. 1–3.

Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára, Megyei törvényhatóságok, szabad királyi városok és törvényhatósági jogú városok (1681–1961), Pécs Város Elsőfokú Közigazgatási Hatóságának, Elsőfokú Közigazgatási hatósági iratai:

- MNL BaVL IV. 1422. b. 2023/1946: Nagy János vendéglős és szállodás iparüzési kérelme, és iparengedélye. pp. 1–3.
- MNL BaVL IV. 1422. b. 3065/1922: Sörös Mihály vendéglős iparüzési kérelme, és iparengedélye. pp. 1–2.

Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára, Egyesületek, (tömeg)szervezetek, pártok, Kulturális, népművelő, és sportegyesületek, a Mecsek Egyesülete iratai:

MNL BaVL X. 66. a. doboz: a Mecsek Egyesület közgyűlési mutatókönyve és közgyűlési jegyzőkönyveinek a Dömörkapu Menedékházra vonatkozó bejegyzései 1930–1933 között. pp. 1–40.

MNL BaVL X. 66. b. doboz: a Mecsek Egyesület általános dokumentumai, alapszabályzata, a Mecseken építendő Dömörkapu Menedékház építési naplói, az Egyesület látogatókönyve és vándorgyűlési naplói. pp. 1–67.

MNL BaVL X. 66. c. doboz: a Mecsek Egyesület pénzügyi iratai, zárszámadásai, kifizetései, számlái és nyugtái 1931–1946-ra vonatkoztatva. pp. 1–16.

Magyar Nemzeti Levéltár Baranyai Vármegyei Levéltára, Gyűjtemények, a Baranya Vármegyei Levéltár Tervtára:

MNL BaVL XV. 1. b. 392: a Mecsek Egyesület dr. Nendtvich Andor Menedékházának csatornázási, átalakítási terve. pp. 1–2.

Magyar Nemzeti Levéltár Baranyai Vármegyei Levéltára, Gyűjtemények, Pécs város térképeinek gyűjteménye:

MNL BaVL XV. 9. 158: Pécs város 1926-os közigazgatási térképe.

Statisztikai források

Gazdacímtár [1897]: A Magyar Korona Országainak mezőgazdasági statisztikája 1895-ben. 2. gazdacímtár. Budapest. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal.

Magyar Compass [1925]: Nagy Magyar Compass (Azelőtt Mihók-féle) 1922–1924 XLIX. évfolyam az 1925-ik évre. Pénzügyi és kereskedelmi évkönyv. II. rész: biztosító-, ipar- és közlekedési vállalatok, állam és városok pénzügyei. Budapest. Stephaneum nyomda.

Magyar Compass [1922]: Nagy Magyar Compass (Azelőtt Mihók-féle) 1920/21 XLVIII. évfolyam az 1922-ik évre. Pénzügyi és kereskedelmi évkönyv. II. rész: Biztosító-, ipar- és közlekedési vállalatok, állam és városok pénzügyei. Budapest. Stephaneum nyomda.

Népszámlálás [1982]: Történeti Statisztikai Kötetek. Az 1941. évi népszámlálás. 5. Lakóház- és lakásadatok községek szerint. Budapest. Központi Statisztikai Hivatal–Magyar Országos Levéltár.

Népszámlálás [1979]: Történeti Statisztikai Kötetek. Az 1941. évi népszámlálás. 4. Demográfiai és foglalkozási adatok törvényhatóságok szerint. Budapest. Központi Statisztikai Hivatal–Magyar Országos Levéltár.

Népszámlálás [1976]: Történeti Statisztikai Kötetek. Az 1941. évi népszámlálás. 2. Demográfiai adatok községek szerint. Budapest. Központi Statisztikai Hivatal–Magyar Országos Levéltár.

Népszámlálás [1947]: Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. Budapest. Központi Statisztikai Hivatal.

Népszámlálás [1934]: Az 1930. évi népszámlálás. II. rész. Foglalkozási adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint, továbbá az ipari és kereskedelmi nagyvállalatok. Budapest. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal.

- Népszámlálás [1932]: Az 1930. évi népszámlálás. I. rész. Demografiai adatok községek és közterületi lakóhelyek szerint. Budapest. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal.
- Népszámlálás [1926]: Az 1920. évi népszámlálás. Harmadik rész. A népesség foglalkozása részletesen és a vállalati statisztika. Negyedik rész. A népesség foglalkozása a főbb demográfiai adatokkal egybevetve, s a népesség ház- és földbirtokviszonyai. Budapest. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal.
- Népszámlálás [1925]: Az 1920. évi népszámlálás. Második rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari és kereskedelmi vállalatok községenként. Budapest. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal.
- Népszámlálás [1923]: Az 1920. évi népszámlálás. Első rész. A népesség főbb demografiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Budapest. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal.
- Népszámlálás [1914]: 1910. évi népszámlálás. 3. A népesség foglalkozása részletesen és a vállalati statisztika. Budapest. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal.
- Népszámlálás [1912]: A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Budapest. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal.
- Népszámlálás [1902]: A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása. Első rész. A népesség általános leírása községenként. Budapest. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal.
- Népszámlálás [1893]: A Magyar Korona országaiban az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. II. rész. A népesség foglalkozása. Budapest. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal.
- Népszámlálás [1882]: Az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei némely hasznos házi állatok kimutatásával együtt. 1. kötet. Budapest. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal.
- Népszámlálás [1871]: Az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei a hasznos házi állatok kimutatásával együtt. Pest. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal.

Sajtóanyagok

- Dunántúl: [1912. 09. 01.]: Hirdetés, Előzetes értesítés ...; [1916. 08. 24.]: Értesítés; [1917. 05. 06.]: Nyílt-tér; [1919. 06. 03.]: 2 és fél millió értékű ingatlant adtak el; [1919. 06. 12.]: Macsütörtökön kertmegnyitás ...; [1919. 08. 19.]: Felhívás. F. évi szeptember ...; [1919. 10. 17.]: Hirdetés, Szombaton 18.-án a ...; [1920. 11. 21.]: Az ebédakció; [1922. 04. 16.]: Értesítés!; [1922. 05. 06.]: Megnyílt, megnyílt; [1922. 05. 17.]: A Baumann-pártértekezletei; [1922. 07. 23.]: Nyílt-tér; [1923. 06. 19.]: Éjjel közgyűlés a városházán; [1923. 08. 22.]: Negyed milliárdos kölcsönt vesz fel a város; [1923. 11. 06.]: Pécs lesz a magyar Heidelberg; [1923. 12. 29.]: Választások a városházán; [1924. 08. 08.]: A Pannónia szálló megszűnése; [1925. 05. 31.]: Hirdetés, „Nádor” szálloda éttermei és Polgári söröző étterme ...; [1925. 08. 04.]: Ujjáépül és szeptemberben megnyílik az Aranyhajó szálló; [1926. 07. 27.]: Hirdetés, Szálloda és étterem átvétel!; [1927. 02. 01.]: Anyagi romlás miatt felakasztotta magát egy pécsi vendéglős; [1927. 05. 28.]: Bérházzá alakítják át a Magyar Király szállodát; [1927. 08. 19.]: Beleesett a gödörbe; [1927. 08. 31.] A rózsahegyű cigányvajda és kísérete Pécssett;

[1927. 12. 31.]: Halló! Hová menjünk szilveszterkor?; [1928. 03. 13.]: Hirdetés, Szálloda és étterem átvétel!; [1928. 04. 06.]: Kettős revansot kínál ...; [1928. 07. 01.]: Jelenleg munkában álló központi fűtések; [1928. 07. 07.]: Sikondai fürdőjárat; [1928. 10. 30.]: 30 ezer idegen fordul meg évente Pécssett; [1928. 12. 08.]: Autóbusz pályaudvar a Haltéren ...; [1929. 09. 29.]: Étkezdeáthelyezés ...; [1929. 11. 01.]: A pécsi Mátyás Király; [1929. 12. 29.]: Értesítés; [1930. 05. 25.]: Kétemeletes menedékház épül a Mecseken; [1930. 06. 15.]: Szigethy Ede érdekes életútja a pécsi Nádor Szállóig; [1930. 07. 13.]: Verseny tárgyalási hirdetmény; [1930. 08. 15.]: Tömeges ajánlat érkezett be a Mecsek-Egyesület Dömör-kapui turistaházának építésére; [1930. 08. 24.]: A Pannónia szálloda átalakítási munkái ...; [1930. 09. 14.]: Hetvenezer pengős költséggel turista és üdülőkép épül a Mecseken; [1931. 07. 31.]: Megnyílt a Dömör kapui szálló; [1931. 08. 09.]: A vikendezők százai keresik fel ...; [1931. 09. 15.]: A 40 éves Mecsek Egyesület; [1931. 11. 03.]: Jobb vendégek által látogatott ...; [1931. 12. 22.]: Két budapesti turistacsoport ...; [1932. 03. 23.]: A „pannonia” kiváló márciusi idénysőre; [1932. 05. 10.]: Minden perc felejthetetlen volt ...; [1932. 05. 11.]: Emlékkönyv a pécsi szállodákban; [1932. 05. 31.]: A Mecsek egyesület közgyűlésén Nendtvich ...; [1932. 06. 21.]: Nyaralás a Mecseken; [1932. 06. 26.]: Szálloda és vendéglő bérbeadása; [1932. 07. 17.]: Gyászír, Özv. id. Halász Jánosné ...; [1933. 06. 14.]: A Mecsek Egyesület hírei; [1933. 06. 25.]: Július 1-től ...; [1934. 01. 10.]: Elárverezték a Nádor Szállót; [1934. 03. 28.]: A Mecsek Egyesület egy ...; [1934. 12. 12.]: A városi közgyűlésen ...; [1935. 01. 27.]: Tervpályázati hirdetmény; [1935. 01. 29.]: Negyedmilliós költséggel kétemeletes üdülő szálloda épül a Mecseken; [1935. 01. 30.]: Bérbeadják a Mecseken létesítendő szállót; [1935. 02. 06.]: Az OTI nem ad kölcsönt ...; [1935. 02. 23.]: Tizenkét pályamunka érkezett ...; [1935. 03. 02.]: Visy Zoltán és Lauber László ...; [1935. 03. 15.]: Vevő jelentkezett a pécsi Pannónia szállodára; [1935. 04. 07.]: Véglegesen kijelölték ...; [1935. 04. 12.]: Házadómentesség kiterjesztését kéri a város a Mecsekre ...; [1935. 06. 01.]: 30 és 25 éves ...; [1935. 06. 14.]: A mecseki üdülőkép ...; [1935. 06. 23.]: Pécs szab. kir. ...; [1935. 10. 13.]: Pécs szab. ...; [1937. 04. 06.]: Pécs idegenforgalma; [1937. 05. 14.]: Pünkösdre elkészül az üdülőkép a műúttal összekötő útrészlet; [1937. 06. 05.]: Pécs filmen; [1937. 08. 19.]: Hirdetés, „Mecsekgyöngye” ...; [1937. 12. 01.]: Makay István polgármester ...; [1938. 02. 28.]: Meghalt Szigethy Ede, a Nádor szálló volt tulajdonosa; [1938. 10. 14.]: Ujra megnyílt a modernizált Nádor; [1939. 01. 01.]: Boldog új évet kíván ...; [1941. 10. 10.]: 200.000 pengős költséggel ...; [1942. 07. 23.]: Hirdetés, A „Napsugár” villában ...; [1944. 02. 13.]: Pécs munkaprogramja a békeévekre. Pécs.

Magyarság: [1936. 07. 16.]: Százhusz pécsi iparos ... Budapest.

Munkás: [1905. 02. 19.]: Álarozos bál; [1921. 01. 01.]: „Magyar Király”; [1921. 10. 16.]: Rendőrségi hírek; [1922. 01. 01.]: Hirdetés, Különös Boldog újévet ... Pécs.

Nemzeti Ujság: [1935. 04. 03.]: „A Mecseket fel kell fedezni”. Budapest.

Uj Nemzedék: [1938. 03. 25.]: Szomorú aktus. Budapest.

Uj Pécsi Ujság: [1902. 11. 20.]: Az ujonnan épült ... Pécs.

Pécsi Est: [1922. 02. 05.]: Értesítés!; [1922. 04. 25.]: A Pannóniát és Nádort a Dunántúli Szállodai és élelmiszerüzemi RT. ...; [1923. 07. 04.]: Felhívás!; [1923. 10. 16.]: Az egyetem ünnepélyes megnyitása; [1924. 04. 13.]: Hirdetés, tisztelettel értesítem a nagyérdemű ...; [1925. 03. 22.]: Hirdetés, Büttner József Magyar Király ... Pécs.

Pécsi Figyelő: [1901. 08. 03.]: Idegenek Pécssett. Pécs.

Pécsi Hírek: [1931. 07. 27.]: Az új mecseki menedékház; [1931. 08. 03.]: A Dömörkapui turista ...; [1933. 04. 03.]: A teljesen pilseni módra készült ... Pécs.

Pécsi Közlöny: [1902. 02. 05.]: A Nádor szálloda újjáépítése; [1902. 11. 19.]: Pécs legujabb látványossága; [1906. 02. 15.]: Hirdetés, Szálloda átvétel! Pécs.

Pécsi Lapok: [1922. 04. 23.]: Vendéglőket és szállodákat bérlő részvénytársaság; [1922. 04. 28.]: Az állami rendőrség elhelyezése Pécsen; [1922. 08. 19.]: Elutaztak a németországi cserkészek; [1922. 08. 27.]: Hirdetés, Tisztelettel adom a nagyérdemű ...; [1922. 09. 17.]: Az államrendőrség vidéki elhelyezkedése; [1923. 03. 09.]: Költözködik a lakáshivatal; [1923. 08. 07.]: A pécsi százmillió kölcsön; [1924. 12. 25.]: A Pannonia megmarad szállodának; [1925. 01. 23.]: A pécsi rendőrkerületi főkapitányság likvidálása. Pécs.

Pécsi Napló: [1902. 02. 19.]: Az új Nádor szálloda; [1903. 08. 07.]: „Vadászkürt” vendéglő; [1905. 12. 17.]: Schaffer. I. Béla meghalt; [1907. 07. 26.]: A Tündérkert tulajdonosának öngyilkossága; [1909. 11. 07.]: Vendéglő átvétel; [1912. 04. 07.]: Hirdetés, Van szerencsém ...; [1916. 06. 16.]: Hozzánk érkezett hadsegélyezési adományok; [1918. 08. 02.]: Gazdát cserélt pécsi házak; [1919. 04. 30.]: Új mozgósínház lesz Pécsen; [1919. 05. 15.]: Mennyi városi pénztári jegy van forgalomban; [1919. 06. 04.]: Pálmakert megnyitás; [1919. 06. 29.]: Előkészületek a pécsi kabaretszínpad megnyitásához; [1926. 10. 03.]: Új szálloda épül Pécsen; [1926. 12. 05.]: Modern szálloda és vendéglő építkezése ÉS Hirdetés, Vasúti vendéglő és szálloda ...; [1927. 02. 27.]: Hirdetés, Király-u. 46. ...; [1927. 12. 23.]: Hirdetés, Tisztelettel értesítjük...; [1928. 02. 26.]: Hirdetés, Értesítés!; [1928. 12. 01.]: Pécs–Abaliget közti ...; [1929. 09. 18.]: Autóberregés, halszag és libagágogás a Hal téren; [1931. 02. 13.]: Tűz a Ferenc József-úton; [1931. 09. 30.]: A Pécs-Baranya Barátainak Köre; [1932. 07. 19.]: Szigethy Ede ur nyugalomba ...; [1932. 09. 01.]: Vendéglő és szálloda megnyitás; [1932. 09. 04.]: Utóidény a Mecsek Egyesület ...; [1933. 10. 22.]: Szerdai választmányi ülésen ...; [1934. 11. 23.]: A jövő évben ismét megrendezik a pécsi ünnepi játékokat; [1935. 01. 01.]: Boldog új évet kíván ...; [1935. 04. 12.]: A város a pénzügyminisztertől ...; [1935. 09. 26.]: Julius havában nyílik meg a mecseki üdülőszálló; [1936. 03. 06.]: Hirdetés, Értesítjük a m. t. fogyasztó ...; [1936. 03. 31.]: Rövidesen befejezik ...; [1936. 04. 18.]: A Pécsi SC ...; [1936. 05. 06.]: Tizenkétezer pengőt szavazott ...; [1936. 06. 03.]: Pécs város törvényhatósága ...; [1936. 08. 01.]: Október 15-én megnyílik ...; [1936. 09. 19.]: A városi pénzügyi szakbizottság ülése; [1936. 09. 27.]: A mecseki autóbuszjáratok; [1936. 10. 15.]: Az Üdülőszálló bérbeadása; [1936. 11. 07.]: Vállalatba adta a város törvényhatósága a mecseki üdülőszállót; [1936. 12. 23.]: A barátság és szeretet jegyében adta át rendeltetésének Makay István polgármester a mecseki üdülőszállót; [1937. 01. 22.]: A mecseki üdülőszállóhoz; [1937. 03. 21.]: Minden szoba foglalt!; [1937. 03. 26.]: A budapesti Corvin Áruház ...; [1937. 03. 28.]: Európai karriert futott be a mecseki gyógyítóka; [1937. 06. 05.]: Pécsen és a Mecseken készülnek a „Hotel Kikelet” című film külső felvételei; [1938. 10. 14.]: Deim Ernő vezetésével megnyílt a modernizált Nádor; [1939. 03. 12.]: Hirdetés, A Mecsek szépségét ...; [1939. 05. 28.]: Önöket is érdekli! Pécs.

Pécsi Tőzsde: [1924. 03. 15.]: 154 és fél milliárdos forgalma volt 1923-ban a Dunántúli Banknak. Pécs.

Pesti Hírlap: [1924. 07. 06.]: Pécs – egyetemváros. Budapest.

Pesti Napló: [1930. 05. 01.]: Új menedékház épül a Mecsekben. Budapest.

Reakció: [1912. 10. 27.]: Hirdetés, Van szerencsém ...; [1913. 06. 22.]: Hirdetés, Nemzeti Bioskop. Pécs.

Somogyi Hírlap: [1911. 09. 03.]: A Turul nagyszálloda megnyitása. Kaposvár.

Uj Nemzedék: [1931. 04. 22.]: Még a tavasszal megnyitják a mecseki turistaházat. Budapest.

Vállalkozók Lapja: [1926. 12. 29.]: Pécs város mérnöki hivatala ...; [1936. 03. 04.]: Versenyárgyalási hirdetés. Budapest.

Városok Lapja: [1931. 10. 01.]: Irányelvek az 1931–1932. évben Pécs városában jelentkező ínség levezetésére; [1934. 01. 01.]: Mecseki képek. Budapest.

Egyéb források

Fortepan [1935a]: a Fortepan közösségi fotóarchívumában található, Magyar Bálint által adományozott, 55408-as képszámú fénykép, melyen a Dömörkapui Turistaház látható 1935-ben. Elérhetőség: <https://fortepan.hu/Menedekhaz>. (Letöltve: 2024. 11. 03.)

Hamerli Antal [1939]: Hamerli Antal: Egy nap Pécsen (Kisfilm). Elérhetőség: <https://www.youtube.com/Hamerli>. (Letöltve: 2024. 11. 14.)

MaNDA [1965]: a Magyar Nemzeti Digitális Archívum adatbázisában található, a Dél-dunántúli Regionális Könyvtár és Tudásközpont, Csorba Győző Könyvtár, Helyismereti Osztály Fotótárának (10/75) darabja: a Kórház tér 1965-ben. A fénykép az egykori Korona Szállót ábrázolja a sarkon lévő benzinkúttal együtt, melyet 1927-ben létesítettek. Elérhetőség: https://mandadb.hu/Korhaz_ter. (Letöltve: 2024. 10. 14.)

MaNDA [1936]: a Magyar Nemzeti Digitális Archívum adatbázisában található, a Dél-dunántúli Regionális Könyvtár és Tudásközpont, Csorba Győző Könyvtár, Helyismereti Osztály Fotótárának darabja: SZOT-üdülőszálló a Mecseken 1936-ban. A fénykép a Mecsek Üdülőszállót ábrázolja 1936-ban. Elérhetőségek: https://mandadb.hu/Mecsek_udulloszalo (Letöltve: 2024. 11. 08.)

MaNDA [1930a]: a Magyar Nemzeti Digitális Archívum adatbázisában található, a Dél-dunántúli Regionális Könyvtár és Tudásközpont, Csorba Győző Könyvtár, Helyismereti Osztály Fotótárának darabja: Pannónia Grand Hotel. A levelezőlap a Pannónia Szállót ábrázolja az 1930-as években. Elérhetőségek: <https://mandadb.hu/tetel/Pannonia>. (Letöltve: 2024. 10. 28.)

MaNDA [1930b]: a Magyar Nemzeti Digitális Archívum adatbázisában található, a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Vendéglátóipar-történeti fotótárának (VF_N_41_645) darabja: Nádor Szálló, Pécs, 1930-as évek. Elérhetőség: https://mandadb.hu/Nador_Szallo. (Letöltve: 2024. 10. 19.)

MaNDA [1930c]: a Magyar Nemzeti Digitális Archívum adatbázisában található, a Dél-dunántúli Regionális Könyvtár és Tudásközpont, Csorba Győző Könyvtár, Helyismereti Osztály Fotótárának (1/1975) darabja: a Pécsi Erzsébet Tudományegyetem Menzája, a volt Vadember szálloda épülete az 1930-as évekből. Elérhetőség: <https://mandadb.hu/Vadember>. (Letöltve: 2024. 10. 16.)

MaNDA [1915]: a Magyar Nemzeti Digitális Archívum adatbázisában található, a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Vendéglátóipar-történeti fotótárának (VF_28663) darabja: Weidinger N. utóda Domján J. könyv-, papír- és zeneműkereskedés

levelezőlapja az Irgalmasok utcája, azon belül a Vadászkürt Szállodáról 1915-ben.
Elérhetőség: <https://mandadb.hu/Vadaszkurt>. (Letöltve: 2024. 10. 22.)

Újkor [2018. 06. 15.]: Vámos Eszter: Kinek a kávéház, kinek a kocsmá – A középosztály és az alsóbb osztályok szórakozása Pécsen a 1920-as években című bejegyzése. Elérhetőség: https://ujkor.hu/szorakozas_az_1920_evekben. (Letöltve: 2024. 10. 15.)

Újkor [2018. 01. 16.]: Komlós Attila: Hamerli Antal és az amatőrfilmezés című bejegyzése. Elérhetőség: https://ujkor.hu/content/Hamerli_Antal. (Letöltve: 2024. 11. 13.)